

Aleksandra Golubović
Laura Angelovski

METODIKA NASTAVE FILOZOFIJE

skripta

METODIKA NASTAVE FILOZOFIJE

Skripta

AUTORICE:

Izv. prof. dr. sc. Aleksandra Golubović

Laura Angelovski, mag. edu.

Rijeka, 2017.

Nakladnik
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
Sveučilišna avenija 4, Rijeka

Za nakladnika
izv. prof. Ines Srdoč-Konestra

Recenzenti:
prof. dr. sc. Nada Gosić
doc. dr. sc. Ivana Zagorac
David Karasman, prof.

Lektor:
Tamara Borovičkić, prof.

Grafički urednik:
Ivan Saftić (apsolvent dvoppredmetnog studija Informatika/Filozofija, FFRi)

ISBN: 978-953-7975-62-3

Zahvale

Skripta je nastala kao rezultat višegodišnjeg izvođenja nastave iz kolegija *Metodika nastave filozofije*, zatim, *Metodika nastave filozofije I* i *Metodika nastave filozofije II* (kao i *Školska praksa I* i *Školska praksa II*). Želimo zahvaliti svima koji su nam pomogli da je pripremimo u ovom obliku, u prvom redu kolegama s odsjeka - izv. prof. dr. sc. Luci Malatestiju i prof. dr. sc. Majdi Trobok koji sudjeluju u izvođenju nastave Metodike i koji su pomogli u izradi skripte svojim sugestijama, primjedbama i komentarima. Početke održavanja nastave na kolegiju Metodika nastave filozofije obilježila je prof. dr. sc. Nada Gosić s Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci kojoj se ovom prilikom također zahvaljujemo. U pripremi studenata za nastavnički poziv velik doprinos dali su i naši srednjoškolski nastavnici mentori kojima se iskreno zahvaljujemo: kolegici i aktualnoj ravnateljici Prve riječke hrvatske gimnazije Jane Sclaunich, kolegama Davidu Karasmanu i Vesni Butorac Rajnović iz Gimnazije Andrije Mohorovičića, kolegicama Ljubici Božić i Vesni Butorac Rajnović iz Prve Sušačke hrvatske gimnazije, kolegici Lindi Maraš Krapić iz Salezijanske gimnazije te kolegama Branimiru Peraniću i Nikoli Rizoniko iz Ekonomske škole Mije Mirkovića. Najveća zahvala ide generacijama studenata koji su najviše doprinjeli nastanku ove skripte, a za koje je ona i napisana.

Predgovor

Znati filozofiju i znati prenijeti temeljne filozofske sadržaje u okviru nastave Filozofije (dakle, poučavati taj predmet) nije isto. Netko može biti izvrstan filozof, ali loš nastavnik Filozofije i obrnuto. U tom smislu, nije isto znati povijest filozofije ili znati filozofirati. Ova skripta i ideje koje su u njoj izložene u prvom redu predstavljaju smjernice za lakše snalaženje u poučavanju Filozofije u srednjoj školi. Primarna nam je zadaća pomoći da se Filozofija u srednjim školama organizira i izvodi kroz tzv. orijentacijsko-motivacijski aspekt ili kao predmet u kojem će se poučavati najznačajniji aspekti Filozofije kao srednjoškolskog (nastavnog) predmeta. U prvom redu mislimo na upoznavanje s temeljnim filozofskim pitanjima, temama i problemima, zatim na nezaobilaznost filozofskih pitanja i traženja odgovora na njih, argumentaciju koja je njezin sastavni dio te korisnost i primjenjivost filozofije u svakodnevnom životu.

Namjera nam je u ovoj skripti izložiti temeljne sadržaje metodike nastave Filozofije, na način da u većoj ili manjoj mjeri pratimo redoslijed predavanja, tj. tema koje se obrađuju u okviru kolegija Metodika nastave filozofije I i II na Filozofskom fakultetu u Rijeci; s ciljem da pomognemo studentima da se što bolje pripreme za ispite, kao i za nastavnički poziv. Ova skripta je, stoga, u prvom redu namijenjena studentima nastavničkog smjera, a bit će nam drago ako nađe i širu primjenu.

Autorice

Izv. prof. dr. sc. Aleksandra Golubović

Laura Angelovski, mag. edu.

Rijeka, svibanj 2017.

SADRŽAJ

TEORIJSKI DIO	8
1. NASTAVNI PREDMET FILOZOFIJA	9
1.1. Filozofija i otkrivanje istine	9
1.2. Mogućnost postavljanja filozofskih pitanja	9
1.3. Filozofija i znanost	10
1.4. Mogućnost nalaženja odgovora na vlastita pitanja	10
1.5. Korisnost filozofije (filozofija u svakodnevnom životu)	11
1.6. Kritičko mišljenje	11
2. PERSPEKTIVE NASTAVE I NASTAVNIKA FILOZOFIJE	13
2.1. Zašto učiti filozofiju?	13
3. FILOZOFIJA U NASTAVI	14
3.1. Planiranje nastave Filozofije	14
3.2. Nacionalni okvirni kurikulum	14
3.3. Nastavni plan i program	16
3.4. Izvedbeni planovi i programi	17
4. KAKO PRIPREMATI NASTAVU FILOZOFIJE?	19
4.1. Pismena priprema nastavnih jedinica	21
5. CILJEVI I ISHODI U NASTAVI FILOZOFIJE	25
5.1. Ishodi ili zadaci učenja	30
6. PRISTUPI NASTAVI FILOZOFIJE	32
6.1. Povijesno-kronološki pristup u nastavi Filozofije	32
6.2. Bitne odrednice povijesno-kronološkog pristupa?	33
6.3. Prikaz povijesno-društvenih okolnosti	34
6.4. Problemski (tematski) pristup u nastavi Filozofije	36

7. POSTUPCI UVOĐENJA U FILOZOFSKO MIŠLJENJE. SKANDALON, PROBLEMATIZIRANJE, AKTUALIZACIJA	42
7.1. Skandalon	43
7.2. Problematiziranje	47
7.3. Aktualizacija	52
8. METODE U NASTAVI FILOZOFIJE	54
8.1. Verbalna metoda	54
8.2. Vrste razgovora u nastavi	55
8.3. Prema rasporedu pitanja i odgovora	56
8.4. Prema unutrašnjoj strukturi i tijeku razgovora	58
8.5. Dokumentacijska metoda	63
8.6. Rad na tekstu	64
9. PRINCIPI U NASTAVI FILOZOFIJE	69
9.1. U odnosu prema nastavi	69
9.2. U odnosu prema učenicima	70
10. NASTAVNA UMIJEĆA I KOMUNIKACIJA	74
10.1. Komunikacija u nastavi Filozofije	76
11. NASTAVNA SREDSTAVA I POMAGALA	78
11.1. Ploča i kreda	78
11.2. PowerPoint prezentacije i ostali oblici prezentacija	79
11.3. Web 2.0. alati	80
12. OCJENJIVANJE	82
12.1. Nastavničke pogreške prilikom ocjenjivanja	84
12.2. Faktori koji utječu na učeničke odgovore	85
13. UMJESTO ZAKLJUČKA	90

PRAKTIČNI DIO	92
PRILOG 1: Dio Izvedbenog nastavnog plana i programa za nastavni predmet Filozofija	93
PRILOG 2: Priprema za nastavni sat, nastavni sadržaj jedinice „Sofisti“	94
PRILOG 3: Sokrat - priprema za izvođenje sata	103
PRILOG 4: Platon/epistemologija - priprema za izvođenje sata	118
PRILOG 5: Koncept priprema „Skepticizam“	138
PRILOG 6: Primjer obrasca nastavne pripreme šk.god. 2014./2015.	146
PRILOG 7: Primjer plana ploče za nastavnu jedinicu „Karl Marx“	151
PRILOG 8: Primjeri nastavnog cilja i zadataka za nastavnu jedinicu Kant	152
PRILOG 9: Postupci uvođenja na primjeru nastavne jedinice – Kierkegaard	153
PRILOG 10: Analiza ulomaka tekstova: Rene Descartes	155
PRILOG 11: Primjeri korištenja medija u nastavi	160
PRILOG 12: Primjer PPT prezentacije za nastavnu jedinicu „Sofisti“	163
PRILOG 13: primjer planiranog ocjenjivanja za nastavni predmet Filozofija	170
PRILOG 14: Primjer školskog natjecanja iz Filozofije šk. god. 2014./2015.	178
PRILOG 15: Primjer različitih zadataka zatvorenog tipa s Državne mature iz Filozofije, ljetni rok šk. god. 2014./2015.	179
PRILOG 16: Primjer zadatka esejskog tipa na Državnoj maturi iz Filozofije, travanj 2009. godine	181
PRILOG 17: Primjer kriterija za ocjenjivanje eseja na Državnoj maturi iz Filozofije, šk. god. 2014./2015.	182
PRILOG 18: Kriteriji ocjenjivanja eseja, šk. natjecanje šk. god. 2014./2015.	185
PRILOG 19: Primjer materijala za grupni rad slagalica (jigsaw)	186
Preporučena literatura	188
Kazalo	194

TEORIJSKI DIO

1. NASTAVNI PREDMET FILOZOFIJA

Zadaća je Filozofije da, općenito govoreći, senzibilizira učenike za kritičko i kreativno mišljenje, potakne ih na dovođenje u sumnju i preispitivanje svega što uče. U tom kontekstu ovdje želimo ukratko navesti glavne benefite učenja filozofije.

1.1. Filozofija i otkrivanje istine

Nastavnik Filozofije treba u prvom redu pokazati da se u nastavi Filozofije ne izlažu gotove istine, nego se one otkrivaju. U najvećem broju predmeta koji se predaju u osnovnoj i srednjoj školi sadržaji koji se podučavaju najčešće se ne dovode u pitanje. Tada govorimo o tzv. *golim* istinama. Smatra se da je riječ o znanju utemeljenom na sigurnim, izvjesnim i nedvojbenim činjenicama, stoga još možemo govoriti i o utvrđenim istinama. Znanje se tu shvaća kao gotova istina, istina o kojoj se nema što više raspravljati (niti sagledavati s različitih aspekata). U filozofiji nije tako. Filozofija može sve – ona dovodi u pitanje, analizira različite pozicije i aspekte neke teme, pitanja ili problema. U Filozofiji se više nego u drugim predmetima istina ne shvaća kao dana (ili je često ne percipiramo kao jednom zauvijek formiranu), nego kao onu koja tek treba biti otkrivena ili do koje se tek treba doći (u tom kontekstu možemo govoriti o tzv. *istini koja je u nastajanju, u razvoju*). Na taj način treba koncipirati i nastavu Filozofije.

1.2. Mogućnost postavljanja filozofskih pitanja

Filozofija obiluje pitanjima, a čovjek je taj koji se oduvijek pita, tj. postavlja pitanja (o svemu što ga okružuje, u širem i užem smislu riječi).¹ Ako postoji pitanje, postoji i interes, tj. motivacija da se na njega odgovori. U filozofiji se više postavljaju pitanja, nego što se daju (konačni) odgovori. Smatra se da je to jedna od prednosti filozofije, gdje se uvijek može otvoriti (usmjerena) rasprava o najrazličitijim temama. Pritom, postoji razlika između svakodnevnih i filozofskih pitanja. Svakodnevno pitanje, primjerice, glasi: u koliko sati večeras počinje serija Teorija velikog praska?, dok bi filozofsko pitanje glasilo: *što je uopće vrijeme?*² Odgovore na ova i slična pitanja tražili su filozofi

¹ Vidi Marinković 2008, 48-51. Vidi Kalin 2003, 10-11.

² Na filozofsko pitanje obično ne možemo dati jednoznačan odgovor. Ono već po sebi ukazuje na kompleksnost i slojevitost.

svih vremena i njihova nam promišljanja mogu uvelike pomoći, iako valja naglasiti da ih u nastavi Filozofije razmatramo, u prvom redu, s ciljem da pronađemo odgovore primjerene nama i našoj sadašnjoj situaciji. Želimo naći rješenja za probleme koji nas danas muče, a u kojima nam često mogu pomoći upravo filozofska mišljenja.

1.3. Filozofija i znanost

Filozofija i znanost pokušavaju interpretirati stvarnost (tj. svijet i njegovu sveukupnu složenost) – i to svaka sa svog aspekta. Među njima u tom kontekstu postoje mnoge sličnosti, iako se znanost češće percipira kao onu koja se zapravo bavi određenim segmentima stvarnosti (jer svaka pojedina znanstvena disciplina obuhvaća i bavi se specifičnim dijelom stvarnosti), dok filozofija pokušava dati odgovore koji se tiču stvarnosti (svijeta) kao cjeline. Opći cilj im je, dakle, isti, a i služe se istim općim metodama (uz to filozofija i znanost imaju svaka svoje specifične metode). „*I filozofija i znanost nastoje pružiti istinite odgovore na pitanja o svijetu u kojem živimo. I filozofija i znanost nastoje objasniti pojave u svijetu.*“³

1.4. Mogućnost nalaženja odgovora na vlastita pitanja

Prednost filozofije je svakako mogućnost pronalaska odgovora na vlastita pitanja.⁴ Drugim riječima, mogućnost refleksije. Postavljajući pitanja i nastojeći doći do odgovora na njih, osim formiranja vlastitih stavova i pozicija, imamo i mogućnost saznati kako su o njima razmišljali filozofi iz različitih filozofskih razdoblja te kako su oni razriješili određene nedoumice, dvojbe i poteškoće te, konačno, koja su rješenja pronašli (tj. na koji način su formirali svoja stajališta).

Ovakav način promišljanja i kritičkog preispitivanja može pojedincu pomoći u nalaženju vlastitog rješenja i donošenju odluka, kao i potaknuti ga na aktivno djelovanje, tj. motivirati na poduzimanje određenih koraka u životu.

Kada se o nekoj temi vodi rasprava ona podrazumijeva, barem u filozofiji, sagledavanje (često većeg broja) tzv. temeljnih opcija; argumentiranje za i protiv određene pozicije te pokušaj iznalaženja najboljeg rješenja. Na taj način može se bolje sagledati pojedini (ili čak svaki) aspekt teme o kojoj se raspravlja, kao i vidjeti određenu temu iz više kuteva (iz više perspektiva). Ako više sudionika raspravlja o nekoj temi, rasprava će vjerojatno biti plodnija, a mogućnost nalaženja adekvatnog rješenja povećana.

³ Berčić 2012, 362.

⁴ Vidi Kalin 2003, 11.

1.5. Korisnost filozofije (filozofija u svakodnevnom životu)

Jedna od prednosti filozofije je svakako njezina primjenjivost u svakodnevnom životu. Rasprave i načini raspravljanja u filozofiji daju mogućnost promišljanja, preispitivanja ('pretresanja'), analiziranja i vrednovanja različitih filozofskih pozicija (rekli bismo životnih ili egzistencijalnih) tema, pitanja i problema. Riječ je o temama koje su nezaobilazne u životu pojedinca i koje barem u jednom trenutku života svatko od nas postavi. Argumentacija, tj. mogućnosti argumentiranja, aktualiziranja i problematiziranja kojima filozofija obiluje mogu biti od velike pomoći ljudima u svakodnevnom životu. U knjizi Borana Berčića *Filozofija*, svezak 1 i 2 – nalazimo mnoge rasprave koje ukazuju na korisnost i primjenjivost filozofije u svakodnevnom životu (primjerice rasprave o smislu života, smrti, sudbini, slobodi volje, moralnoj odgovornosti, etici, vrijednostima, znanju, stvarnosti, umu, Bogu i sl.).⁵

1.6. Kritičko mišljenje

Jedan od glavnih ciljeva Filozofije kao srednjoškolskog predmeta je poticanje i razvijanje kritičkog i stvaralačkog mišljenja.⁶ To u prvom redu znači kritički preispitivati ideje, mišljenja i teorije određenog filozofa, filozofske škole ili pravca;⁷ vidjeti koliko se tuđi stavovi i promišljanja mogu danas primijeniti u filozofiji ili u životu i što je još važnije, vidjeti možemo li pomoću filozofije rješavati naše svakodnevne probleme. Što se sve kritički preispituje? Kritički se preispituje svijet, život općenito, načini spoznaje, čovjek, društvo, znanost, kultura, religija i dr. Nadalje, preispituje se čovjekovo znanje i djelovanje – sposobnosti i vještine onoga koji misli, jer je cilj Filozofije i školskog sustava uopće da on dobro, ispravno, dosljedno i logično misli, a onda u skladu s tim i djeluje.

Polazna osnova u filozofiji je isticanje prava na vlastito mišljenje. Zadaća je nastavnika Filozofije izložiti tuđe ideje, stavove i teorije, ukazati na prednosti, ali i na slabosti nečije argumentacije, razmotriti ponuđena rješenja, a na kraju će svatko donijeti vlastiti sud i učiniti ono što smatra najboljim za sebe. Filozofi su tako započinjali raspravu o najrazličitijim temama. Većinom su to teme koje se tiču svih nas i ljudskog roda općenito. Govori se da je jedan od najpoznatijih filozofa antike – Platon – otvorio raspravu na gotovo sve teme koje su bitne za čovjeka i njegovu egzistenciju.

Riječ je o temama (područjima):

⁵ Vidi Berčić 2012, sv. 1 i 2.

⁶ Vidi Marinković 2008, 31-79. Vidi Miošić 2008, 41-44.

⁷ Vidi Kalin 2003, 53.

- *ontologije* – što sve i na koji način postoji, što je bitak, bit, biće, postoji li kretanje?
- *epistemologije* – što čovjek može znati, što je znanje, koje su čovjekove spoznajne mogućnosti, kako dolazimo do novih spoznaja, kako postići izvjesnost i sigurnost, koji su izvori i vrste znanja itd.?
- *filozofije politike* – je li čovjek društveno biće, kako najbolje organizirati život, tj. zajednicu (državu), koji oblik života je optimalan itd.?
- *etike* – koji je cilj čovjekova djelovanja, na koji način treba djelovati, kako čovjek može dobro prosuđivati, dobro djelovati i dobro se ponašati, na koji način može postići sreću i sl.?
- *antropologije* – tko je čovjek, koje su njegove glavne karakteristike?
- *filozofije umjetnosti*, itd.⁸

Stoga se u filozofiji istražuje, analizira, uspoređuje, preispituje, (re)interpretira i evaluira sve što se nađe u fokusu rasprave, i to s ciljem pronalaska smisla i vlastitog sustava vrijednosti, kao i zbog razumijevanja svijeta, života, društva, čovjeka i u konačnici samoga sebe.

⁸ Vidi Marušić Brezetić 2009.

2. PERSPEKTIVE NASTAVE I NASTAVNIKA FILOZOFIJE

Nastavnik humanističkih predmeta može u srednjoj školi, tj. uglavnom gimnaziji (i ekonomskoj školi u kojoj smjer upravni referent također sluša Logiku i Filozofiju) predavati sljedeće predmete: Filozofiju, Logiku i Etiku (te eksperimentalno Bioetiku, Zdravstveni ili spolni i građanski odgoj). U ovom dijelu želimo studentima ukazati na cilj učenja filozofije i njezinu nezaobilaznu ulogu u životu pojedinca.

2.1. Zašto učiti filozofiju?

Postoji više razloga zbog kojih je dobro i korisno (čak poželjno) učiti filozofiju, a od kojih ćemo izdvojiti samo one važnije:⁹

Pitanje zašto učiti filozofiju neodvojivo je od pitanja čemu filozofija i kako je uopće definirati. Filozofija, u najširem smislu, označava pokušaj interpretacije svijeta, života, čovjeka, itd., jednom riječju, svega što postoji. Ona predstavlja razvoj ljudske misli koji zahvaća sve segmente, tj. razvoj čovječanstva (koji uključuje tradiciju, kulturu, znanost i sve one druge aspekte važne za ljudsko preživljavanje i sveopći napredak). Povijesno gledajući, gotovo do razdoblja renesanse, upravo je filozofija predstavljala cjelokupno bogatstvo ljudske misli koje se očitovalo kroz jedinstveno područje formirano od znanosti, teologije (religije) i filozofije. Filozofija obuhvaća gotovo sve važne teme koje se tiču ljudskog egzistiranja općenito, ali i teme koje se tiču svakog pojedinog čovjeka i njegovog načina razmišljanja i djelovanja (tj. življenja). Drugim riječima, filozofija prati povijest, razvoj i napredak ljudske misli.

⁹ Vidi Marinković 2008. Vidi Kalin 2003, 11. Vidi Miošić 2008, 12-14. Vidi Marušić Brezetić 2009.

3. FILOZOFIJA U NASTAVI

U ovom poglavlju želimo dati glavne smjernice za poučavanje Filozofije. Stoga smo ukratko pripremili pregled ključnih dokumenata s kojima svaki nastavnik treba biti upoznat i prema kojima priprema nastavu Filozofije i ostalih humanističkih predmeta.

3.1. Planiranje nastave Filozofije

Svaki nastavnik se na početku školske godine susreće s vrlo važnim pitanjima. Pitanje nije samo kako artikulirati svaki pojedini sat Filozofije (mikroartikulacija), već prije svega na koji način selektirati gradivo, što podučavati (koje teme i filozofe) te u kojoj mjeri (makroartikulacija)?

U današnje vrijeme svim nastavnim predmetima, pa tako i Filozofiji slijede kurikulumске reforme, ali dok one ne budu usvojene predstaviti ćemo temeljne dokumente prema kojima nastavnici planiraju nastavne jedinice. Svaki nastavnik (a to vrijedi i za studente filozofije) treba biti upoznat s tim dokumentima, jer su oni propisani od strane Ministarstva i nastavu treba pripremati u skladu s njima. Stoga u nastavku prikazujemo najvažnije dokumente koji će nastavniku pomoći da sazna što i kako treba pripremati i da se bolje snađe u pripremi nastave.

3.2. Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje

Nacionalni okvirni kurikulum¹⁰ donesen je 2011. godine i temeljni je dokument na nacionalnoj razini kojem je u cilju da odredi koja znanja i kompetencije se očekuju od učenika po završetku općega obaveznog obrazovanja, koje vrijednosti moraju usvojiti, ali i kako pratiti i vredovati kvalitetu kako učeničkih postignuća, tako i rada škole. U skladu s modernim zahtjevima, ovo je samo okvir propisan na nacionalnoj razini, a od svake škole se očekuje da izrade školske kurikulume prilagođene školi, a koje nisu u suprotnosti s Nacionalnim okvirnim kurikulumom. Uvažavajući promjene u društvu, Nacionalni okvirni kurikulum je razvojni dokument, otvoren za promjene. Dokument je priređen prema holističkom pristupu i donosi velike promjene u odnosu na postojeće

¹⁰ http://www.azoo.hr/images/stories/dokumenti/Nacionalni_okvirni_kurikulum.pdf (pristupljeno: 17.10.2014.)

nastavne planove i programe.

Glavne sastavnice koje propisuje Nacionalni okvirni kurikulum su vrijednosti, ciljevi, načela, metode i načini rada, odgojno obrazovna područja i u konačnici ocjenjivanje i vrednovanje učenika.¹¹ U dokumentu se opisuje svaka od navedenih sastavnica.

Bit nastavnoga plana i programa je da odredi „opseg, dubinu i slijed nastavnih sadržaja“¹², a za razliku od njega, kurikulum označava planiranu interakciju učenika s nastavnim sadržajima te obuhvaća ciljeve učenja, sadržaje, metode, situacije, strategije i evaluaciju¹³.

U skladu s ovakvom definicijom možemo zaključiti i da se Nacionalni okvirni kurikulum uklapa u te okvire svojim osnovnim sastavnicama. Također, već i samim definicijama, jasno je da škole više nisu ograničene nastavnim planom i programom već dobivaju smjernice za izvođenje odgojno-obrazovnih procesa te zapravo same tvore predmetne kurikulume prema svojim mogućnostima, preferencijama, s tim da je i dalje kvaliteta nastave osigurana na nacionalnoj razini¹⁴. Time je povećana autonomija škole, ali i odgovornost nastavnika.

Za nastavni predmet Filozofiju, u Nacionalnom okvirnom kurikulumu propisani su sljedeći ciljevi:

SVJETONAZORI I FILOZOFIJA

Učenici će:

- navesti i objasniti temeljnu filozofijsku terminologiju i filozofijske discipline
- navesti, opisati i usporediti razdoblja povijesti filozofije, filozofijska usmjerenja, škole i filozofe
- odrediti i raspraviti različita etička i egzistencijalna pitanja i razumjeti njihovu zavisnost o vremenu i kulturi
- prepoznati i predstaviti religijske i nereligijske svjetonazore koji su civilizacijski i etički temelj Europe
- objasniti kako se različita i religijska i nereligijska vjerovanja ljudi odnose prema nekim etičkim problemima/dilemama
- kritički objašnjavati temeljne egzistencijalne i etičke poglede na svijet i odrediti/izgrađivati osobne stavove
- razložno raspravljati o krajnjim pitanjima smisla ljudske egzistencije i povijesti svijeta
- pomoću filozofskih spoznaja razumjeti i obrazložiti posljedice ideja i teorija kao i posljedice određenoga izbora
- navesti i objasniti ključne logičke pojmove
- primijeniti osnovne logičke postupke u ispitivanju svojstava oblika misli
- primijeniti stečena znanja iz filozofije u kritičkomu promišljanju vlastitoga svakodnevnoga iskustva i djelovanja
- prepoznati i imenovati različite znanstvene i svakodnevne poglede na stvarnost, na znanje o toj stvarnosti i na djelovanje u njoj

¹¹ Vidi NOK 2011.

¹² Poljak 1982, 37.

¹³ Vidi Bognar, Matijević 2002.

¹⁴ Vidi NOK 2011.

3.3. Nastavni plan i program

U ovom dijelu predstaviti ćemo ukratko nastavni plan i program. Nastavnici Filozofije imaju obvezu i dužnost slijediti glavne odrednice nastavnog plana i programa, stoga ćemo u ovom poglavlju izložiti njegove glavne smjernice i na taj način pomoći nastavnicima da se bolje pripreme za nastavu.

Nastavni program za Filozofiju, Logiku i Etiku donosi Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.¹⁵ Nastavni program ima tri inačice za Filozofiju jer se temelji na tri moguća pristupa Filozofiji: povijesni, problemski i povijesno-problemski. U ovim dokumentima propisani su sadržaji koje nastavnici trebaju poučavati, izradili su ih stručni timovi, a odobrilo Ministarstvo. Dok načela Nacionalnog kurikuluma predstavljaju osnovu na nacionalnoj razini vrijednosti i temeljnih polazišta, nastavnim programom se detaljno propisuje sadržaj koji vrijedi za sve istovrsne škole, za svaki predmet pojedinačno. Za nastavu Filozofije odabrane su teme i filozofi koje bi svakako trebalo obraditi, a za dio nastavnog sadržaja koji može biti fakultativan, preporučeno je broj sati za pojedine nastavne jedinice, ključni pojmovi i načini ocjenjivanja.

*Nastavni plan*¹⁶ utvrđen od strane Ministarstva sadrži popis predmeta u pojedinim školama, u kojem razredu će se predavati koji predmet te tjedni i godišnji broj sati po predmetu. Za Filozofiju je predviđeno dva sata tjedno u četvrtom razredu gimnazije, što iznosi 64 sati godišnje. Logika se izvodi jedan sat tjedno, u trećem razredu, što je godišnje 35 sati, dok se Etika izvodi sve četiri godine po 1 sat tjedno (za one koji su je odabrali). Navedeni omjeri sati odnose se isključivo na gimnazijske programe, dok su ti omjeri u strukovnim školama drugačiji. S obzirom na to da je u tijeku kurikulumaska reforma, savjetujemo budućim nastavnicima da prate tijek promjena. Svaka školska godina uključuje razdoblje od 1. rujna do 31. kolovoza i uključuje i nastavne i nenastavne dane, dok je kalendar nastave utvrđen Pravilnikom o kalendaru rada osnovnih i srednjih škola te Ministarstvo svake godine donosi Kalendar nastavne godine¹⁷ kojim propisuje kad počinje i završava nastava, početak i kraj polugodišta te propisuje trajanje zimskog, proljetnog i

15 <http://www.ncvvo.hr/drzavnamatura/web/public/dokumenti> (pristupljeno: 17.10.2014.)

16 http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/obvezni/nastavni-program.pdf (pristupljeno: 17.10.2014.)

17 <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=13694> (pristupljeno: 17.10.2014.)

ljetnog odmora učenika.¹⁸

3.4. Izvedbeni planovi i programi

Na temelju plana i programa koje nam propisuje resorno Ministarstvo svaki nastavnik izrađuje izvedbeni plan.

Na temelju navedenih dokumenata, nastavnici svake godine izrađuju izvedbene planove i programe. *Izvedbeni plan i program* trebao bi nužno sadržavati sljedeće odrednice¹⁹:

Škola
Nastavni predmet
Razred
Odjeljenje
Godišnji i tjedni fond sati
Cilj nastave
Očekivani ishodi (materijalni/obrazovni, formalno/funkcionalni, odgojni)
Osnovni materijalno-tehnički uvjeti (prostor, nastavna sredstva i pomagala, izvori)
Redni broj sata
Radni tjedan
Nastavna cjelina
Nastavna jedinica
Cilj nastavne jedinice
Oblici rada
Nastavne metode
Nastavna sredstva i pomagala
Mjesto izvođenja
Korelacija s drugim predmetima
Broj sati nastave (predavanja/vježbe)
Napomene

¹⁸ Vidi Matijević, Radovanović 2011, 32-39.

¹⁹ U praksi u školama tu se dodaju podjela sati, obveze nastavnika, elementi ocjenjivanja, kriteriji ocjenjivanja, korelacija s drugim predmetima i planirana integrirana/terenska/projektna nastava, oblici provjeravanja i ocjenjivanja učenika, vremenski raspored te ostale važne napomene.

SLIKA 1. Prikaz odnosa makroartikulacije i mikroartikulacije nastavnog predmeta
(izradila: Laura Angelovski)

4. KAKO PRIPREMATI NASTAVU FILOZOFIJE?

Za svaku nastavu, pa tako i nastavu Filozofije izuzetno je važna pisana priprema.²⁰ Stoga ćemo u ovom dijelu skripte izložiti i objasniti elemente potrebne za izradu pripreme koji će biti od velike pomoći osobito mladim nastavnicima.

Pismena priprema nezaobilazna je za uspješnu nastavu.²¹ Može biti napisana u dužoj (*detaljnoj*) ili kraćoj varijanti.²² Detaljna priprema obuhvaća sve ono što je nastavnik pripremio u sadržajnom i metodičkom smislu, a što se neće nužno izreći na satu (jer nastavnik treba znati puno više od onoga što će prenijeti učenicima). Kraća varijanta naziva se još i *koncept* priprema, jer se piše u obliku bilježaka, često i mentalnih mapa.

Priprema nastave podrazumijeva mnoge elemente od kojih izdvajamo one ključne.²³ Prvi i možda najvažniji element nastave je *stručnost*. Stručnost podrazumijeva utemeljenost na znanju. To nadalje znači da udžbenik nije dovoljan, nego se za pripremu nastavne jedinice trebaju koristiti primarni i sekundarni izvori, odnosno, literatura.²⁴ Nastavnik treba isplanirati što i kako će prezentirati, treba izvrsno poznavati gradivo, zatim poznavati život i djelo filozofa (škole ili pravca) o kojem poučava, kontekst (koji može uključivati: ono što je prethodilo, odgovor na pitanje je li tema, pitanje ili problem kojim se bavimo novi ili ga je već netko ranije obrađivao, kako je nastao problem kojim se bavi 'naš' filozof i sl.). Uz to je izuzetno važno osmisliti dobra pitanja. Nastavna jedinica najčešće uključuje *vođenu* ili *usmjerenu raspravu* čiji su sastavni dio pitanja koja ćemo postaviti učenicima.

Nastava treba biti stručna, što znači da treba biti profesionalno i znalački pripremljena.

20 Vidi Marinković 2008. Vidi Kalin 2003, 18-21. Vidi Miošić 2008. Vidi Marušić Brezetić 2009.

21 Bolje je, osobito za mlade i neiskusne nastavnike, da pišu detaljnu pripremu – s obzirom na to da ne možemo zadržati u memoriji neiscrpne količine podataka, bolje je imati detaljnu pripremu, ili uz detaljnu još i koncept (skraćenu) pripremu.

22 Vidi Marinković 2008, 79-91.

23 Vidi Lavrnja 1998, 102-114. Vidi Mušanović i sur. 2010, 89-105.

24 Dva su udžbenika odobrena od Ministarstva, jedan u kojem prevladava povijesni pristup i drugi prema kojem se nastava izvodi problemski. Riječ je o udžbeniku Borisa Kalina (koji je objavljen u više izdanja) i u kojem prevladava tzv. povijesni pristup i udžbeniku Tomislava Reškovca iz 2008., u kojem prevladava tzv. problemski pristup. Uz prvi je priručnik za nastavnike napisao također Boris Kalin (2003.), a uz drugi je priručnik za nastavnike napisao Igor Miošić (2008.). Govoreći općenito, u suvremenoj nastavi se danas više ističu prednosti problemskog pristupa i stoga preporučamo da se nastava izvodi ponajviše prema preporukama i smjernicama problemskog pristupa. Također, preporučamo priručnik Dunje Marušić Brezetić iz 2009., koji nam može poslužiti u pripremi nastave bilo povijesnog bilo problemskog tipa.

Postavlja se zahtjev da nastava bude znanstveno utemeljena i potkrijepljena argumentima; a to je moguće postići jedino ako je utemeljena na, u prvom redu primarnoj, a onda i sekundarnoj literaturi. *Primarna* literatura, ili tzv. *izvorna* djela osnovni su materijal na kojem se treba zasnivati uspješna nastava. Dokumentacijska je metoda stoga, posebice, *rad na tekstu*, nezaobilazan dio svake nastavne jedinice. Zato kada pripremamo nastavu treba nastojati, kada je to moguće, predvidjeti analizu teksta.²⁵ Drugim riječima, glavni materijali, a ujedno i glavne prednosti, kada je o Filozofiji riječ, izvorna su djela filozofa. Filozofija je nastala upravo na njima.

Nastavnik nadalje treba znati koja znanja, dakle – što, zašto, kako, u kojoj mjeri te u kojem intenzitetu treba poučavati. Sekundarna literatura je također iznimno važna. Danas imamo obilje materijala koji nam mogu poslužiti u pripremi motivirajućeg, zanimljivog i dinamičnog sata. Tu spadaju povijesti filozofije, hrestomatije, atlasi filozofije i različiti udžbenici, priručnici, članci, poglavlja iz knjiga, antologije, monografije, zatim internetski izvori (video uratci, forumi i dr.) i slično.

Također je važno formulirati ciljeve i ishode nastave i učenja.²⁶ Kada formuliramo ishode, navodeći ih što je moguće više (dakle, kada ih detaljno razradimo) nastavna će jedinica postati zaokružena cjelina i dobit ćemo okvire prema kojima dalje vršimo selekciju gradiva. Zatim razrađujemo pojedine dijelove sata, dakle, *uvodni*, zatim *glavni* ili središnji dio sata (razradu novog nastavnog gradiva ili obradu nove nastavne jedinice) te *završni* dio (ponavljanje, zaključak, sinteza), uvijek vodeći računa o tome da nam svi dijelovi budu logično povezani i čine cjelinu. Nastava Filozofije treba biti orijentacijsko-motivacijska, što znači da treba obraditi ključne pojmove, dakle, ono što je na reprezentativan način obilježilo misao i djelo nekog filozofa (riječ je o glavnim stajalištima filozofa s obzirom na područje ili područja, tj. filozofske discipline kojima se bavio). Izuzetno je važno kod izlaganja nastavnog sadržaja navoditi što više primjera iz svakodnevnog života koji će učenicima pomoći u boljem razumijevanju. Također, važno je učenike uključivati u nastavu i uvijek ih poticati na sudjelovanje. Interakcija je izuzetno važna za uspješnu nastavu. Suvremena nastava je usmjerena na učenike i stoga je interakcija između nastavnika i učenika od presudne važnosti. Interakciju možemo potaknuti nekom od vrsta razgovora; primjerice, *razvojnim razgovorom*, *olujom ideja*, *raspravom* i sl.

²⁵ Vidi poglavlje u kojem se obrađuje rad na tekstu.

²⁶ Vidi poglavlje o ciljevima i ishodima.

Početak sata, tj. uvodni dio sata služi nam da najavimo temu te motiviramo učenike, dakle, zainteresiramo ih za ono o čemu ćemo govoriti. Učenike ćemo možda najbolje motivirati, tj. potaknuti na uključivanje u nastavnu jedinicu ako im pokažemo da je tema kojom se bavimo zanimljiva, potrebna, tj. važna i korisna. Još jedan važan element, koji možda više spada u psihološki dio pripremanja nastave, jest pokazati učenicima da smo se potrudili i da smo pripremili nastavu za njih, da nam je važno što ćemo ih i kako naučiti te da se nastojimo pripremati najbolje što možemo. Također, treba voditi računa o vremenu, treba predvidjeti koliko će nam pojedini dio sata trajati te napraviti dobar omjer između: uvoda, glavnog dijela i završetka sata. Sljedeća faza je pomno planiranje svakog od tri ključna dijela sata, o čemu će biti riječi kasnije. Samo još nekoliko uputa o glavnom, tj. središnjem dijelu sata: on treba biti temeljito razrađen, trebamo koristiti što je moguće više primjera iz svakodnevnog života, analizu teksta, demonstraciju, zatim u razradi novog nastavnog sadržaja treba prevladavati jednostavnost, jasnoća, razumljivost, logička povezanost te primjerenost uzrastu. Drugim riječima, od nastavnika se očekuje kreativnost i inovativnost.

Izuzetno je korisno, ukoliko pripremamo usmeno izlaganje – pripremiti i PowerPoint prezentaciju, koja nam može poslužiti kao svojevrsna mentalna mapa. Prednosti PowerPoint prezentacije su prikazi različitih vrsta vizualnih materijala, slika, grafikona, stripova, isječaka iz filmova i sl., a sve to uvelike pomaže u održavanju koncentracije i fokusa na onom bitnom.

4.1. Pismena priprema nastavnih jedinica

U nastavku donosimo nužne dijelove svake pripreme za nastavni sat uz objašnjenja, a primjere detaljne kao i koncept pripreme možete pogledati u prilogima na kraju skripte.

Dijelovi (elementi) nastavne pripreme iz predmeta Filozofija, Logika i Etika:

NASTAVNI PREDMET: npr. Filozofija

- ovdje navodimo o kojem je predmetu riječ: Logici, Etici ili Filozofiji

NASTAVNA CJELINA:

- navodimo imena cjeline prema godišnjem programu kojoj nastavna jedinica pripada (sjetimo se epoha i razdoblja na koje dijelimo povijest filozofije ili prema glavnim filozofskim problemima)

NASTAVNA JEDINICA:

- riječ je o naslovima pojedinih nastavnih jedinica, bilo da se obrađuje pojedini filozof, filozofski pravac ili škola tj. određena tema ili problem

CILJ NASTAVNOG SATA i ISHODI NASTAVNOG SATA (obrazovni, odgojni, funkcionalni):

- suvremena nastava uglavnom započinje formuliranjem obrazovnih i odgojnih ciljeva i ishoda - ciljevi nam govore o onome što će nastavnik raditi, a ishodi o onome za što će učenici biti osposobljeni²⁷

OBLICI RADA:

- podsjećamo na temeljne sadržaje iz kolegija Didaktika: *frontalni, individualni, individualizirani, rad u paru, grupni i timski rad*²⁸

NASTAVNE METODE:

- podsjećamo na temeljne sadržaje iz kolegija Didaktika: postoje četiri velike grupe metoda, a to su: *verbalne, dokumentacijske, demonstracijske i operacijske*²⁹
- za nastavu Filozofije osobito je važna verbalna metoda unutar koje se možemo koristiti mnogim vrstama razgovora, o čemu će detaljnije biti riječi kasnije

TIP SATA:

- obrada novog gradiva (novog nastavnog sadržaja)
- ponavljanje
- vježbanje (uvježbavanje)
- usmeno ispitivanje (sve vrste usmenih provjera)
- pismeni ispit (sve vrste pisanih provjera).³⁰

MEDIJI U NASTAVI:

- općenito govoreći, obuhvaćaju sve čime se u nastavi Filozofije služimo kao

²⁷ O ciljevima i ishodima govoriti ćemo u 5. poglavlju

²⁸ Vidi Lavrnja 1998, 89-102.

²⁹ Vidi Lavrnja 1998, 69-89.

³⁰ Vidi Mušanović i sur. 2010, 97.

sredstvom za ostvarenje ciljeva nastave³¹

LITERATURA (stručna, metodička):

- obično je dijelimo na literaturu koja se tiče sadržaja iz Filozofije, poput izvornih djela i sekundarne literature koja nam pomaže u (re)interpretiranju izvornih djela (života i djela određenog filozofa, filozofske škole ili pravca) te metodičku literaturu kojom se nastavnik služi za koncipiranje strukture i metodičkih elemenata nastavnog sata³²

GLOBALNA STRUKTURA SATA (minutaža, uvodni dio, glavni dio – obrada novih nastavnih sadržaja, završni dio – zaključak, sinteza, ponavljanje):

Globalna struktura sata praktički obuhvaća najavu, tj. kratki opis onoga što će se obrađivati u svakom od dijelova sata. Dakle, u nekoliko rečenica treba navesti što će se obrađivati u uvodu, što u glavnom ili središnjem dijelu sata, a što u završnom. Može nam pomoći ako opis zamislimo kao navođenje ključnih pojmova (tako npr. u središnjem dijelu sata možemo navesti glavne pojmove koje ćemo iz opusa nekog filozofa obraditi ili pak možemo ukratko predstaviti njegovu filozofsku teoriju, tj. reprezentativni dio njegovog filozofskog pristupa).

ORGANIZACIJA NASTAVNOG SATA (uvodni dio, glavni ili središnji dio, završni dio):

Uvodni dio:

U uvodnom dijelu najavljujemo temu nastavne jedinice, ukoliko je potrebno ponavljamo prethodno gradivo, zatim uvodimo u temu, motiviramo učenike za nastavni sadržaj postavljajući im pitanja ili vođenom raspravom (ukoliko obrađujemo novu nastavnu jedinicu), objašnjavajući u čemu je važnost sadržaja ili problema koji obrađujemo i to pomoću postupaka uvođenja u nastavu Filozofije: skandalona, problematiziranja ili aktualizacije.³³ Svakako nastojimo otpočetak uključiti učenike, razgovorom o temi nastavnog sadržaja.³⁴

31 Vidi Lavrnja 1998, 126-135. Vidi Mušanović i sur. 2010, 99.

32 Na kraju skripte nalazi se popis stručne i metodičke literature.

33 O postupcima uvođenja u nastavu Filozofije vidi više u Marinković 2008.

34 Detaljnije o vrstama razgovora vidi u Jurić 1979.

Središnji ili glavni dio (obrađa novih nastavnih sadržaja):

U središnjem dijelu sata detaljno opisujemo i objašnjavamo temeljne sadržaje nove nastavne jedinice. Ovdje razrađujemo ključne pojmove koje smo u globalnoj strukturi sata najavili. Opisujemo što je i kako određeni filozof tvrdio i zastupao, zašto je to tvrdio i kako je došao do zaključaka do kojih je došao, tj. do vlastite filozofske teorije (eventualno je uspoređujući s tuđim filozofskim teorijama radi uočavanja sličnosti ili razlika). U središnjem dijelu sata osobito dolazi do izražaja koliko smo dobro selektirali gradivo, koliko detaljno ulazimo u sadržaj ili problem nove nastavne jedinice i sl. U ovom dijelu, dakle, trebamo opisati i objasniti filozofsku teoriju autora kojeg obrađujemo, zatim je zajedno s učenicima trebamo analizirati, interpretirati i vrednovati. Drugim riječima, argumentirati.³⁵

Završni dio:

Završni dio sata može se koncipirati na tri načina:

- *ponavljanje* - ponavljamo temeljne sadržaje obrađene nastavne jedinice – najbolje je da učenici, a ne nastavnik ponavljaju novu nastavnu jedinicu
- *sinteza* – sintetiziramo, zaokružujemo misao filozofa (filozofske škole ili pravca) kojeg smo obradili ili čak cjelokupne nastavne cjeline (ukoliko za to postoje utemeljeni, tj. opravdani razlozi)
- *zaključak* – izvodimo zaključak ili zaključke koji proizlaze iz života i djela (filozofske teorije) filozofa kojeg smo obradili, ukazujemo na posljedice do kojih je dovela njegova filozofska teorija ili na nove pravce i teorije koje su nastale inspirirane utjecajem filozofa kojeg smo predstavili.

SKICA PLOČE (plan ploče) ili PowerPoint prezentacija:

Skica ili plan ploče obuhvaća temeljne ili ključne pojmove nove nastavne jedinice. Poželjno je da ploča bude dobro organizirana i pregledna, da je pogledom na nju jasno što se i kojim redoslijedom obrađivalo i da na neki način s ploče možemo iščitati temeljne sadržaje nastavne jedinice (sagledati cjelinu nastavne jedinice koju smo obradili). Dakle, učenici bi uz pomoć skice ploče trebali biti sposobni ponoviti glavne sadržaje nastavne jedinice.

³⁵ Posebno je važno da se osmisle pitanja kojima ćemo učenike dovesti do određene spoznaje, kao i osmisliti aktivnosti kako sat ne bi bio monotono izlaganje već konstantno prilikom pripreme za nastavni sat treba imati na umu na koji način uključiti učenike u rad te kombinirati više različitih oblika i metoda rada. Učenicima, dakle, treba objasniti tijek sata kao i aktivnosti u kojima će sudjelovati.

5. CILJEVI I ISHODI U NASTAVI FILOZOFIJE

U ovom poglavlju definirat ćemo i pokazati kako se formuliraju ciljevi i ishodi u nastavi Filozofije. Ciljevi i ishodi ključni su za pripremu nastave u smislu da predstavljaju smjernice prema kojima određujemo što trebamo naučiti učenike i u kojoj mjeri, kao i način na koji na njih trebamo odgojno djelovati.

Škola je odgojno obrazovna institucija. To znači da su odgoj i obrazovanje temeljni pojmovi metodike svakog predmeta pa tako i metodike nastave Filozofije. Postoje mnoge definicije odgoja i obrazovanja i teško je dati jednu konačnu (konkluzivnu). No, ovdje nam i nije toliko važno dati definiciju navedenih pojmova, koliko pokušati izložiti temeljne značajke odgoja i obrazovanja koje su osobito vidljive kroz ciljeve i ishode.

Glavni *obrazovni* cilj Filozofije kao nastavnog predmeta u srednjim školama je poticati, razvijati i usavršavati samostalno, kritičko i kreativno mišljenje, dok je glavni *odgojni* cilj poticanje i razvoj sklonosti za samostalno učenje i kritičko mišljenje.³⁶ Obrazovni i odgojni ciljevi u Filozofiji su gotovo neodvojivo isprepleteni, što znači da tek zajedno omogućuju ostvarivanje uspješne nastave.³⁷ Drugim riječima, poučavanje i učenje Filozofije uključuje poticanje na samorealizaciju osobe, zatim istraživanje vlastitih talenata, interesa i sklonosti kao i rad na unaprijeđenju sebe i društva. Pritom se posebna pažnja posvećuje razvijanju moralnih, građanskih i općeljudskih vrijednosti.

Nedvojbeno je da su odgojna i obrazovna dimenzija čovjeka ono što se kod učenika (i studenata) kroz školski i visokoškolski odgojno-obrazovni sustav (na svim razinama - od vrtića do fakulteta, a danas i kroz programe cjeloživotnog učenja) pokušava poticati. Škole i fakulteti obrazuju i odgajaju učenike i čine to upravo pomoću obrazovnih i odgojnih ciljeva i ishoda.

Obrazovna komponenta odnosi se na usvajanje znanja, a u sebi uključuje i odgojni

³⁶ Vidi Marušić Brezetić 2009. Vidi Miošić 2008, 43.

³⁷ Vidi Miošić 2008, 8-14.

utjecaj na učenika. Omogućuje da pristupom raznovrsnim sadržajima učenik usvoji znanja temeljem kojih se stječu vještine i formiraju stavovi koji će mu nadalje pomoći u razvijanju sposobnosti i oblikovanju njegove osobnosti.

Odgojem oblikujemo najvažnije osobine (ili crte osobnosti) kod učenika temeljem kojih on prosuđuje i djeluje u skladu s vrijednostima. Jednom kada je učenik odgojen spreman je da kao samostalano i zrelo biće preuzme svoju ulogu u društvu.

Obrazovni ciljevi neodvojivi su od odgojnih, a to je posebno vidljivo na primjeru Filozofije. Znanje nas formira, ono nam pomaže da se izgradimo u zrele i samostalne osobe. Riječ je o znanju koje se pretvara u djelovanje, znanju koje postaje naša praksa (po kojem određujemo način života). Jer znanje obvezuje, nije racionalno ponašati se suprotno utvrđenom (činjeničnom) znanju. Iz navedenog proizlazi da nas znanje oblikuje. Igor Miošić u svom *Priručniku za nastavu filozofije* iz 2008. godine smatra da „... metodika nastave filozofije mora biti utemeljena u filozofiji odgoja...”³⁸

Kada primjerice obrađujemo nastavnu jedinicu ‘Descartes’ (posebno kada je riječ o njegovoj metodi) odgojni nam je cilj pokazati i dokazati kako do spoznaje ne možemo doći bez primjerene metode, dakle, postupka koji će nam omogućiti dolazak do sigurne spoznaje, odnosno do znanja. Time ukazujemo na korisnost, potrebu, dapače, nužnost korištenja metode dolaska do znanja. Odgojni cilj nam pomaže da dodemo do odgovora na pitanje zašto i u kom smislu nam je određeno znanje (primjerice o Descartesovoj metodi i koracima potrebnim za dolazak do znanja) potrebno i važno. Govori nam općenito o tome zašto je potrebno da se bavimo baš tom temom (pitanjem ili problemom). U raspravi o Descartesovoj metodi i o koracima do sigurnog i izvjesnog znanja nije toliko bitno što je on tvrdio i zastupao, koliko je bitno učeniku osvijestiti važnost postavljanja pitanja o metodi, tj. načinu dolaska do znanja. Dakle, odgojni cilj je jednako važan kao i obrazovni cilj (iako se u školi tradicionalno do sada uvijek stavlja naglasak samo na obrazovni cilj, što danas više nije slučaj). Mi želimo saznati kako je Descartes tumačio metodu i koje korake treba poduzeti želimo li doći do sigurnog znanja, no još više želimo steći uvid u važnost i potrebu primjene metode danas (kao i njezine primjene u znanostima). Znamo da nas kriteriji koje je Descartes postavio neće doslovno dovesti do sigurnog znanja, no njegov pokušaj je značajan u onoj mjeri u

38 Miošić 2008, 9.

kojoj nam ukazuje na važnost i potrebu korištenja metode općenito. Bez Descartesove rasprave mi možda ne bismo došli ili bismo teže došli do uvida da bez primjerene metode i koraka koje ona predviđa nije uopće moguće doći do sigurnog i izvjesnog znanja. Niti u jednoj znanosti nije moguće doći do izvjesnog znanja bez metode i kriterija koji nam to omogućuju. Dakle, Descartesova rasprava o metodi (važnosti i potrebi primjene metode) i kriteriji koje je on postavio imaju svoje povijesno značenje i mjesto koje mu nitko ne može oduzeti, no od presudnog je značenja u nastavi kod učenika osvijestiti važnost i nužnost korištenja metode i kriterija koji nas (do)vode do sigurnog i izvjesnog znanja, što je bit odgojnog cilja. Upravo nam formuliranje ovog odgojnog cilja pomaže da shvatimo koliko je važno baviti se temom metode (kod Descartesa) i ujedno nam ukazuje na opravdanost bavljenja istom. Napredak u znanostima događa se zahvaljujući primjeni relevantnih metoda, a znanje do kojega na taj način dolazimo omogućuje nam izgradnju i ostvarenje boljeg svijeta.

Odgojni cilj iskazuje usmjerenost na vrednote i na primjenu znanja o tome kako treba riješiti problem s kojim se suočavamo u svakodnevnom životu, a uz rješenje često dolazi i preporuka za djelovanje. To znači da je rješenje nekog filozofskog problema itekako primijenjivo u našem životu. Ono o čemu je pojedini filozof govorio tiče se i nas danas, što znači da i mi trebamo naći primjereno rješenje za isti problem. Filozofi nas u tom smislu senzibiliziraju za traženje rješenja na naše probleme (ili na traženje odgovora na vlastita pitanja).

Još je jedna važna zadaća na koju nas usmjerava odgojni cilj. Riječ je primarno o vrijednosti onoga o čemu učimo. Izuzetno je bitno učenicima pokazati i dokazati da nastavni sadržaji kojima se bavimo, iako ponekad potječu iz daleke prošlosti, i danas imaju iznimnu važnost, dakle da ih učimo nečemu što je korisno, smisleno, važno i aktualno. Tako je bitno isticati korisnost i aktualnost rasprava koje su vodili, primjerice, antički filozofi.

Sokratove su rasprave, na primjer, korisne upravo zbog toga što pokazuju da je moguće i suprotno od onoga što su tvrdili sofisti (koji su zastupali spoznajni i moralni relativizam). On je bio primjer ustrajnosti u svemu što je radio. Tvrdio je da je moguće doći do objektivnog znanja i objektivnih vrijednosti, odnosno do podudaranja misli i djela. Također nam pokazuje kako razgovor može služiti kao metoda kojom dolazimo do spoznaje (riječ je o čuvenoj metodi majeutike). Pomoću Platonove ontologije u

kojoj je glavno pitanje što sve postoji, saznajemo kako je svijet puno više od onoga što neposredno vidimo (i što nam je dostupno putem osjetila). Prema njemu su predmeti ovog svijeta kopije ideja koje jedine posjeduju istinski bitak. Svijet po njemu nije onakav kakav nam se naizgled čini. Postoje, dakle, stupnjevi stvarnosti. Ova spoznaja je korisna u životu, jer nas upućuje na zaključak da stvari najčešće nisu onakve kakvima se čine na prvi pogled. Ovaj zaključak koristan je i s obzirom na spoznaju koja se odvija u stupnjevima. Stvarnost koja nas okružuje puno je kompleksnija od onoga kako izgleda na prvi pogled i do spoznaje te stvarnosti dolazimo tek postupno. Stoga je ne treba uzimati zdravo za gotovo – kao što često činimo. U Aristotelovoj ontologiji temeljno je pitanje što sve postoji i kako to znamo. Aristotel nam je, primjerice, na temelju principa uzročnosti (kauzaliteta) pokazao kako doći do znanja, odnosno, do spoznaje o predmetima (objektima) iz vanjskog svijeta. Kada navedemo sva četiri uzroka nekog predmeta došli smo, prema njemu, do spoznaje tog predmeta, tj. posjedujemo znanje o dotičnom predmetu. Aristotelova je etika, utemeljena na vrlinama, i te kako aktualna i danas. Kada prosuđujemo moralnost ili etičnost osobe, činimo to na temelju vrlina (ili mana) koje posjeduje. A etiku vrlina razradio je upravo Aristotel.

Važno je učenicima pokazati da Filozofija pomaže u analiziranju, interpretiranju, vrednovanju i rješavanju problema iz našeg svakodnevnog života. Oni će nas zasigurno pitati zašto moraju učiti nekog filozofa i u kojem smislu im znanje o njemu može biti korisno. Na nama je da im to pokažemo (kao u gore navedenim primjerima).

U planiranju nastavne jedinice najprije formuliramo opći nastavni cilj poučavanja iz kojeg proizlaze ishodi i/ili zadaci učenja.³⁹

U metodici nastave Filozofije stoga govorimo o:

- *cilju* (ciljevima)
- *zadatku* (zadacima)
- *ishodu* (ishodima).

Ciljevi nadalje mogu biti opći i specifični.⁴⁰ Opći cilj odnosi se na nastavni predmet, a specifični na pojedine nastavne jedinice. Jedno od temeljnih pravila kada je riječ o formuliranju cilja je da treba biti realan (što znači ostvariv i konkretan). Ciljeve

39 Vidi Lavrnja 1998, 18-23. Vidi Mušanović i sur. 2010, 71-89.

40 Vidi Lavrnja 1998, 18-20.

obično dijelimo na obrazovne i odgojne. Prvi nam služe za informiranje, a drugi za formiranje ili oblikovanje osobnosti. Prvi se odnose na kognitivno, a drugi na afektivno područje. Nakon formuliranja cilja osmišljavaju se zadaci. Zadaci se tiču sadržaja nastave, a odnose se na aktivnosti koje provodi nastavnik (dakle, na ono što nastavnik planira, priprema i čini).⁴¹ Ishodi se odnose na ono što će učenici na kraju sata moći učiniti, tj. na ono za što će biti osposobljeni (obično ih formuliramo kao – ‘učenici će’ opisati i objasniti Descartesovo racionalističko stajalište, opisati i objasniti dokaz, tj. inačicu dokaza za Boga, navesti, opisati i objasniti četiri koraka metode pomoću kojih dolazimo do sigurne spoznaje, objasniti čuvenu izreku *Cogito ergo sum*, opisati i objasniti dualizam, izložiti raspravu o urođenim idejama, objasniti zlog demona).⁴²

Preporučamo da se kod formuliranja ciljeva uvijek najprije razmisli o onima koji su osobito važni za Filozofiju kao predmet – samostalno učiti, samostalno i kritički prosuđivati, biti sposoban samostalno donositi odluke, biti sposoban samostalno odlučivati i djelovati.⁴³

Odgojno djelovanje također je iznimno važno – ono podrazumijeva utjecaj na oblikovanje učenikove osobnosti, zatim utjecaj na formiranje uvjerenja, stavova, donošenje vrijednosnih sudova, senzibiliziranje za uočavanje važnosti raspravljanja određenih tema, pobuđivanje emocija i usvajanje vrednota.

Ovdje treba svakako naglasiti specifičnost odgojnih ciljeva u nastavi Filozofije. S jedne strane sadržajni aspekt filozofskih tema svakako nudi određene poruke koje mogu utjecati na izgradnju učenikove osobnosti, dok s druge strane zbog posebnosti samog predmeta Filozofije važno je ostvariti kritički pristup svijetu što uključuje zahtjev da učenik samostalno odluči koje vrijednosti i stavove treba prihvatiti, a koje ne.

Nastavni cilj poučavanja i učenja, prema Lavrnji, dakle, formulira se na način da iz skupa općih ciljeva biramo upravo one koji obuhvaćaju temeljna znanja, vještine i stavove. Taj cilj formuliramo na najopćenitijoj mogućoj razini, a iz njega će dalje proizaći pojedinačni ishodi.⁴⁴

41 Vidi Lavrnja 1998, 20-22.

42 Vidi Kovač i Kolić-Vehovec 2008, 11-21.

43 Više o tome vidi u Marušić Brezetić 2009.

44 Vidi Lavrnja 1998, 19.

5.1. Ishodi ili zadaci učenja

Kod ishoda ili zadataka učenja najvažnije je da budu formulirani jasno, konkretno i precizno te da fokus bude na učeničkim aktivnostima, tj. na onome što će učenik nakon odslušane nastavne jedinice moći napraviti (ili za što će biti sposoban, tj. osposobljen). U suvremenoj nastavi naglasak je, dakle, na učenicima i njihovim aktivnostima o čemu posebno treba voditi računa kod pripremanja nastave.⁴⁵

Razlikujemo tri vrste zadataka (ishoda):⁴⁶

Obrazovni ili materijalni zadaci (ishodi) – odnose se na usvajanje i stjecanje znanja kao sustava činjenica i generalizacija. Odgovara na pitanje: što učenik treba znati? Pri formulaciji ovog cilja važno je koristiti se preciznim glagolima pomoću kojih možemo učinkovito mjeriti jesu li se nakon održanog sata ostvarili navedeni ciljevi (primjerice: analizirati, opisati, definirati, napraviti, interpretirati, usporediti, razlikovati, argumentirati).⁴⁷

Odgojni zadaci (ishodi) – odnose se na formiranje i samoformiranje učenikove osobnosti. Važno je istaknuti da bi trebali proizlaziti iz obrazovnog cilja i da proces nastave i učenja treba doživjeti primarno kao obrazovno-odgojnu djelatnost u kojoj će se podjednaka važnost dodijeliti obrazovnim i odgojnim ciljevima. Odgojni ciljevi odgovaraju na pitanje: kako na učenika možemo odgojno utjecati pojedinom nastavnom jedinicom?⁴⁸

Funkcionalni zadaci (ishodi) – odnose se na razvoj psihofizičkih sposobnosti pojedinca i intelektualno-emocionalnih funkcija ili aktivnosti. Odgovaraju na pitanje: koje sposobnosti razvijamo tijekom obrade nastavne jedinice? Koje vještine potičemo kod učenika?⁴⁹

Jedna od najpoznatijih taksonomija ishoda je Bloomova taksonomija. Ona dijeli zadatke u tri glavne skupine u kojima se nalaze prijedlozi glagola pomoću kojih možemo formulirati obrazovne, odgojne i funkcionalne ciljeve i ishode. U nastavku donosimo

45 Više o ciljevima koji se odnose na problemsku nastavu vidi u: Miošić 2008. Vidi također Marušić Brezetić 2009.

46 Vidi Lavrnja 1998, 20-22.

47 Vidi Lavrnja 1998, 20-22. Ciljevi u nastavi Filozofije vidi u: Marušić Brezetić 2009.

48 Vidi Lavrnja 1998, 20-22. Vidi Marušić Brezetić 2009.

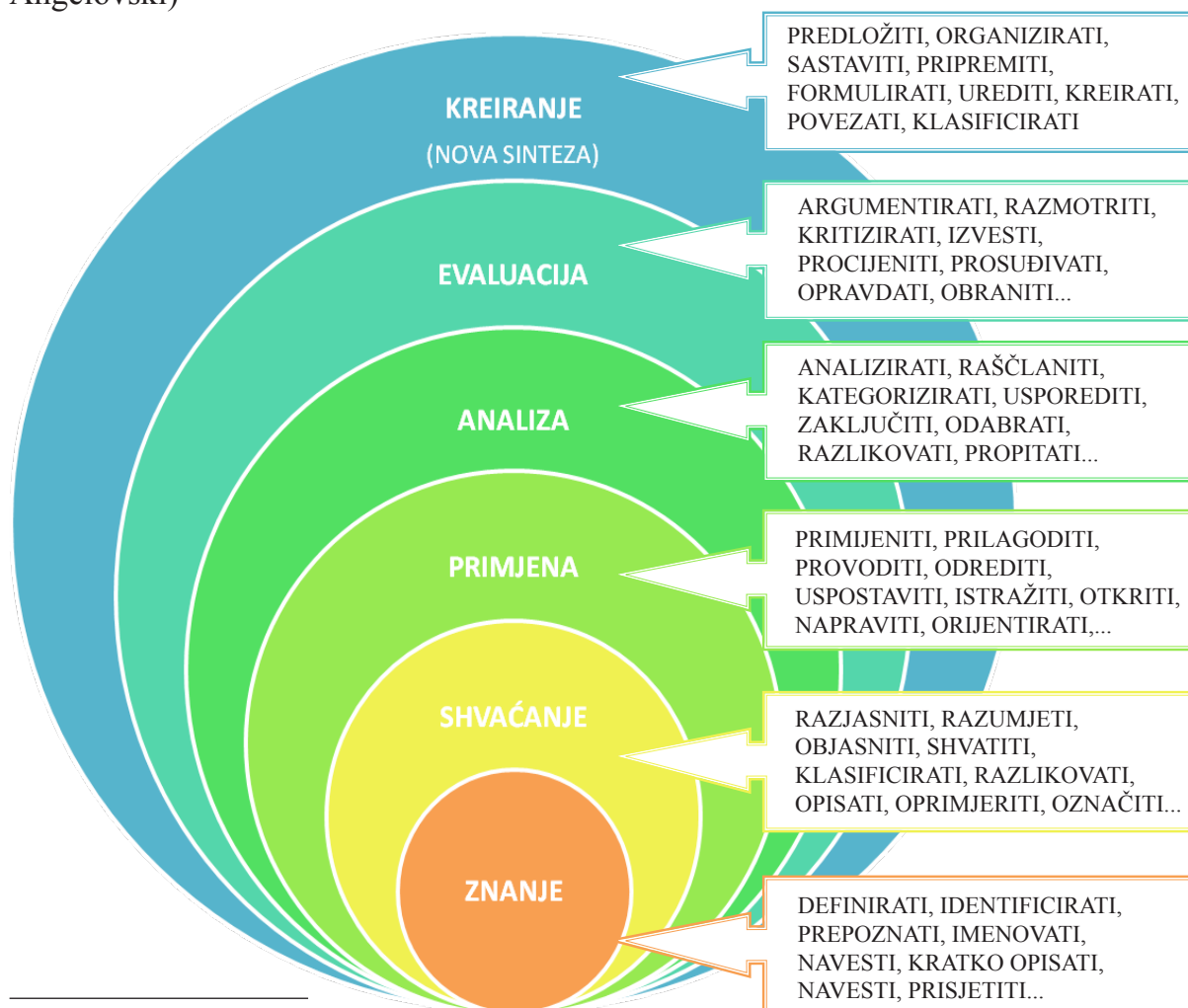
49 Vidi Lavrnja 1998, 20-22.

shematičan prikaz Bloomove taksonomije:⁵⁰

SLIKA 2. BLOOMOVA TAKSONOMIJA (izradila: Laura Angelovski)

SLIKA 3. REVIDIRANA BLOOMOVA TAKSONOMIJA ZA DIMENZIJE KOGNITIVNOG PODRUČJA S POŽELJNIM GLAGOLIMA (izradila: Laura Angelovski)

⁵⁰ Vidi Mušanović i sur. 2010, 79.

6. PRISTUPI NASTAVI FILOZOFIJE

Kada pripremamo nastavu Filozofije jedna od prvih odluka vezana je za odabir načina koncipiranja nastavnog sadržaja. Riječ je o povijesno-kronološkom ili problemskom koncipiranju. Važno je ispravno odrediti koja koncepcija je primjerenija za temu koju ćemo predstaviti i stoga u nastavku izlažemo i tumačimo obje, ali i mogućnost njihove kombinacije.

„Povijest filozofije kao filozofska disciplina sadrži u sebi kronološki središnje filozofske sustave u više-manje jedinstvenom viđenju njihova slijeda. Ona je svojevrsna sinteza, u sustav središnje filozofije i njezino filozofsko i filozofsko-povijesno interpretiranje. Ona polazi od dovršenih i klasificiranih odgovora. Da bi nam, međutim, bilo moguće iskusiti ‘na koji način filozofija jest’, valja nam poći ne od odgovora, nego od pitanja. Zagovornici uvođenja u filozofiju koje se temelji na povijesti filozofije pozivaju se na to da je takav pristup školovanju filozofskog mišljenja općenito prihvaćen i da se dosad, koliko iskustvo potvrđuje, pokazao najboljim.“⁵¹

6.1. Povijesno-kronološki pristup u nastavi Filozofije

Dva su temeljna načina (inačice ili varijante) na koja koncipiramo sadržaje nastave Filozofije, a to su povijesno-kronološki s jedne i problemski, ili kako ga još nazivamo - tematski pristup s druge strane.⁵² Postoji i treća inačica, a to je tzv. kombinirani pristup. U njemu se povijesno-kronološki pristup kombinira s problemskim, tj. tematskim.

Povijesno kronološki pristup uglavnom prevladava u današnjoj nastavi, a ima više razloga zašto je tome tako.⁵³ Nedvojbeno je da taj pristup ima dobrih strana i prednosti kada je riječ o učenju i poučavanju Filozofije, no ima i svoje nedostatke.⁵⁴

Prednosti:

Osobito je pogodan za izlaganje nastavnog sadržaja iz povijesti jer uz pomoć

⁵¹ Marinković 2008, 25.

⁵² Vidi Marinković 2008, 20-31.

⁵³ Jedan od razloga je državna matura u kojoj prevladavaju pitanja koncipirana prema povijesnom pristupu.

⁵⁴ Vidi Marinković 2008, 20-31. Vidi Kalin 2003, 13-17.

povijesno-kronološkog pristupa, kako nam i sam naziv kaže, stvaramo povoljne uvjete za razumijevanje povijesnog konteksta u kojem se pojavljuje određeni filozof i njegovo učenje (gdje se, dakle, u prvom redu upoznajemo sa životom i djelom nekog filozofa).⁵⁵ Na taj način možemo lakše razumijeti i kontekst u kojem je nastala određena filozofska pozicija, škola ili filozofski pravac i učenje koje je s time povezano. Saznajemo, nadalje, koji je razlog zbog kojeg se neki filozof bavi određenom tematikom, a ne nekom drugom. To se osobito odnosi na prijelaze između epoha (primjerice, iz antičke u srednjovjekovnu filozofiju, zatim iz srednjovjekovne u novovjekovnu i konačno iz novovjekovne u suvremenu filozofiju) koje često sa sobom povlače nove načine shvaćanja, interpretiranja i vrednovanja svijeta, života, čovjeka, znanosti itd. Kada se obrađuju ovi epohalni prijelazi osobito je važno dobro ih objasniti te ući u detalje novih načina promišljanja (i istaknuti glavne karakteristike). Posebno je važno isticati razlike između novih načina promišljanja u odnosu na stare. Povijesni pristup također može biti koristan u predstavljanju različitih razdoblja unutar iste epohe (npr. razlike između egzistencijalizma i logičkog pozitivizma unutar suvremene filozofije).⁵⁶

Kada pripremamo nastavnu jedinicu i strukturiramo je na povijesno-kronološki način trebamo voditi računa o sljedećim elementima. Najprije trebamo formulirati obrazovni i odgojni cilj (korisno je uz to odmah formulirati i pojedinačne ishode za nastavnu jedinicu koju obrađujemo).

6.2. Što sve nastavnik treba pripremiti kada nastavu želi koncipirati na povijesno-kronološki način?

Da bi uspješno pripremio nastavu nastavnik treba istražiti povijesno-društvenu situaciju i okolnosti te kulturno civilizacijski domet koji se u nastavnoj jedinici obrađuje. Nastavnik će sakupiti potrebna znanja kako bi sam bolje razumio razdoblje koje obrađuje i to puno više od onoga što će izložiti učenicima.

To se u prvom redu odnosi na:

- povijesni, kulturološki, društveni i gospodarski aspekt
- napredak znanosti, posebice specijaliziranih: primjerice, matematike, fizike, biologije, povijesti, astronomije, itd.
- istraživanje i utvrđivanje postoje li nove znanstveno-istraživačke metode i postupci
- istraživanje tema ili problema u fokusu filozofa, filozofske škole ili filozofskog

⁵⁵ Uz Udžbenik Borisa Kalina (objavljen u više izdanja) preporučamo i njegov *Priručnik za nastavnike* iz 2003.

⁵⁶ Više o prednostima i nedostacima povijesnog pristupa vidi u Kalin 2003, 13.

pravca kojeg predstavljamo

- saznanje pojavljuje li se tema kojom se određeni filozof bavi prvi puta kod njega (tj. je li tema o kojoj je riječ na neki način proizvod duha vremena) ili je on samo nastavlja elaborirati, nadovezujući se na svoje prethodnike; zatim, je li riječ o pitanju koje je obilježilo mnoge epohe ili je riječ o jednokratnoj pojavi; koji je točno doprinos našeg filozofa, u čemu se očituje i na koji način ga možemo objasniti i nakon toga obraniti itd.

Pomoću gore istraženih elemenata dobivamo cjelovitu (ili barem potpuniju) sliku razdoblja u kojem djeluje filozof (filozofska škola ili pravac) kojim ćemo se baviti u konkretnoj nastavnoj jedinici.⁵⁷

6.3. Prikaz povijesno-društvenih okolnosti obuhvaća:

- povijesno-društveni, kulturno-civilizacijski i politički kontekst razdoblja kojeg predstavljamo, uključujući razvoj gospodarstva i znanosti; bitan je da bismo na nastavi mogli opisati i objasniti koje se znanosti pojavljuju i kako se razvijaju, kao i prikazati znanstvene metode i postupke karakteristične za to razdoblje – to je važno iz razloga što su filozofska stajališta mnogih filozofa usko vezana uz znanost
- upoznavanje učenika s duhovnim ozračjem doba – segmentima duhovne kulture koji dominiraju (u književnosti, umjetnosti, religiji, itd.); istražujemo duhovno ozračje kako bismo mogli objasniti što se događa, npr. u književnosti (koje teme prevladavaju, na koji su se način interpretirale prije, a na koji sada, primjerice uslijed promjene epohe), umjetnosti (koje su norme vrijedile prije, a koje sada, primjerice u razdoblju renesanse), religiji (ima li novosti u shvaćanju i življenju religije) i ostalim važnim obilježjima razdoblja kojim se bavimo
- opisivanje ključnih događaja i ličnosti, znanstvenika; istražujemo ključne događaje i osobe koje su obilježile razdoblje kojim se bavimo; posebno je važno vidjeti doprinos znanstvenika, ali i stručnjaka različitih profila koji su utjecali na život i djelo filozofa kojeg predstavljamo

Sve navedeno potrebno je kako bismo dobili cjelovitu sliku o temi koju izlažemo (ili koju pripremamo).

⁵⁷ Usp. Marušić Brezetić, 2009, 18.

Slijede aspekti koji su najvažniji za nastavu Filozofije u smislu da pri obradi nove nastavne jedinice na njima treba biti naglasak:

- osobito je važno vidjeti prema kojim je pitanjima, temama i problemima filozofija usmjerila svoj interes i zašto, zatim objasniti, analizirati, interpretirati i vrednovati taj doprinos
- upoznajemo učenike s filozofima koji su obilježili to razdoblje – predstavljamo kronologiju njihovih javljanja, misli i djela: predstavljamo filozofe (širi kontekst koji nam je od iznimne važnosti za razumijevanje ‘našeg’ filozofa) koji su obilježili razdoblje kojim se bavimo; opisujemo, objašnjavamo, analiziramo, interpretiramo i vrednujemo njihova filozofska stajališta i učenja
- slijedi izlaganje glavnog ili središnjeg dijela sata (ili obrada nastavne jedinice), dakle razrada teme u užem smislu riječi → izlaganje glavnog dijela predstavlja ključni dio sata kao cjeline. Ovaj dio treba najdetaljnije i najkvalitetnije pripremiti i razraditi.⁵⁸ Prvo prikazujemo kojim se disciplinama, konkretnim temama ili problemima filozof kojeg predstavljamo bavio, a dalje izdvajamo ono što ćemo detaljnije izložiti na satu. Za izlaganje selektiramo onu ili one discipline po kojima je najpoznatiji. Kada smo odabrali temu, iz nje izdvajamo samo ono što je ključno ili temeljno (ono za što učenici na kraju sata trebaju biti sposobni – a može se izraziti pomoću glagola: navesti, opisati, objasniti, analizirati, usporediti, vrednovati i sl.).⁵⁹ To bismo mogli izraziti kroz moto: ‘manje je više’ što znači da je bolje fokusirati se na reprezentativan dio učenja nekog filozofa ili discipline u kojoj je dao ključan doprinos (koji je najbolje vidljiv u izvornom tekstu), poput epistemologije kod Platona i na temelju analize, primjerice, odlomka iz *Menona* otkriti, analizirati, interpretirati i vrednovati njegovo epistemološko stajalište, nego izlagati sve što je vezano uz njegovu filozofiju (dakle, šturo prikazati sve što je Platon ‘učinio’ na planu filozofije, nabrajajući tako sve discipline kojima se bavio i izlažući ključne naglaske svake pojedine). Zatim bi, kada je u pitanju Platon, mogli obraditi tekst iz *Države*, odlomak poznat pod naslovom *Usporedba sa spiljom* (ili *alegorija spilje*), a koji je također nezaobilazan za razumijevanje njegove epistemološke pozicije. Važno je s učenicima polako i sistematično i kroz pomno biran sadržaj prolaziti kroz ono najvažnije.

Procjenjujemo da će sljedeće upute iz priručnika Dunje Marušić Brezetić pomoći

⁵⁸ Vidi Kalin 2003, 18-21.

⁵⁹ Preporučamo priručnik Dunje Marušić Brezetić iz 2009.

studentima i mladim nastavnicima razumijeti važnost sustavnog pristupa u pripremanju nastavnih sadržaja s obzirom da bi učenici na kraju izvođenja nastave iz predmeta Filozofija trebali znati:

„- strukturirati svoja znanja iz filozofije kroz poznavanje, određivanje, razlikovanje, povezivanje, razumijevanje i pojašnjavanje filozofijske terminologije, filozofskih disciplina te metoda, teorija, učenja i načela kroz povijest filozofije.

*- na zadanome tekstu primijeniti svoja teorijska znanja na konkretne probleme iz povijesti filozofije i filozofskih disciplina, razumijeti pretpostavke različitih filozofskih učenja i disciplina, izvoditi njihovu sustavnu analizu te na temelju toga izložiti različite filozofske pozicije, usporediti ih, kritički prosuditi i vrjednovati, konfrontirati se s određenim problemima filozofije, raspraviti ih, razviti vlastito stajalište i obraniti ga te time pokazati kako je ovladao osnovnim elementima filozofske refleksije kao i sposobnošću dosljedne i apstraktne argumentacije“.*⁶⁰

- dalje slijedi (ili može slijediti) izlaganje nastavnika uz neizostavnu interakciju s učenicima koja podrazumijeva različite aktivnosti (preporuka je, kao što smo već isticali, rad na tekstu).⁶¹

Valja imati na umu da je postojeći program Filozofije iznimno zahtjevan. Stoga treba birati one sadržaje i one filozofe koji se smatraju najvažnijima. Prevladava mišljenje da su ‘klasici’ filozofske misli, ili, filozofi koji su s najvećim zaslugama (i na najbolji način) obilježili povijest filozofije: Platon, Aristotel, Descartes i Kant.

6.4. Problemski (tematski) pristup u nastavi Filozofije

Osim povijesno-kronološkog pristupa u nastavi Filozofije koristi se još i problemski, odnosno tematski pristup.⁶² Ponekad se povijesno-kronološki kombinira s problemskim pristupom na način da je nastavna jedinica uglavnom koncipirana povijesno-kronološki, ali uključuje i aspekt problemskog pristupa, u slučaju da se filozof kojeg predstavljamo posebno istaknuo bavljenjem nekim problemom (dakle, istraživanjem i rješavanjem nekog problema).

„No, ako i u oporbi s povijesno-kronološkim pristupom prihvatimo njemu alternativan

⁶⁰ Marušić Brezetić, 2009, 12.

⁶¹ Vidi Kalin 2003, 20-21.

⁶² Vidi Kalin 2003, 13-17. Vidi Miošić 2008.

*pristup, a to je tzv. problemski pristup, to nam još uvijek neće jamčiti da izlaganje problema neće biti njihov puki opis, a ne i filozofiranje samo. Suprotno tome, i u kronološkom se pristupu učitelj filozofije ne mora zadržati samo na opisu mišljenja filozofa, nego zajedno sa svojim učenicima poći u 'pretresanje onoga o čemu svi govore'.*⁶³

Problemski pristup ima više inačica, iako se najčešće koriste sljedeće dvije. Jedan način je da prikazujemo kako se kroz povijest rješavao neki filozofski problem (poput problema odnosa duha i tijela, tzv. dualizma kod različitih autora) te da kroz rješavanje problema učimo, a drugi je kada direktno rješavamo problem (poput rješavanja problema zla ili rješavanja zadataka u nastavi Logike).

*„Nastava rješavanjem problema ili problemska nastava je suvremena didaktička nastavna strategija. Nastava se izvodi tako da učenici samostalno odaberu problem ili problem odabere učitelj. Nakon toga učenici istražuju – prikupljaju podatke, analiziraju ih i na osnovi toga postavljaju hipoteze – prijedloge kako riješiti problem. Biraju najbolji prijedlog i provjerom dolaze do rješenja problema. Učenici pretežito rade samostalno ili u malim skupinama, a učitelj je savjetnik, pomagač i poticatelj.*⁶⁴

U suvremeno doba nastava se često organizira prema tzv. *problem solving* konceptu. Nastava je ovdje zamišljena prema specifičnom modelu problemskog pristupa ili kao učenje rješavanjem problema. Utemeljitelj nastave koja se bazira na *problem solving* pristupu poznati je američki filozof John Dewey.⁶⁵ Takav pristup nastavi vrlo je nalik znanstvenom istraživanju. Kao što znanstvenik u znanstvenom istraživanju postupno otkriva istinu, tako nastavnik na satu postupno vodi i usmjerava učenike pomažući im da zajedno definiraju, a onda i pokušaju riješiti filozofski problem. U ovom pristupu nastava se odvija u etapama. Prva je definiranje problema (ili preciznije – opisati u čemu se točno sastoji problem). Jasno definiran problem predstavlja gotovo polovicu rješenja i stoga je izuzetno bitno da učenici uoče u čemu se on sastoji kao i da naznače moguće načine rješavanja.⁶⁶

63 Marinković 2008, 27.

64 Mušanović i sur. 2010, 106-107.

65 Više o tome vidi u: Mušanović i sur. 2010, 106.

66 Uz Udžbenik Tomislava Reškovca iz 2008., koji je koncipiran problemski ide i Priručnik Igora Miošića iz 2008.

Etape *problem solving* nastave:

- otkrivanje problema (navesti i opisati u čemu se točno problem sastoji, dakle, precizno definirati problem, što znači opisati što on sve obuhvaća i u kojoj mjeri, zatim koje poteškoće sa sobom nosi i sl.)
- analiza problema (kontekst, situacija, uvjeti za rješavanje, kriteriji i sl.)
- prikaz mogućih rješenja (pregled relevantnih povijesnih i suvremenih rješenja – uz analizu svakog pojedinog)
- odabir adekvatnog rješenja (zaključak na najbolje objašnjenje)
- izvođenje konačnog zaključka (tj. pokušaj izvođenja konkluzivnog zaključka).⁶⁷

Nastava Filozofije specifična je u tom smislu što su filozofi kroz povijest, a često i danas fokusirani upravo na rasprave vezane uz filozofske probleme (poput utvrđivanja smisla života, dualizma između duha i tijela, utvrđivanja Božje opstojnosti, postojanja tuđih umova, sveznanja i slobode volje, utvrđivanja mogućnosti sigurnog dolaska do znanja itd.).⁶⁸ Filozofski problemi spadaju u samu srž filozofije.⁶⁹ Oni su nezaobilazan dio svake filozofske discipline: od metafizike, epistemologije, filozofije uma, filozofije znanosti, etike, filozofije politike, povijesti filozofije, antropologije, filozofije religije (problemi se pojavljuju već u antičko doba, zatim u srednjovjekovnoj filozofiji te ponovno u novovjekovnoj, ali i u suvremenoj filozofiji – i gotovo ih svaka generacija pokušava riješiti).⁷⁰ Filozofi su se oduvijek susretali s problemima i stoga možemo govoriti o filozofiji kao pokušaju nalaženja rješenja za određene filozofske probleme.⁷¹ Neki od tih problema su opći (pojavljuju se u svim vremenima i gotovo kod svih filozofa), a neki su specifični (u smislu da se pojavljuju samo u nekim razdobljima filozofije i samo kod nekih filozofa). Filozofija je i nastala kao odgovor na određeno pitanje, tj. kao traženje rješenja nekog problema.⁷² Već je Sokrat svoje razgovore sa sugrađanima koncipirao u obliku dijaloga koji su se odvijali tako da je on pred njih (po)stavljao određeni problem ili problematiku na koju su se nadalje tražili adekvatni odgovori ili rješenja.

⁶⁷ Vidi Mušanović i sur. 2010, 106.

⁶⁸ Više o tome vidi u Berčić 2012 (sv. 1 i 2). Vidi Prijić-Samaržija i Gavran Miloš 2011.

⁶⁹ Više o tome vidi u Miošić 2008.

⁷⁰ Vidi Udžbenik Tomislava Reškovca 2008 i Priručnik Igora Miošića, 2008.

⁷¹ Više o tome vidi u Miošić 2008.

⁷² Više o tome vidi u Miošić 2008.

Boris Kalin u svom Priručniku za nastavnike ističe glavne prednosti, ali i nedostatke tzv. problemskog pristupa.⁷³

„Prednosti su tematskog (*‘problemskog’*) pristupa:

- *filozofski su problemi u prvom planu, pa ih pratimo u njihovu razvoju i rješenjima, a prava zadaća nastave filozofije i jest da uči filozofiranju, a ne činjenicama*
- *lakše se može u većoj mjeri posvetiti suvremenim filozofskim pitanjima, pitanjima koja su bliža učenicima.*“⁷⁴

Sokrat je uvodio u problem (kod njega se zapravo radilo o definiranju određenih pojmova), zatim su se tražila moguća rješenja (definicije), nakon toga se preispitivala primjerenost određenih rješenja (ispitivalo se jedno po jedno rješenje, odnosno, definicija - prednosti i nedostaci), zatim su se predstavljale suprotstavljene teze, da bi se na kraju pokušalo formirati konačni sud (formulirati konačnu definiciju - nalik onome što danas nazivamo konkluzivni zaključak).

Platon je svoju filozofiju također izložio u obliku dijaloga, u kojima su obično dvojica sugovornika raspravljala o nekom pitanju, temi ili problemu. Često su u tim razgovorima dolazila do izražaja suprotstavljena stajališta, a rasprave su se vodile na razini argumentacije *pro et contra* (za i protiv), sukobljavale su se teza i antiteza (ili argument i protuargument). Ponovno imamo, kao kod Sokrata, sličnu dinamiku rasprave: najprije se definira problem, zatim izlažu i analiziraju različita rješenja, izdvajaju se ona primjerenija te se pokušava doći do konačnog (što znači najboljeg) rješenja (što bismo u današnjoj terminologiji najčešće opisali kao dolazak do zaključka na najbolje objašnjenje).

Analizirat ćemo kao primjer *problem zla*. Riječ je o jednom od najzanimljivijih i najviše raspravljanih problema iz područja filozofije religije.

1. *Definiranje problema* - trebamo jasno definirati problem, odnosno točno opisati u čemu se on sastoji. Problem zla sastoji se u sljedećem: u svijetu postoje zlo i patnja (u velikim količinama) i to je nespojivo s postojanjem Boga koji je po definiciji sveznajuć, svemoguć i savršeno dobar. Savršeno dobri Bog i postojanje zla se međusobno isključuju... Problem je u tome što ne možemo objasniti kako pored takvog Boga može postojati zlo. To znači da ne možemo tvrditi da istovremeno postoje i Bog i zlo, jer jedno isključuje drugo (u

73 Usp. Kalin 2003, 13.

74 Kalin 2003, 13.

ovome se očituje tzv. logički problem zla). Kontradiktorno je tvrditi postojanje i Boga i zla. Stoga možemo govoriti o problemu kompatibilnosti između Boga i zla.

O čemu govorimo kada govorimo o problemu zla? Postoje dvije temeljne vrste zla – fizičko i moralno. Fizičko zlo su prirodne katastrofe i bolesti, a moralno zlo je svako zlo koje čini čovjek, i to svjesno, namjerno i slobodno (laž, krađa, ubojstva i sl.). Jedno od temeljnih pitanja s obzirom na postojanje zla jest: jesu li Bog i zlo kompatibilni ili se međusobno isključuju? Želi se zapravo vidjeti može li Bog imati (dobar) razlog ili razloge za dopuštanje zla (naravno, misli se na opravdane razloge, ne bilo koje)? Jer jedino u slučaju opravdanog razloga Bog i zlo su kompatibilni ili mogu biti kompatibilni.

2. *Analiza problema* - rješenja problema zla ili argumenti za raspravu:

- zlo ne postoji, osim kao nedostatak dobra (tradicionalno rješenje – potječe još od Augustina, Tome Akvinskog i Leibniza)
- obrana (teodiceja) iz slobode volje (zlo se objašnjava pozivanjem na slobodu volje i to je jedno od najviše raspravljanih rješenja, prema nekima i jedino suvislo rješenje za problem zla)
- teodiceja kažnjavanja – zlo postoji kako bi Bog mogao kazniti one koji su (u)činili zlo
- teodiceja suprotnih strana - ako nema zla niti dobro ne može postojati
- teodiceja prirodnih posljedica – ljudi su negirali Boga i to je dovelo do neželjenih posljedica, a da bi uvidjeli svoje greške moraju patiti (zbog toga Bog dopušta ili dozvoljava zlo)
- teodiceja dobara višeg reda – moraju postojati određena zla da bi mogla postojati i dobra višeg reda (netko mora biti u potrebi i nevolji da bi netko mogao biti u prilici pomoći mu; ako nema ovog kojemu se dogodilo zlo, ne može biti niti onog koji mu pomaže da se izbavi iz zla)
- teodiceja zakona prirode – neka zla su jednostavno posljedica pravilnosti zakona prirode, tj. regularnost prirode ima kao nuspojavu određena zla.

3. *Pronalaženje mogućih rješenja* - nakon što su izneseni svi prijedlozi ili barem glavna rješenja slijedi analiza i vrednovanje jednog po jednog (isticanje prednosti i nedostataka). Dakle, navođenje prigovora, a zatim odgovora na prigovore. Važno je istaknuti da niti jedno gore izneseno rješenje nije bez prigovora, svaki prijedlog ima slabe strane. Ovdje nije moguće ulaziti u raspravu o svakoj teodiceji pojedinačno. Dovoljno je reći da većina autora smatra kako obrana iz slobode volje ima najviše

šansi za uspjeh.⁷⁵

4. *Odabir adekvatnog rješenja* - zatim slijedi formuliranje konačnog rješenja⁷⁶ - tj. onoga što bismo nazvali zaključak na najbolje objašnjenje.

5. *Izvođenje konkluzivnog zaključka* – sinteza cjelokupnog procesa. Zaključak je da nema konačnog ili konkluzivnog zaključka, iako prema većini autora teodiceja u kojoj se pozivamo na slobodu volje predstavlja najvjerojatnije rješenje. Zlo je, slažu se mnogi autori, posljedica ljudske slobode.⁷⁷

⁷⁵ Više o tome vidi u Davies 1998, 31-47.

⁷⁶ Strukturu nekoliko inačica problemskog pristupa vidi u Miošić 2008.

⁷⁷ Više o tome vidi u Davies 1998, 31-47.

7. POSTUPCI UVOĐENJA U FILOZOFSKO MIŠLJENJE. SKANDALON, PROBLEMATIZIRANJE, AKTUALIZACIJA

Filozofija dovodi u pitanje, u sumnju, (zatim problematizira i aktualizira mnoge pristupe), stavove, mišljenja i uvjerenja koja naizgled ne treba propitivati. To je uostalom njezina zadaća. Mogućnost preispitivanja naizgled neupitnog omogućuju joj upravo postupci uvođenja u filozofsko mišljenje. Stoga ćemo ih u nastavku opisati i pokazati na koji način doprinose poticanju interesa i motivacije za bavljenje filozofijom.

Postupci uvođenja u filozofsko mišljenje izuzetno su bitni za uspješnost nastave Filozofije jer pokazuju zašto se uopće bavimo Filozofijom i što je to što Filozofiju čini drugačijom u odnosu na ostale predmete.⁷⁸ U njima na osobit način dolaze do izražaja razlozi zbog kojih se bavimo određenom filozofskom temom. Postupci uvođenja mogu se primijeniti u više predmeta, no povlašteno mjesto zasigurno imaju u okviru nastave Filozofije. Obično se učenike uvodi u novu nastavnu jedinicu pomoću razgovora (neke od vrsta razgovora poput - *razvojnog razgovora* i sl.). Prednosti razgovora su u tome što je na početku sata iznimno važno učenike zainteresirati za novu nastavnu jedinicu, zatim motivirati ih, pa uvesti u temu na način da ih se uključi sudjelovanjem u određenoj vrsti razgovora ili nekom obliku aktivnosti. U Filozofiji je naglasak na postavljanju pitanja, odnosno na procesu traženja odgovora i stoga će filozofsko pitanje zasigurno pokrenuti raspravu.⁷⁹

„Ono što je stvoreno otkriva dubinu svojega značenja samo onome tko je iskusio iskon. Bez uvida u upitnost odgovor postaje nevažan. Učenje koje polazi od dovršenog ne stiže do pitanja i tako uči odgovorima na ono što nitko od onih koji uče nije pitao. Prvi korak u učenju filozofije je otkrivanje pitanja, razgrtanje u bezličnoj svakidašnjici zametenih ljudskih znatiželja. Ta pobuda na mišljenje je u svijesti onoga koga učimo pretpostavka traganja za odgovorom.“⁸⁰

Nastava će biti uspješna ako su svi aktivni i sudjeluju u izvedbi sata. Razgovor

⁷⁸ Vidi Marinković 2008, 31-42.

⁷⁹ Mnoge ideje za postupke uvođenja u nastavu Filozofije vidi u Berčić 2012.

⁸⁰ Marinković 2008, 31.

omogućuje razmjenu ideja, otkrivanje aktualnosti neke teme, potiče na istraživanje, zatim na analiziranje, interpretiranje i evaluiranje neke teme ili filozofskog problema što će nastavu učiniti zanimljivijom, opuštenijom i dinamičnijom i na taj način omogućiti aktivno učenje.

Postupci uvođenja u nastavu Filozofije mogu potaknuti interes za temu koja se obrađuje, zatim mogu potaknuti, ali i održati aktivnost učenika tijekom nastave. Također, omogućuju da nastava bude zanimljiva i poticajna. Postupci uvođenja osobito su pogodni za suvremenu nastavu budući da je to nastava usmjerena na učenika.

Riječ je o sljedećim postupcima:

- *skandalon*
- *problematiziranje*
- *aktualizacija*

U tim postupcima posebice dolazi do izražaja upitnost koju su filozofi uspjeli poticati usprkos naizgled neupitnim tezama.

7.1. Skandalon

Učenike bi u nastavu trebalo uvesti postupkom skandalona koji nam na očiti način ukazuje na samu zadaću filozofije, a to je poticanje postavljanja pitanja. Skandalon je, najjednostavnije rečeno, kada dovodimo u pitanje ono neupitno, nedvojbeno, samorazumljivo i uvriježeno (primjerice, ‘gotove’ istine za koje se smatra da nitko u njih nema pravo ‘dirati’).⁸¹ Riječ je o postupku u kojem se određena mišljenja, stavovi i uvjerenja stavljaju pod upitnik, dakle, ono što je naizgled neupitno dovodi se u pitanje, zatim se nastoje poljuljati uvriježena, a često i neutemeljena stajališta, dovesti u pitanje ili staviti pod sumnju nečija stajališta, pozicije, argumentaciju i sl.⁸²

„Ta potreba da se slika svijeta reorganizira, da se posumnja u uhodani tijek kao u pravi i jedini, polazište je mišljenja bez kojega je učiteljev trud bezizgledan. Učiniti to – znači probuditi svojevrsnu ‘sablasan’, sablasniti onoga koga smo suočili s činjenicom da se ono svakidašnje i obično, ono što se smatralo sigurnim, odjednom pokaže kao nesigurno, neobično i problematično.

Skandalon iskonski znači ‘sablasan’, a i zamka. O tome je i riječ, o svojevrsnoj

⁸¹ Vidi Marinković 2008, 31-38.

⁸² Usp. Isto.

*sablazni i o smišljenoj zamci. Sablažnjivost skandalona sadržana je u otkriću da se ispod mirnih voda ustajale svakidašnjice kriju bitna pitanja postojanja koja nam se otkrivaju čim posumnjamo u to da su vode čijom površinom plovimo doista mirne. Svrha je skandalona da 'sablazni' i tako dovede u pitanje, ili barem poljulja uvjerenje u čvrstoću temelja na kojima počiva slika svijeta i tako potakne na provjeru.*⁸³

Također, nastoji se pokazati upitnost određenih argumenata, teorija i pristupa, nastoji se izazvati sumnju i dvojbu, poljuljati mnoga tradicionalna uvjerenja i stavove, pobiti tuđe pogrešne načine razmišljanja, iskorijeniti predrasude, kriva uvjerenja itd.⁸⁴

Istovremeno, skandalon nam pokazuje da neka pitanja nisu tako jednostavna kao što na prvi pogled mogu izgledati te da na njih najvjerojatnije nećemo naći jednoznačan odgovor. Dapače, često se iza vrlo jednostavnog pitanja u filozofiji krije vrlo složen i kompliciran odgovor. Jedno od takvih pitanja glasi: postoji li vanjski svijet? Filozofi znaju da se iza tog pitanja krije čitav niz poteškoća (potpitanja), dvojbi i teorija.⁸⁵

Primjer za skandalon može biti i propitivanje čovjekove slobode.⁸⁶ Čini nam se da je jednostavno odgovoriti na pitanje: je li čovjek slobodan, odnosno, je li on slobodno biće? Većina bi zasigurno odgovorila afirmativno. No, to pitanje otvara niz potpitanja (i u konačnici se može svesti na raspravu o dvije temeljne koncepcije slobode: libertarijaniističku i kompatibilističku). Možemo se također pitati – što uopće znači kada kažemo da je čovjek slobodan, tj. podrazumijevamo li pod slobodom svi isto? Mislimo li uopće na slobodu koja obuhvaća i mišljenje i djelovanje? Naravno da kada govorimo o ljudskoj slobodi, pod određenim aspektom uvijek govorimo o relativnoj, a ne apsolutnoj slobodi. Kada, primjerice, nekome postavimo pitanje je li slobodno upisao ekonomski fakultet, osoba može odgovoriti afirmativno, iako ne mora biti svjesna činjenice koliko je njezin izbor zapravo bio pod utjecajem roditeljskog, psihološkog, sociološkog ili nekog drugog pritiska.⁸⁷ Na koncu vidimo da uopće nije lako odgovoriti na pitanje je li čovjek slobodan.

⁸³ Marinković 2008, 32.

⁸⁴ Vidi Kalin 2003, 24.

⁸⁵ Više o teorijama vezanim uz pitanje postoji li vanjski svijet i kako dolazimo do znanja o njemu vidi u Warburton 1999, poglavlje o vanjskom svijetu.

⁸⁶ Vidi Kalin 2003, 24.

⁸⁷ Mnoge ideje za skandalon možemo pronaći u: Berčić 2012. Riječ je o aspektima poglavlja i tema koje prikazuje u svojoj *Filozofiji* (poput pitanja o smislu života, načinu vođenja života koji će čovjeka dovesti do sreće i ostalih tzv. egzistencijalnih pitanja koja svi postavljamo, a čije odgovore pokušavamo pronaći upravo u filozofskim promišljanjima).

Kada učenike uvodimo u etiku kao filozofsku disciplinu jedno od prvih (i temeljnih) pitanja koje možemo postaviti glasi: je li čovjek po prirodi dobar (dobro, moralno biće)? Uglavnom bi većina ljudi odgovorila afirmativno, no filozofi su kroz povijest pokazali da je odgovor na to pitanje sve, samo ne jednostavan.⁸⁸ Dakle, pretpostavljeni afirmativni odgovor predstavlja mogući poticaj za skandalon.

Dalje se može nastaviti postupkom problematiziranja. „*Ako smo polazište uvođenju u Filozofiju našli u iskonskoj upitnosti, drugi će korak od skandalona k filozofskom dijalogu biti sumnja. Problematiziranje je postupak koji bi joj trebao otvoriti vrata.*“⁸⁹

Sljedeće važno pitanje je: na koji način čovjek ostvaruje svoju moralnost ili još bolje – kako prosuditi tko je moralna, a tko nemoralna osoba?

Interes će pobuditi i pitanje – *kako postići sreću?* I što je uopće sreća? Različiti ljudi daju različite odgovore na ovo pitanje. Filozofi su također imali različite ideje o tome što je potrebno za (konačnu) sreću i stoga bi rasprava o ovoj temi zasigurno bila plodna i zanimljiva (te uključivala mnoštvo suprotstavljenih pozicija) koje ukazuju na činjenicu da nije moguće dati jednoznačan odgovor (i evo nam skandalona).

U epistemologiji jedno od temeljnih pitanja glasi – *što je istina i kako se do nje dolazi?* Trebamo li zastupati realizam ili antirealizam u pogledu istine? Može li se braniti stav da je istina samo ono što se može dokazati i za što imamo evidenciju ili su istine ipak neovisne o spoznavatelju?⁹⁰

U okviru filozofije znanosti možemo postaviti pitanje koje glasi - *koliko je sigurno, izvjesno i opravdano čovjekovo oslanjanje na znanost i znanstvene rezultate?* Treba li čovjek svoj život podrediti isključivo znanosti i znanstvenim dostignućima ili postoje segmenti života u kojima se orijentiramo (tj. donosimo odluke) na drugi način, kao primjerice kada je riječ o tzv. duhovnoj strani života (i tzv. duhovnim vrijednostima) za koje ne možemo pribaviti ‘klasične’ dokaze?

Filozofija kao opći cilj ima razvijanje mišljenja kod učenika. Riječ je o samostalnom, kritičkom i stvaralačkom mišljenju.⁹¹ U tome se često oslanja na pitanja. Možemo je, drugim riječima, svesti na otkrivanje, istraživanje, analiziranje, razumijevanje i

88 Vidi Berčić 2012.

89 Marinković 2008, 38.

90 Vidi Prijić-Samaržija i Gavran Miloš 2011, 433-484.

91 Vidi Kalin 2003, 53.

promišljanje filozofskih pitanja, tema i problema.

Nastava Filozofije, tj. filozofiranje koje je sastavni dio nastave Filozofije u velikoj je mjeri nalik znanstvenom istraživanju. Tako se u nastavi Filozofije:

- otkrivaju problemi i potiče rasprava o njima
- propituje i preispituje
- dvojiti, uzima kao upitno, stavlja pod sumnju
- otkriva i prati
- analizira
- istražuje
- objašnjava i obrazlaže
- argumentira i pobija, izlaže argumente i protuargumente (izlaže prigovore i odgovore na prigovore)
- vrednuje
- dokazuje
- zaključuje i sl.

Skandalon nam, općenito govoreći, omogućuje da s poznatog proširujemo spoznaju na nepoznato, odnosno, da razgovorom vodimo učenike do zaključka u kojem se poznatog zaključuje na nepoznato. „*Ta preinaka svakidašnje empirijske stvarnosti iz stanja ustajale sigurnosti u upitnost prvi je korak. Ništa se ne može ‘protumačiti’ onome tko se ne raspituje za predmet tumačenja. Njega je iz utonulosti u prosječno postojanje, kao da se opire svojem dovodenju u pitanje, moguće pokrenuti jedino suočenjem s činjenicom koja zbunjuje uspavanu ljudskost u njegovu biću i prisiljava je da se odredi prema onome što je uznemiruje.*“⁹² Ako pritom vodimo *razvojni razgovor*, ujedno osiguravamo učeničku uključenost i aktivnost, a što je najvažnije, na direktan način dovodimo u pitanje ono što oni znaju, potičemo ih na preispitivanje i provjeru njihovih vlastitih stavova (misli i zaključaka) te im otvaramo ‘putove’ do novih spoznaja i saznanja. Dakle, kod skandalona je bitno pokazati da poznato može postati nepoznato (ili da se u poznatom često može kriti mnogo toga nepoznatog), da obično često vodi do neobičnog, a jednostavno do složenog. Skandalon nam tako nerijetko pomaže u eliminiranju zastarijelih stavova, razbijanju stereotipa (i svake vrste etiketiranja) te u borbi protiv predrasuda.⁹³

⁹² Marinković 2008, 31.

⁹³ Više o tome vidi u Marinković 2008, 31-38.

U suvremenoj filozofiji nalazimo velik broj tema koje su pogodne za uvođenje u Filozofiju. Skandalon nerijetko izazivaju filozofi koji kroz svoj filozofski pristup ukazuju na nedostatnost prethodnih, nerijetko zastarjelih definicija i pogleda na određene teme, pitanja i probleme (tu svakako spadaju oblici tradicionalnog shvaćanja znanja i vrijednosti).

Teme iz suvremene filozofije, tj. filozofi koji pripadaju suvremenoj filozofiji osobito su pogodni za skandalon (kao postupak uvođenja u filozofsko mišljenje). To su primjerice filozofi poput, Sartra, Heideggera i Nietzschea.

Važno je znati obrazložiti razloge zbog kojih je odabrana nastavna jedinica pogodna za skandalon.

Slijedi popis temeljnih razloga zbog kojih je nastavna jedinica Kierkegaard pogodna za skandalon (Kierkegaard je, naime, doveo u pitanje tumačenje egzistencije, jer suprotno uvriježenom mišljenju - egzistenciji treba dati prednost pred esencijom). Razloge možemo pronaći u odabranim tekstovima u Kalinovom udžbeniku ili ih nastavnik može pripremiti, a riječ je o tekstovima u kojima Kierkegaard raspravlja o definiranju egzistencije i potrebi da iznova vidimo koje je njezino pravo značenje):

- zbog određenja pojma egzistencije
- jer mislimo da znamo što je egzistencijalizam, no...
- zato što pod tim određenjem postoje različita tumačenja i interpretacije
- kod Kierkegaarda se 'egzistencijalizam' očituje kroz svakodnevno egzistiranje, jer čovjek u prvom redu živeći definira samog sebe
- zato što je Kierkegaard aktivni sudionik svojih misli i opredjeljenja
- zato što je Kierkegaard životom svjedočio skandalon.

7.2. Problematiziranje

Učenike ćemo na početku sata zainteresirati za novu nastavnu jedinicu (ili temu) postavljajući pred njih neki filozofski problem, a osobito ako se taj problem tiče njihovog načina i doživljaja svijeta i života. Problem treba biti aktualan i poticajan.

„Problematiziranje kao dio ‘propedeutičkog postupka’ proizlazi iz potrebe dovođenja u sumnju, metodičke skepse iz koje izrasta potreba kritičkog promišljanja i provjere onoga što se smatra poznatim. Ako smo polazište uvođenju u filozofiju našli u

*iskonskoj upitnosti, drugi će korak od skandalona k filozofskom dijalogu biti sumnja. Problematiziranje je postupak koji bi joj trebao otvoriti vrata.*⁹⁴

Problematiziranje je u direktnoj vezi s problemskim pristupom u strukturiranju nastave Filozofije.⁹⁵ Ključni je dio uočavanje problema, nakon čega se izlažu argumenti i protuargumenti, a zatim slijedi formuliranje konačnog zaključka ili rješenja. Marinković je u svojoj *Metodici nastave filozofije* iz 2008., na primjeru pojmova *napretka* i *otuđenja*, pokazao na koji se način njihovo značenje može problematizirati te da je riječ o pojmovima koji najčešće podrazumijevaju suprotstavljena značenja (i koji nisu jednoznačni).⁹⁶

U problematiziranju kao postupku uvođenja u nastavu Filozofije vrlo često koristimo se *analizom teksta* ili *analizom slučaja*.⁹⁷

Učenike možemo uvesti u područje filozofije politike upravo kroz postupak problematiziranja. Tako primjerice jedan od temeljnih problema u ovoj filozofskoj disciplini glasi - *je li čovjek društveno biće?* Rasprava se može odvijati na način da polovica razreda brani stav da čovjek nije društveno biće, dok druga polovica razreda tvrdi da jest. Sličnu raspravu svojedobno su vodili Platon i Aristotel, o čemu će biti riječi u narednim nastavnim jedinicama. Nakon uvođenja u nastavu putem problematiziranja slijedi nastavna jedinica Platon, tj. filozofija politike kod Platona.

U području filozofije religije jedan od temeljnih problema glasi - *možemo li dokazati Božje postojanje?* Rasprava se na kraju najčešće svede na dvije temeljne opcije (ili dva suprotstavljena pristupa), tj. na one koji brane stav da se Boga ne može dokazati i one koji tvrde da može. Obično se problematiziranje odvija između teista i ateista. Ova rasprava može biti izvrsno uvođenje u nastavnu jedinicu – *Dokazi o Božjem postojanju, Kršćanska filozofija, Anselmo i ontološki dokaz, Toma Akvinski i kozmološki dokaz* i sl.

Problematiziranje na primjeru nastavne jedinice Nietzsche:

Nietzsche je bio ‘prorok’ velike krize morala, krize vrijednosti i uopće smisla života koja se dogodila u 20. stoljeću i koja je doista rezultirala ‘prevrednovanjem svih

94 Marinković 2008, 38.

95 Vidi Marinković 2008, 38-39.

96 Vidi Marinković 2008, 38-39.

97 Više o analizi slučaja vidi u Mušanović i sur. 2010, 149-157.

vrednota', kako je i sam predviđao.

Problemski pristup u nastavi Filozofije, općenito govoreći, može se ostvariti na dva načina (postoje, dakle, dvije varijante problemskog pristupa):

- učenje kroz problem
- učenje kao rješavanje određenog problema.

Učenike treba motivirati za sudjelovanje u problemskom pristupu. Pritom je važno obrazložiti:

- razloge zbog kojih se Nietzsche predstavlja kao vjesnik nove kulture
- stoga ćemo u uvodnom dijelu sata ispitati zašto Nietzsche kritizira moral i kulturu svog vremena
- to možemo učiniti kroz raspravu u kojoj će učenici zastupati dva suprotstavljena stajališta (ili pristupa: *za* i *protiv*). Jedni će braniti moral koji je vladao u doba Nietzschea, a drugi će ga napadati i kritizirati, tj. nastojati pokazati da je postojeća moralnost nezadovoljavajuća. Jedna grupa je, dakle, za moral koji vlada u Nietzscheovo vrijeme, a druga protiv. Svaka grupa navodi razloge zbog kojih su se opredijelili za određeno stajalište. Nakon iznošenja razloga od strane obje grupe utvrđuje se koje je stajalište prevladalo. Rasprava traje petnaestak minuta i zatim se nastavlja s izlaganjem temeljnih sadržaja nastavne jedinice Nietzsche.

U suvremenoj nastavi sve više prevladava problemski pristup koji se temelji, kao što i sam naziv sugerira, na rješavanju problema.⁹⁸ A rješavanje problema pretpostavlja i omogućuje niz aktivnosti koje se mogu organizirati tijekom ili nakon sata. Jedna od njih je pisanje filozofskog eseja. U *Priručniku za nastavu filozofije* Igora Miošića, u poglavlju gdje obrađuje eseje, nalazi se prikaz načina na koji ih možemo koncipirati, a većina je problemski zamišljena.⁹⁹

Kada je riječ o traženju rješenja za određeni problem, tada ispitujemo sve relevantne činjenice s njim povezane te nastojimo preispitati sve moguće opcije koje bi nas mogle dovesti bliže izlazu iz problema (ili do zadovoljavajućeg, tj. najboljeg rješenja). Svatko od sudionika pozvan je dati svoj doprinos i svaka opcija vrijedna je razmatranja. Ako se nastava organizira na ovaj način, onda se postiže veća aktivnost i podiže razina

⁹⁸ Više o tome vidi u Mušanović i sur. 2010, 105-119.

⁹⁹ Usp. Miošić 2008, 28-33.

osobnog angažmana, a potiče se i kreativnost. Najbolje se uči kada se učenike potiče na traženje rješenja nekog problema, dvojbe ili nedoumice i kada se osobno angažiraju. Drugim riječima, aktivno učenje ključ je uspjeha u učenju.

Problemski pristup često se temelji na analizi slučaja. Pored toga u nastavi Filozofije koristimo i misaone eksperimente. Kroz analizu slučaja i misaoni eksperiment učenike je lakše zainteresirati za temu i motivirati za daljnje aktivno sudjelovanje.

Često se u nastavi za rješavanje problema koristi analiza slučaja, jer omogućava postepeni rad i napredak kroz faze – od formuliranja problema do analiziranja i propitivanja dobrih i loših strana nekog rješenja. Najbolje je izabrati slučaj koji je blizak učeničkim iskustvima i njihovom načinu promišljanja.

„Analiza ili studija slučaja /case study/ je istraživačka metoda ili strategija prikupljanja, obrade i analize podataka o nekom slučaju – osobi, maloj skupini, događaju ili nekoj situaciji radi opisa i stjecanja novih spoznaja.“¹⁰⁰

Analiza slučaja predviđa sljedeće faze:

- upoznavanje sa slučajem, tj. sa svim relevantnim informacijama koje su bitne ponajprije za definiranje problema (detektiranje problema, jasnoće kada je riječ o pitanju: u čemu je problem?)
- prikupljanje podataka važnih za analizu slučaja, ali i za rješavanje problema
- analizu podataka – koja pretpostavlja analizu prednosti i nedostataka predloženih i razmatranih rješenja
- praćenje razvoja slučaja
- traženje adekvatnog, najboljeg rješenja
- formuliranje konačnog zaključka (uglavnom je riječ o zaključku na najbolje objašnjenje).¹⁰¹

Prijedlozi za analizu slučaja:

- konkretno praćenje slučaja, npr. aktualni slučaj koji je svima poznat iz medija
- autobiografije (slavnih filozofa)
- različiti izvori literature (koju nastavnik preporuča)

¹⁰⁰ Mušanović i sur. 2010, 150.

¹⁰¹ Usp. Mušanović i sur. 2010, 152-153.

- tekstovi (različite vrste tekstova) koje nastavnik unaprijed priprema
- razgovori (poput razvojnog razgovora ili oluje ideja)
- eseji i sl.

Uvođenje u nastavni sadržaj često se odvija postupkom problematiziranja. Za primjer možemo navesti filozofa Machiavellija. U središtu njegove filozofije politike nalazi se, naime, problem odvajanja etike od politike. Problem možemo formulirati na sljedeći način: *treba li politiku odvajati od etike te koje će posljedice imati takvo odvajanje?* U doba Machiavellija se to zaista i dogodilo o čemu svjedoči njegovo djelo *Vladar*.

Machiavelli je predvodnik novog doba u shvaćanju politike i uloge državnika. Budući da je riječ o prijelazu iz srednjovjekovne u novovjekovnu filozofiju, valja imati na umu opće karakteristike novog doba (te usporedbu staro – novo). U srednjem vijeku politika, tj. državnik je bio zastupnik Boga na zemlji. Njemu su se pripisivale gotovo božanske moći te se smatralo da vlada autoritetom koji se poziva i dolazi direktno od Boga. Machiavelli iznosi svoje viđenje politike i političara (vladara) koje je pod utjecajem realizma, a vezano je za drugačije shvaćanje i tumačenje svijeta i čovjeka (napušta srednjovjekovno gledanje). On gleda kako stvari funkcioniraju u svijetu u kojem on živi, kakav je čovjek koji se ne oslanja više na Boga, nego na samog sebe i na koji način on može i treba politički djelovati (kako bi najbolje upravljao državom i zadržao moć). Dakle, najprije se dovodi u pitanje tradicionalno, tj. srednjovjekovno tumačenje politike i uloge političara, tj. vladara u državi (skandalon). Zatim, problematizira se uloga političara (odakle dobiva vlast, na koji način može zadržati vlast, koje su karakteristike vladara i na koji način ih stječe, kako osvojiti nove zemlje i sl.). Problemizira se, ustvari, opcija prema kojoj se politika odvajala od etike i to s obzirom na Machiavellijevog vladara koji se samo dobro snalazi u vladanju (s obzirom na okolnosti i situaciju u kojoj se nalazi čovjek renesanse koji vjeruje u sebe i svoje sposobnosti da osvoji svijet).

Na kraju sata može se provesti postupak aktualizacije u kojem će se navesti primjer korumpiranog političara iz naše aktualne povijesti kao primjer na kojem vidimo do kojih posljedica je dovelo odvajanje politike od etike. Dalje, raspravu možemo nastaviti aktualizacijom i to navođenjem primjera iz hrvatske stvarnosti u kojoj se vidi koje su posljedice odvajanja politike od etike (korupcija, različiti oblici zloupotrebe položaja i ovlasti, zloupotreba funkcije, zloupotreba dužnosti i sl.). Moguće je i krenuti od

aktualizacije, a onda problematizirati na primjeru politike koju je Machiavelli zastupao.

7.3. Aktualizacija

Aktualizacija je postupak uvođenja u nastavu Filozofije u kojem se pokazuje razumijevanje danog filozofskog stajališta ili stava na način da se pokaže što bi tom stajalištu bilo nalik (blisko) u sadašnjem trenutku.¹⁰²

„Ono što otežava prepoznavanje vlastita pitanja u filozofskoj formulaciji odgovora može proizlaziti iz različitosti povijesnih uvjeta u kojima ista riječ označuje posve različit razmještaj duhovnih odnosa.“¹⁰³

Znanje i spoznaje iz prošlosti treba dovesti u vezu sa sadašnjosti, sa sadašnjim trenutkom i znanstvenim dostignućima.

„Aktualiziranje problema, njihova primjena na svijet suvremenog čovjeka, zahtijeva svojevrsnu demistifikaciju autoriteta povijesne predaje čiji je zanos zapreka da se i u onome što je prošlo prepoznaju u osnovi isti tijekovi života.“¹⁰⁴

To je moguće učiniti na temelju knjige, filma, novinskog članka, aktualne vijesti iz medija, anegdota i dogodovština. Cilj je pokazati vezu između prošlosti i sadašnjosti, tj. na primjeru iz sadašnjosti pokazati vezu s prošlošću.

Tako na primjeru današnjih objašnjenja iz fizike znamo da je svijet izgrađen od atoma, tj. da su atomi najmanje nedjeljive čestice od kojih se sastoji naš fizički ili materijalni svijet. Na temelju sadašnje interpretacije kozmosa, dane od strane suvremenih fizičara i kozmologa, možemo uz pomoć objašnjenja doći do ‘starih’ atomista koji su svoje teze, a koje su u nekim aspektima veoma bliske sadašnjim interpretacijama svijeta, postavili još u doba antičke Grčke. Već su atomisti (koji spadaju u antičku filozofiju) tvrdili da se svijet sastoji od najmanjih mogućih djelova ili temeljnog elementa kojeg su nazvali *atom*. Dalje nastavljamo s nastavnom jedinicom ‘Atomisti’.

Postupak aktualizacije možemo provesti pomoću teme, pitanja i problema.

Npr. u nastavnom sadržaju Aristotelova etika vrlina – nastavnik može aktualizirati

¹⁰² Vidi Marinković 2008, 40-41.

¹⁰³ Marinković 2008, 40.

¹⁰⁴ Marinković 2008, 40.

položaj žena u društvu od Aristotela do danas. Žena je nekad bila robinja, biće koje nije na istoj razini s muškarcem, ali i u današnjem je društvu ona svedena na nešto nalik suvremenom i sofisticiranom obliku robinje (njezina je glavna uloga služiti muškarcu, djeci). Žena se ne smatra jednakom i ravnopravnom muškarcu u mnogim aspektima, potplaćena je u odnosu na njega i sl. Aktualizacija se sastoji u uvođenju u nastavu putem razgovora u kojem ukazujemo na nezavidni položaj žene u suvremenom društvu kako bi dočarali sličnost s njezinim položajem u Aristotelovo doba (kada je također bila potplaćena).

Glavne značajke aktualizacije su:

- povezivanje filozofskog stajališta sa stvarnim događajem
- primjenjivanje određenog mišljenja u rješavanju nekog konkretnog problema.

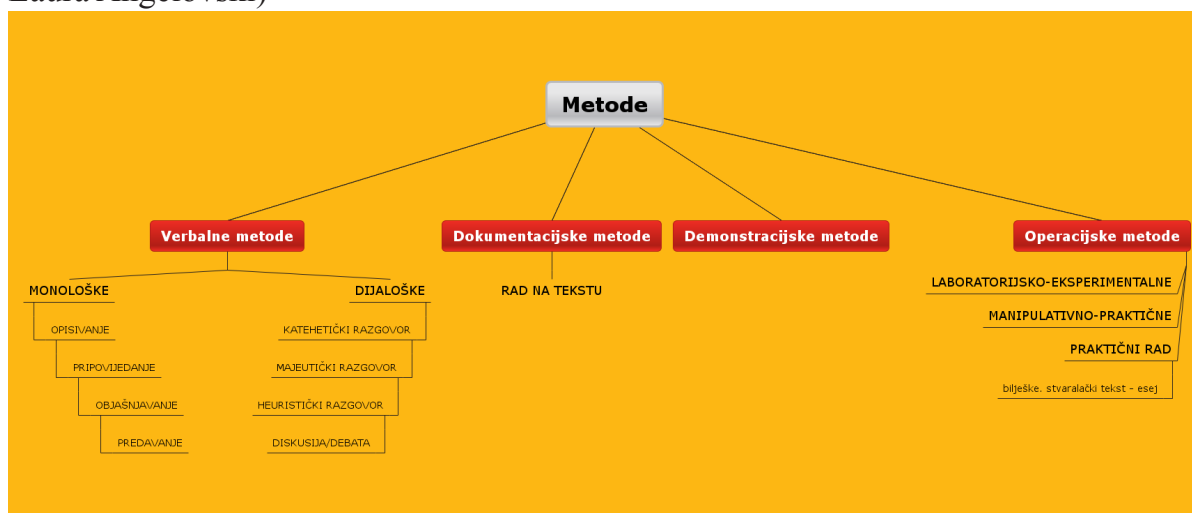
Zaključno o aktualizaciji:

Aktualizacija se, osim na početku, može provesti i na kraju sata. Nije nužno da ona bude postupak uvođenja koji se odvija isključivo na početku sata. Za primjer možemo uzeti već spominjanu Aristotelovu etiku vrlina. Ako postupak aktualizacije ide na kraju sata, onda njime želimo provjeriti razumijevanje (nove nastavne jedinice). U Aristotelovoj etici vrlina središnje mjesto pripada vrlinama. One se dijele na etičke (moralne) i dijanoetičke (razumske), a čovjekovu moralnost procjenjujemo upravo s obzirom na posjedovanje tih vrlina i djelovanju po njima. Čovjek je, dakle, prema Aristotelu moralan ako postupa u skladu s vrlinama (ili ako živi po vrlinama koje zastupa). Nakon što smo učenicima izložili temeljna obilježja Aristotelove etike vrlina možemo ih pitati poznaju li neku osobu iz javnog života (ili njihovog privatnog) koja doista živi prema principima etike vrlina. Neki će navesti papu Ivana Pavla II i Majku Terezu. Možemo analizirati njihove živote i utvrditi u kojoj mjeri su moralni, velikodušni, hrabri, mudri, pravedni i sl. (što bi značilo da udovoljavaju kriterijima Aristotelove etike vrlina). Primjerice, Majka Tereza iz Kalkute nesebično je pomagala svima koji su bili u potrebi (hvalevrijedno je to što, iako je sama bila pripadnica Katoličke Crkve, nikada nije ljude dijelila prema religijskom opredjeljenju) i za to je čak dobila Nobelovu nagradu za mir. Možemo im na kraju sata prikazati isječak iz filma o Majci Terezi u kojem je razvidno da je posjedovala iznimne vrline.

8. METODE U NASTAVI FILOZOFIJE

U ovom poglavlju posebnu ćemo pažnju posvetiti nastavnim metodama i to s naglaskom na onima koje se često primjenjuju u nastavi Filozofije. Prije nego opširnije predstavimo svaku pojedinu metodu proučite prikaz klasifikacije metoda koji smo preuzele iz Lavrnje¹⁰⁵ uz napomenu da drugi didaktički autori imaju nešto izmjenjene metode.¹⁰⁶ S obzirom da su studenti upoznati s izlaganjem (kao i opisivanjem, obrazloženjem i objašnjenjem) na kolegiju Didaktika, ovdje ih nećemo spominjati.¹⁰⁷ Metode su važne jer one predstavljaju odabir načina na koji ćemo učenicima najbolje približiti nastavne sadržaje.

SLIKA 5. Klasifikacija nastavnih metoda prema Lavrnji, 1998. (grafički uredila: Laura Angelovski)

8.1. Verbalna metoda

Metoda koju u nastavi Filozofije najviše koristimo je verbalna metoda i pripadajuće joj vrste razgovora. Filozofiju i možemo opisati kao dijalog između filozofa i njegovih sugovornika (u našem slučaju čitatelja filozofskih djela, odnosno, studenata, a i učenika). Sama nastava Filozofije (dakle, poučavanje filozofije) također se najčešće odvija putem razgovora. No, u svakodnevnoj komunikaciji često umjesto pojma razgovor možemo

¹⁰⁵ Usp. Lavrnja 1998., vidi sliku 5.

¹⁰⁶ Usp. Poljak 1982.

¹⁰⁷ Više o tome vidi u Lavrnja 1998.

čuti pojmove – rasprava, dijalog, diskusija, debata i sl., iako oni nisu sinonimi (ili, barem nije u potpunosti riječ o sinonimima) jer svaki od njih ima svoje specifično značenje. A što je uopće razgovor, kako ga definiramo?

Razgovor – u najopćenitijem smislu možemo definirati kao sredstvo sporazumijevanja, razmjenjivanja i razumijevanja ideja, mišljenja, uvjerenja, stavova, teorija i pozicija sudionika u obrazovanju. U razgovoru se, najkraće rečeno, događa razmjena ideja, misli i koncepcija između (najčešće) dvaju ili više sugovornika.

Kroz razgovor najbolje možemo opisati, objasniti, izložiti, raspraviti, analizirati, kritički preispitati, argumentirati te vrednovati određene filozofske pozicije, teorije, stavove, i sl. Razgovor ima povlašteno mjesto kada je riječ o samostalnom i kritičkom mišljenju koji su glavni i najvažniji ciljevi Filozofije kao srednjoškolskog predmeta. U nastavi često treba ponovno preispitivati dane postavke, istine, teorije, znanja, etičke uvide i sl., a to najbolje možemo učiniti putem razgovora. Na taj način se potiču, razvijaju i usavršavaju intelektualne sposobnosti koje mogu dovesti do promjene načina razmišljanja (ukoliko je potrebno), i posljedično, do promjene načina djelovanja i ponašanja. Vidimo da nam razgovor također služi u odgojne svrhe. Razgovor tako može postati ‘okidač’ za promjenu mišljenja koju će nadalje pratiti i promjena ponašanja, djelovanja i uopće življenja.

8.2. Vrste razgovora u nastavi¹⁰⁸

U didaktici se primijenjuje više vrsta razgovora, odnosno razgovor se vrlo često koristi kao metoda.¹⁰⁹ Tako govorimo o *monološkoj* metodi koja može biti temelj za kasniju uspostavu dijaloga. Monološka metoda pretpostavlja jednosmjernan razgovor (razgovor koji vodi nastavnik kada opisuje neki događaj, pojavu, radnju, proces i sl., zatim, kada pripovijeda o nekom slučaju, događaju, pojavi, osobi i sl., kada objašnjava neku pojavu, događaj, situaciju ili kada obrazlaže i predaje, dakle, drži predavanje).

Osim monološke imamo i tzv. *dijalošku* metodu. Dijaloška metoda podrazumijeva dijalog, tj. dvosmjernu komunikaciju (komunikaciju u koju su uključeni i nastavnici i učenici i gdje se izmjenjuju mišljenja i stavovi između jednih i drugih). Poznati su tako katehetski, majeutički i heuristički razgovori, kao i debate, diskusije i dr.

¹⁰⁸ U prikazu i tumačenju svih vrsta razgovora glavni izvor nam je djelo *Metoda razgovora u nastavi* Vladimira Jurića. Više o tome vidi u Vladimir Jurić, *Metoda razgovora u nastavi*, 1979.

¹⁰⁹ Više o metodama koje se odnose na razgovor vidi u Lavrnja 1998, 77.

Katehetički razgovor je najjednostavnija forma razgovora u kojem nastavnik unaprijed priprema pitanja (i očekivane odgovore) vezane uz neku temu ili problem.¹¹⁰

Majeutički razgovor koristi se još od vremena Sokrata. Sokrat je na trgovima Atene vodio majeutičke razgovore u kojima bi pitao svoje sugovornike (sugrađane) o mnogim temama koje su važne za život svakog čovjeka, tj. postavio bi im pitanja na koja bi oni najčešće davali različite odgovore koje bi potom zajednički pretresali i preispitali, nakon čega ih je pitao i o alternativnim tj. suprotstavljenim rješenjima, zatim bi uspoređivali prednosti i nedostatke navednih rješenja (teza, odnosno, definicija) da bi konačno pokušali formulirati zaključak. Od pojedinačnog ih je vodio ka općem (formuliranju općeg zaključka). Od mnoštva pojedinačnih stavova i uvjerenja vodio ih je i pomagao im da dođu do zaključka koji bi vrijedio za sve. On ih je poput babice, tj. primalje koja pomaže pri porodu djece, vodio do 'porađanja' vlastite istine. Zato se njegova metoda naziva još metoda primalje. Nastala je na temelju njegove majeutičke metode (koja je imala za cilj sudionika razgovora dovesti do istine), a kao što možemo vidjeti koristi se u školama i danas. U ovoj metodi naglasak je na suprotstavljenim pozicijama (iznošenju teza i antiteza) koje se preispituju, zatim se vrednuju argumenti za i protiv te pokušava doći do konačnog zaključka.¹¹¹

Heuristički razgovor nazivamo još i analitičkim jer je u fokusu problem kojeg sudionici razgovora detaljno analiziraju i potom zajednički rješavaju. Učenicima se najprije izloži neki problem ili problemska situacija. Pritom su im neke informacije (činjenice) poznate, a na neke ih nastavnik (na)vodi putem usmjerenih pitanja (te pozivanjem na različite izvore). Nastavnik učenicima pomaže da otkriju i postave problem, zatim ponude rješenja, vrednuju ista te zajednički dođu do zaključka (tj. izlaza iz problemske situacije). Poanta ovog razgovora je zajednički dolazak do rješenja problema, ili još preciznije, postupno otkrivanje istine.¹¹²

8.3. Prema rasporedu pitanja i odgovora razgovor može biti:

Lanac (razgovor) - u ovoj vrsti razgovora prozivamo jednog po jednog učenika da odgovore na isto pitanje.

¹¹⁰ Usp. Lavrnja 1998, 77.

¹¹¹ Usp. Lavrnja 1998, 77.

¹¹² Usp. Lavrnja 1998, 77.

Npr. u uvodu u etiku kao filozofsku disciplinu pitamo jednog po jednog učenika o tome što misle je li čovjek po prirodi (dobar) moralno biće (ovo pitanje je izuzetno važno, odnosno mišljenje učenika o ovom pitanju je vrlo bitno s obzirom da je to jedno od temeljnih etičkih pitanja).

Prednosti i nedostaci lanac razgovora!

Svaka vrsta razgovora ima svoje prednosti i nedostatke koje nastavnik treba imati na umu. Pritom treba dobro procijeniti u kojoj mjeri je određena vrsta razgovora primjerena za konkretnu nastavnu jedinicu. Prednosti lanac razgovora su u tome što ćemo čuti mišljenje baš svakog učenika i to je izvrsna prilika da ih čujemo pojedinačno, no ujedno je to i nedostatak s obzirom na mogućnost monotonije i ponavljanja učeničkih odgovora.

Rasprava - razgovor u kojem se izražavaju dva suprotna (tj. suprotstavljena) stajališta oko kojih se učenici u razredu obično podijele. Dakle, iznose se argumenti za i protiv neke ideje, stava ili problema i pokušava izvući konačni zaključak (tj. vidjeti što nosi prevagu: argument za ili onaj protiv).¹¹³

Prednosti i nedostaci rasprave kao vrste razgovora!

Prednosti su što će se izbistriti ključne pozicije (ona za i ona protiv) i tako će se dobiti jasniji uvid u temu koja se obrađuje (ili problem koji treba riješiti). Učenici na ovaj način uče međusobno suprotstavljati svoje stavove (mišljenja i uvjerenja), ali i surađivati i biti tolerantni. Glavni nedostaci su što je uloga nastavnika prilično minimizirana, a izlaganje sadržaja skraćeno.

Zvijezda - razgovor u čijem je središtu učenik (član grupe) koji raspolaže s najviše informacija, podataka i spoznaja o temi o kojoj se razgovara. Zvijezda je učenik koji o nekoj temi, pitanju ili problemu ima više znanja od drugih (koje je stekao svojim interesom i dodatnim učenjem) pa s time upoznaje razred.

Prednosti i nedostaci zvijezde kao vrste razgovora!

Prednosti su što će jedan učenik, tzv. zvijezda produbiti, proširiti i detaljnije prikazati temu koja se obrađuje, a nedostatak u tome što ne sudjeluju drugi učenici (koji su uglavnom pasivni).

¹¹³ Više o tome vidi u Lavrnja 1998, 77-79.

8.4. Prema unutrašnjoj strukturi i tijeku razgovora

Razvojni razgovor - odvija se sistemom pitanje-odgovor-konstatacija. Ova vrsta razgovora možda se i najčešće (ili barem veoma često) koristi u nastavi. Pogodan je za utvrđivanje onoga što učenici već znaju (tj. prethodnog gradiva) kako bi se nastavnik mogao fokusirati na novo gradivo (i imao uvid u predznanje učenika). Pogodan je i zbog toga što omogućuje postupan dolazak do znanja, omogućuje da se istina otkriva u fazama te da se znanje postupno nadograđuje. Sažeto rečeno, nastavnik dobiva uvid o tome što učenici znaju, a što ne znaju i na to se dalje nadovezuje. Nastavnik je taj koji postavlja pitanje ili pitanja, učenici odgovaraju (u mjeri u kojoj imaju barem djelomični uvid ili određena saznanja o onome što ih se pita), nakon čega nastavnik nadopunjava njihove odgovore, tj. poučava ih novom gradivu.¹¹⁴

Prednosti i nedostaci razvojnog razgovora!

Prednosti su sudjelovanje učenika i njihova aktivnost. Nedostaci su u tome što se nastavnik više zadržava na utvrđivanju učeničkog (ne)znanja, a manje na obradi novog gradiva. Ovdje su više u fokusu učenici, a manje nastavnik što je, općenito govoreći, prednost u nastavi.¹¹⁵

Slobodni razgovor - dijalog nastavnika s učenicima o temi koju učenici slobodno odaberu (i koju nastavnik treba uvesti u nastavni program).

Prednosti i nedostaci su više manje slični onima u razvojnog razgovoru.¹¹⁶

Diskusija – priprema se tako što se učenicima unaprijed priopći tema o kojoj će biti riječ (ili problem o kojem će se diskutirati), a zadaća je nastavnika pripremiti bitna (ciljana) pitanja i materijale uz pomoć kojih će se tema aktualizirati.¹¹⁷ U diskusiji se iznose argumenti i kontraargumenti (najvažnije je ‘pretresti’ određenu tematiku kako bi učenici dobili nove uvide i saznanja, a manje je bitno na kraju postići suglasnost).¹¹⁸ Kao što vidimo, u diskusiji su prisutni i elementi rasprave (argumentacija *pro et contra*, tj. za i protiv).

„Mnogo je vrsta diskusija s različito postavljenim ciljevima. Kod diskusije poučavanja ili informiranja prorađuje se odgovarajuća materija. Pri tom treba ostvariti unaprijed

¹¹⁴ Više o razvojnog razgovoru vidi u Jurić 1979, 62-65.

¹¹⁵ Više o tome vidi u Lavrnja 1998, 77-79.

¹¹⁶ Više vidi u Jurić 1979, 65-74.

¹¹⁷ Vidi više u Marinković 2008, 51-53.

¹¹⁸ Više o tome vidi u Lavrnja 1998, 77-79. Vidi Marinković 2008, 51-53. Vidi Miošić 2008, 25-28.

*određen cilj. Kod razvojne ili obrazovne diskusije ide se za tim da svaki sudionik dade osobni doprinos i udio tako da razmisli o problemu koji postavlja diskusija i da pruži osobno gledanje na problem.*¹¹⁹

Ako je grupa velika, onda diskusiju možemo provesti u malim grupama kako bi se formulirali (tj. zauzeli) stavovi koji će se naposljetku prezentirati pred velikom grupom.¹²⁰

Prednosti i nedostaci diskusije!

Prednosti su što je čitav razred aktivan i zajednički traži rješenje. Diskusija se može organizirati na više načina, no uvijek je ključno izložiti argumente i protuargumente (te vidjeti koje su nam temeljne pozicije na raspolaganju i na koji način ih možemo i trebamo braniti, tj. opravdati).¹²¹ Nedostatak je što je uloga nastavnika marginalizirana.

Razgovor u krugu - nakon uvodnog izlaganja nastavnika (tj. obrade bitnog dijela nove nastavne jedinice) obvezatno je iskazivanje mišljenja (tj. pozicije) svakog pojedinog učenika s obzirom na postavljeni problem (ili izloženu tematiku).

Prednosti i nedostaci razgovora u krugu!

Prednosti su očitovanje svakog učenika s obzirom na postavljeni problem, a nedostatak moguća monotonija i ponavljanje već iskazanih pozicija.¹²²

Oluja ideja – veoma je poznata i praktična vrsta razgovora koja se često koristi u nastavi. Postoji više varijacija i mogućnosti provedbe oluje ideja.¹²³ Obično se vodi tako da svaki član grupe (odnosno razreda) iznosi svaku moguću ideju koja će po njegovom sudu pridonijeti rješavanju postavljenog problema (ili osvijetljavanju određene tematike). Nakon iznošenja i zapisivanja svih ideja, svaka pojedina se analizira (analiziraju se prednosti i nedostaci) i na kraju se izdvajaju samo one koje su prihvatljive u rješavanju danog problema.¹²⁴

Oluja ideja je koncipirana na način da se kao rješenje nekog problema ili kao odgovor na neko pitanje pokuša dati što je moguće više prijedloga ili odgovora koji će pomoći u usmjeravanju na ono najbitnije (i lakšem traženju izlaza iz problema). Učenici iznose

119 Jurić 1979, 75.

120 Više o diskusiji vidi u Jurić 1979, 74-77.

121 Više o tome vidi u Miošić 2008, 25-28.

122 Više vidi u Jurić 1979, 77-78.

123 Više o tome vidi u Mušanović i sur. 2010, 35-49.

124 Više o oluji ideja vidi u Jurić 1979, 79-83.

sve moguće ideje koje im padnu na pamet. Sve, apsolutno sve ideje se uzimaju u razmatranje. Niti jedna od iznesenih ideja se ne odbacuje, niti kritizira, niti propituje, a kasnije se izdvajaju i vrednuju, kao što smo već rekli, samo one ideje koje zaista mogu pomoći u nalaženju konačnog rješenja problema. Čak i loše ideje mogu pomoći u usmjeravanju i fokusiranju na ono bitno, a pomažu i u boljem detektiranju dobrih, tj. pravih ideja. Postoji više inačica provedbe oluje ideja.¹²⁵

Prednosti i nedostaci ‘oluje ideja’.

Prednosti su uključivanje i sudjelovanje svih učenika, a nedostaci izostanak klasičnog izlaganja od strane nastavnika.

Debata - priprema se tako da se unaprijed odabere problem koji će se razmatrati, zatim se postave suprotna (tj. suprotstavljena) mišljenja koja obično po dva člana grupe iznose pred čitavu grupu. Obično se formiraju dvije temeljne grupe sa suprotstavljenim stajalištima, a fokus je na iznošenju argumenata za i protiv. Argumenti i protuargumenti trebali bi pomoći da se dobije što jasnija slika problema i svih aspekata sadržanih u njemu.

Svaka od grupa zatim predstavlja svoju poziciju, a nakon izlaganja članova pojedine grupe slijedi razgovor u koji se uključuju svi članovi grupe tako što svojim razmišljanjima (komentarima, prijedlozima, sugestijama) i pitanjima provociraju izlagače i traže dodatnu argumentaciju za njihove tvrdnje. Nakon što su pitanja i komentari do kraja iscrpljeni izlagači daju završnu riječ. Debata se završava glasovanjem članova grupe (ili presudom debatnog suca) za jedno od predloženih stajališta (ili rješenja). U debati su prisutni elementi rasprave i diskusije.¹²⁶

Prednosti i nedostaci debate!

Prednosti debate su uključenost i aktivnost svih učenika (u većoj ili manjoj mjeri), a nedostatak izostanak klasičnog predavanja, sistematičan prikaz tematike ili detaljno izlaganje postavljenog problema (od strane nastavnika).¹²⁷

Primjer debate na nastavnoj jedinici Stoici i Epikurejci

Debata kao nastavni razgovor jedan je od načina na koji učenici mogu dubinski obraditi svoje znanje te ga direktno primijeniti - aktivno i kreativno. Pogodna je za učenike na

¹²⁵ O varijantama oluje ideja vidi u Mušanović i sur. 2010, 37-40.

¹²⁶ Više vidi u Jurić 1979, 78-79.

¹²⁷ Televizijska emisija HRT-a (u okviru školskog programa) pod naslovom *Ni da ni ne* – koncipirana je na način debate. Stručni suradnik u toj emisiji poznati je nastavnik Filozofije i autor filozofskog udžbenika – Tomislav Rešković.

svim razinama obrazovanja te za većinu predmeta, ali zahtijeva visoku razinu pripreme i od strane nastavnika, ali i od strane učenika.

Zbog mnoštva prednosti koje debata nudi, ali i zbog same prirode nastavnog predmeta Filozofija debatu je uputno što češće provoditi tijekom satova nastave Filozofije, posebice na satovima usustavljivanja i ponavljanja gradiva.

Sat debate nastavne jedinice koja obuhvaća Stoike i Epikurejce zahtijeva ili prethodno 45 minutno izlaganje (frontalni oblik rada) nastavnika o Stoicima i Epikurejcima ili prethodnu detaljnu pripremu učenika za koju bi poželjne bile nastavnikove upute o pitanjima na koja bi trebali obratiti pažnju (ukoliko nastavnik nije prethodno s njima obradio gradivo) te upućivanje na ostale izvore znanja (hrestomatija, izvorni tekstovi). Uloga nastavnika u slučaju debate je facilitatorska, dakle, on je organizator, voditelj i pružatelj pomoći ako je to potrebno. Osim što mora odlučiti na koji će način približiti gradivo učenicima, temeljna uloga nastavnika je osmisliti temu na koju će učenici debatirati. Tema se postavlja u obliku pitanja, ne bi trebala obuhvaćati niti preusko niti preširoko područje i mora biti učenicima zanimljiva. U slučaju ove nastavne jedinice odlučili smo se za temu iz područja etike koja glasi: koji je bolji put do postizanja sreće – epikurejski ili stoički? Iako je uobičajeno da se kod debate postavi pitanje na koji odgovor može biti afirmacijski ili negacijski, pa se i grupe učenika dijele na afirmacijsku ili negacijsku, zbog prirode ove nastavne jedinice postavili smo ovo pitanje i odlučili podijeliti grupe na stoičku i epikurejsku, tj. na grupu koja će zastupati tvrdnju da je stoički put najbolji do dolaženja sreće, i grupe koja će tvrditi da je to epikurejski.

Ovo je primjer na koji debatu prilagođavamo nastavnoj situaciji. Dakle, učenici se dijele u dvije grupe, stoičku i epikurejsku, idealno je da svaka grupa ima po tri učenika, jedan učenik bi trebao biti zadužen za mjerenje vremena, a tri učenika bi trebali biti suci koji će na kraju donijeti presudu o tome koja grupa je bolje obranila svoju tvrdnju. Uloga mjerača vremena je da upozori govornike koliko im je vremena ostalo (pokazivanjem preostalog vremena prstima ruke).

Iako ovo pretpostavlja manji broj učenika nego što ih je inače u razredima, i drugi učenici koji promatraju debatu imaju koristi jer se uče na koji način se pravilno argumentira, mogu povećati svoje vrline aktivnoga slušanja, razvoj kritičkog i logičkog mišljenja, što će posebno biti potaknuto ako dobiju zadatak da za domaću zadaću naprave prikaz debate i donesu vlastiti sud (utemeljen na argumentima) koja grupa je bolje obranila

svoj stav. Uostalom, debate mogu postati nastavna praksa koja se održava nekoliko puta tijekom školske godine pa će na taj način svaki učenik dobiti priliku da debatira.

Prvi dio debate je uvodni i od učenika koji donosi uvodnu riječ očekuje se da u točno zadanom vremenu (pr. 3 minute) predstavi sebe i svoju grupu, iznese stajalište koje zastupaju i objasni osnovne razloge zašto je, primjerice, stoički put samodostatnosti najbolji način dolaska do sreće. Za to vrijeme epikurejska grupa aktivno bilježi govor prvog govornika jer kada on završi postavljaju mu pitanja kojima žele poljuljati i preispitati točnost njegovih navoda. Nakon završetka govora prvog govornika prve grupe, a prije postavljanja pitanja (tzv. *criss-cross*), učenici imaju nekoliko minuta vremena da dogovore koja pitanja će postaviti. Vrijeme postavljanja i odgovaranja na pitanja je obično 1 minuta, mogu biti i dvije. Nakon toga slijedi uvodna riječ epikurejske grupe u kojoj će oni predstaviti sebe i tvrdnju koju zastupaju te svoje razloge i argumente zašto je epikurejski hedonizam bolji put dolaženja do sreće od stoičkog. Nakon završetka njihovog govora koji traje isto vremensko razdoblje, ponovno stoička grupa ima nešto vremena da dogovori pitanja i tada slijedi unakrsno ispitivanje.

Drugi govornici obiju grupa imaju najvažniju zadaću jer njihov je zadatak da detaljno iznesu sve argumente koje imaju i zbog kojih zastupaju svoje stajalište. U ovom slučaju traži se toliko dubinsko procesiranje teme da su je učenici sposobni i samostalno aktualizirati povezujući te teorije sa primjerima iz današnjeg, svakodnevnog života. Obično se u ovom dijelu daje minuta više, tako da bi drugi govornik iz svake grupe imao po primjerice 4 minute i naravno nakon svakog govora uslijedila bi pitanja opozicijske grupe kojima bi se pokušale pronaći slabe točke izlaganja. Nakon što i poslije govornika epikurejaca grupa stoika postavi svoja pitanja, slijedi kratko dogovaranje obiju grupa za završni govor trećih govornika. U završnom govoru ne iznose se nikakve nove činjenice već se daje kratak osvrt na ono što je dosad rečeno, možda kratki osvrt na argumente druge grupe te završna misao. Za završnu riječ treći govornici imaju po npr. 3 minute svaki.

Nakon što je debata završena, suci, čija je zadaća bila da pomno bilježe i prate sve iznesene argumente i pitanja, donose odluku tko je uspješnije debatirao, čiji su argumenti bili jači i tko je uspješnije obranio početnu tvrdnju.

Debata zahtijeva visoku spremnost svih sudionika, dakle, nemoguće je da učenici izvedu ovakav sat bez detaljnih priprema prije toga u suradnji s nastavnikom. Međutim, debata

donosi puno pozitivnih rezultata. Iako se čini jednostavnim, oblikovanje i izricanje osnovnih misli u tako kratkom vremenu potrebno je uvježbati. Prema tome, debata povećava sposobnost i umijeće govorenja, oblikovanja misli, argumentiranja, potiče aktivno slušanje i povećava sposobnost bilježenja učenika što ih priprema i za fakultet. Uz to potiče razvijanje logičkog mišljenja (uočavanje logičkih grešaka u iznesenim argumentima), ali i kritičkog mišljenja. Osim navedenih sposobnosti učenicima ostaje trajna vrijednost, a to je činjenica da su dubinski procesuirali određenu nastavnu jedinicu, približili su je sebi na način koji njima odgovara i tako je usvojili bez posebnog učenja i 'štrebanja' podataka napamet. Nešto manje strukturiran, ali podjednako vrijedan i zahtijevan oblik je diskusija u koju se može uključiti cijeli razred i u kojoj je veća uloga nastavnika.

Debata i diskusija su nastavne metode (tj. vrste razgovora) koje omogućavaju provedbu suvremenih didaktičkih načela, ostvaruju nastavu usmjerenu na učenike, povećavaju mnoge sposobnosti učenika te odgovaraju nastavi Filozofije pa bi ih bilo poželjno provoditi u nastavnoj praksi češće nego što je to do sada bio slučaj.

8.5. Dokumentacijska metoda

Obrada nastavne jedinice - Spoznajna teorija Johna Lockeja:

Na PowerPoint prezentaciju (na *slide*) ili grafoprozirnicu možemo staviti sljedeće:

- sliku Johna Lockeja iz Kalinovog udžbenika (uvećanu po mogućnosti)
- isto – naslovnica Kalinovog udžbenika
- isto – odlomak iz izvornog djela, Kalinov udžbenik, tekst o spoznaji i mnijenju, tj. o tri stupnja spoznaje, iz 'Ogleda o ljudskom razumu'.
- Atlas filozofije – folija naslovnice
- Hrestomatija Vande Božičević, naslovnica
- Hrestomatija Vande Božičević, str. 131. početak izlaganja o Johnu Lockeju
- Hrestomatija Gaje Petrovića, naslovnica
- Atlas filozofije – 1 folija 'slika' - skica nastanka ideja
- Atlas filozofije – 1 folija, skica 3 stupnja spoznaje
- naslovnica Udžbenika Čehok – Grgić
- naslovnica talijanskog prijevoda Atlasa filozofije
- skice nastanka ideja i 3 stupnja spoznaje iz talijanskog prijevoda Atlasa filozofije.

Pomoću dokumentacijske metode želimo pokazati studentima (budućim nastavnicima) na koji način možemo dokumentirati Lockeovu misao i djelo pomoću izvornih dokumenata. Također, želimo istaknuti važnost primjene dokumentacijske metode kojom uenicima srednjih škola, odnosno, gimnazija želimo približiti misao i djelo Johna Lockeja.

8.6. Rad na tekstu¹²⁸

Središnje mjesto u dokumentacijskoj metodi zauzima rad na tekstu. Izvorni tekst, tj. rad na tekstu trebao bi biti sastavni dio svake nastavne jedinice iz Filozofije.

Funkcije teksta u nastavi

Govoreći općenito, izvorni tekst u nastavi Filozofije može imati više funkcija, ovisno o razlozima zbog kojih ga koristimo.

U nastavku ćemo navesti neke od važnijih funkcija teksta u nastavi Filozofije:

- izvorni tekst nam na najbolji način omogućuje upoznavanje s autorom teksta, tj. filozofom; omogućuje nam iščitavanje i razumijevanje njegovih originalnih filozofskih teorija i stavova
- sprječava mogućnost pogrešne interpretacije nastavnika ili ga barem svodi na najmanju moguću mjeru
- izvorni tekst nastavniku može služiti kao potkrijepa onoga što je o određenom filozofu izlagao u okviru nastave (dakle, tijekom ili na kraju sata učenici mogu provjeriti, tj. usporediti nastavnikova objašnjenja s izvornim tekstom filozofa)
- pomoću teksta možemo detaljno, ili detaljnije, analizirati i istražiti kako filozofa tako i njegovu filozofsku poziciju
- pomoću teksta možemo saznati više i detaljnije o određenom filozofu, dakle, možemo prikupiti dodatna znanja
- kroz tekst najbolje upoznajemo filozofovu osobnost, tekst nam omogućuje iščitavanje njegovih autobiografskih crtica
- tekst može biti odličan izvor informacija za postavljanje pitanja i traženje odgovora (otkrivanje filozofskih teorija, mišljenja, stajališta i uvjerenja)
- izvorni tekst može biti odličan materijal i poticaj za vođenje razgovora o filozofu ili za neki drugi oblik aktivnosti – traženje informacija, problematiziranje, aktualiziranje i sl.
- tekst može dati odgovore na neke nejasnoće, tj. pojasniti neke nedoumice, dvojbe i sumnje
- tekst nam omogućuje da preciznije i točnije doznamo što je određeni filozof tvrdio i zastupao
- tekst može biti izvrstan materijal za traženje protuargumenata i usporedbu s drugim filozofima (za uočavanje sličnosti i razlika u njihovim filozofskim pozicijama)

¹²⁸ O preciznijim uputama vezanim za rad na tekstu vidi: Marinković 2008, 53-65.

- tekst može biti poticaj za formuliranje pitanja o filozofiji, tj. filozofskim teorijama i stajalištima određenog autora
- tekst može biti izvrstan način za svladavanje novog gradiva (učenici mogu, uz pomoć nastavnikovih uputa, sami obraditi dio novog gradiva)¹²⁹
- tekst može biti poticaj za novo promišljanje, bolje razumijevanje te mijenjanje stavova i uvjerenja čitatelja
- tekst može poslužiti za uvođenje u filozofski problem
- tekst može biti poticaj za dijalog, raspravu ili jednostavno za promišljanje i formiranje vlastitih stavova o nekoj temi, pitanju, problemu i sl.

Kao što vidimo izvorni tekst u nastavi Filozofije ima višestruku funkciju.

Važnost i priprema za rad na tekstu

Konfucije je rekao: „Čitanje bez razmišljanja stvara nesretan duh, a razmišljanje bez čitanja stvara čovjeka neuravnoteženim.“¹³⁰ Filozofija kao nastava otvara mnoga pitanja o samom konceptu nastave, ali ono po čemu se ona izdvaja je upravo to da je ne možemo i ne smijemo poistovjetiti s učenjem povijesti filozofije već da mi, kao nastavnici Filozofije, imamo ulogu poticanja učenika na preispitivanje, sumnju, drugačiji pristup svijetu te da ih podučavamo kritičkom razmišljanju i analitičkom pristupu problemu. Čitanje originalnih tekstova filozofa pritom može imati presudnu ulogu. Od mnogobrojnih navedenih uloga koje tekst može imati u nastavi Filozofije najpogodniji se čini tekst kao osnova izvođenja problema u koji uvodimo učenike u kombinaciji s tekstom kao osnovom za svladavanje novog gradiva.¹³¹ Uloga nastavnika od presudne je važnosti i on sam mora odrediti na koji način mu je najpogodnije koristiti tekst u nastavi. Razlozi zbog kojih bi nastavnici Filozofije trebali inzistirati na upotrebi originalnih tekstova u nastavi, osim gore već navedenih, leže i u novim zahtjevima koje 21. stoljeće stavlja pred nas. U multimedijском okruženju gdje su učenici, baš kao i mi, svakodnevno okruženi mnoštvom informacija, od presudne je važnosti da nauče kako ih organizirati, odvojiti važne od nevažnih, izdvojiti glavne teze, prepoznati moguće inkonzistentnosti, poboljšati svoje razumijevanje cjelokupnog niza informacija kojima su izloženi. Jedan od načina kako da im pomognemo u tome je i inzistiranje na tekstovima jer se na taj način uče kritičkom razmišljanju koje se sve više ističe kao jedan veliki nedostatak učenika u našem školstvu (prvenstveno se pozivamo na

¹²⁹ Vidi Marinković 2008, 53-66.

¹³⁰ <http://pixelizam.com/confucius-konfucije-izreke-i-citati/> (preuzeto: 23.10.2014.)

¹³¹ Vidi Marinković 2008, 58.

rezultate PISA istraživanja).¹³² Javlja se nova tendencija popularizacije i inzistiranja na poučavanju kritičkog mišljenja kako učenika, tako i nastavnika. Nastavnici Filozofije tu dobivaju jednu novu ulogu koja se tek treba prepoznati kod nas.

U nastavi Filozofije možemo inzistirati na razvoju čitalačke pismenosti. Buchberger¹³³ navodi nekoliko koraka koje bismo trebali slijediti ako tekstu želimo kritički pristupiti. Prvi korak je pročitati tekst s razumijevanjem. U nastavi nam iskrsava nekoliko konkretnih pitanja. Trebamo li pustiti učenike da sami čitaju tekst? Hoćemo li dati nekome od njih da naglas pročita tekst ili ćemo mi naglas pročitati tekst? Ili ćemo pak reći učenicima koji tekst da pročitaju prije te da na satu možemo raditi s pretpostavkom da su svi već pročitali tekst. Marinković tvrdi da je najbolja opcija da tekst čitaju učenici kako bi ih nastavnik mogao kontrolirati, a usput podijeliti tekst na manje logičke cjeline i prethodno dati upute učenicima što trebaju izdvojiti.¹³⁴ Ovo je dobra opcija, ali u praksi se javljaju problemi što najčešće mali broj učenika na taj način može pratiti. Idealni uvjeti bi bili kada bismo imali dovoljno vremena da prvo pročitaju tekst u sebi, nakon čega bismo još jednom na glas pročitali uz komentare, a nakon toga prokomentirali njihove odgovore na unaprijed postavljene zadatke. Koju god opciju izabrali, ono što je nužno je da kada koristimo tekst u nastavi ovo ne bude jedini korak. Dakle, svaki postupak u nastavi mora imati svoju konačnu svrhu prema kojoj je usmjeren. Ako koristimo tekst u nastavi Filozofije zato jer 'mislimo da moramo', onda to nema svoju funkciju. U svakom trenutku nam mora biti jasno što time želimo postići i to svakako treba naglasiti u nastavnoj pripremi. Kada govorimo o mogućnostima na koji način pristupiti čitanju teksta u nastavi, tada svakako treba izdvojiti i opciju da zadamo to kao rad koji učenici kod kuće moraju pročitati i eventualno napraviti bilješke, izdvojiti glavnu tezu ili odgovoriti na skup usmjerenih pitanja za čitanje. Ova je metoda posebno prigodna za čitanje većih filozofskih tekstova koji se nerijetko mogu pronaći i dobro iskoristiti u nastavi Filozofije. Postoji i jedan praktičan problem s ovom metodom, a riječ je o tome da

132 PISA je projekt na međunarodnoj razini koji procjenjuje znanja i vještine učenika na tri razine - matematičkoj, prirodoslovnoj i čitalačkoj pismenosti. U Hrvatskoj je provela istraživanja tri puta u trogodišnjim ciklusima 2006., 2009. i 2012. godine, hrvatski srednjoškolci su ostvarili ispod prosječne rezultate u zadnjem ciklusu; od ukupno 65 zemalja gdje se istraživanje provelo u području čitalačke pismenosti ostvarili smo 35 mjesto što je ispod prosjeka. Zadatke čitalačke pismenosti PISA definira kao *razumijevanje, korištenje i promišljanje o pisanim tekstovima radi postizanja osobnih ciljeva, razvoja znanja i potencijala te sudjelovanje u društvu* (<http://www.oecdbookshop.org/get-it.php?REF=5KZPLWQFVWBP&TYPE=browse>). (preuzeto: 23.10.2014.) Više informacija o rezultatima PISA projekta u Hrvatskoj na <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=12857>, (preuzeto: 23.10.2014.) a o samom PISA projektu na <http://www.oecd.org/pisa/> (preuzeto: 23.10.2014.)

133 Vidi Buchberger, 2012, 31.

134 Usp. Marinković, 2008. 59.

hrvatski srednjoškolci generalno gledajući (prema dosadašnjem iskustvu) domaće zadaće shvaćaju kao nešto nametnuto, rijetki ih savjesno ispunjavaju i najčešće se sve svodi na prepisivanje po školskim stubištima. Možemo li očekivati i pouzdati se u to da će kvalitetno pristupiti svom zadatku te u miru pročitati tekst s razumijevanjem i odgovoriti na pitanja; još bitnije pitanje koje nam se otvara – hoće li to učiniti svi učenici? Ovi realni problemi koje kao nastavnici ili budući nastavnici trebamo osvijestiti remete našu koncepciju i dinamiku sata i mogu nas dovesti u neprikladne situacije. Jasno postavljenim ciljevima, pravilima i kaznama za nepridržavanje ovih pravila itekako se može postići kontinuirani rad. Uzmemo li u obzir da tekst i jest pročitan s razumijevanjem, naša sljedeća zadaća je to na neki način provjeriti. Kao drugi korak u kritičkom promišljanju o tekstu Buchberger navodi „*Interpretirati, parafrazirati tekst uvođenjem indikatora premisa i indikatora konkluzije slijedeći smisao teksta i prirodno zaključivanje, koristeći se pomoćnim pitanjima.*“¹³⁵ Prenesimo sad taj korak na nastavu Filozofije – najvažnija uloga nastavnika je da osmisli dobra pitanja kojima će zapravo učenika voditi kroz tekst, kojima će mu pomoći da razluči ono što se tvrdi (konkluzija) i na temelju čega se to tvrdi (premise); u učenikovo interpretaciji/parafrazi, odnosno prepričavanju teksta već treba biti jasno naznačeno koja je glavna teza teksta, a prema primjerima iz prakse moramo ustvrditi da nije uvijek tako da će učenici jasno prepoznati glavnu tezu teksta. Na ovaj korak se prirodno nadopunjuju i sljedeći koraci, redom *identifikacija konkluzije* i *premise te konstrukcija cijelog argumenta*. Naravno, sama konstrukcija argumenta je bitan, ali ne i jedini zadatak koji se postiže radom na tekstu, uz to, nastavnik Filozofije ih može potaknuti usmjerenim pitanjima na daljnje razmišljanje – imamo li protuprimjere (iz svakodnevnog života, od nekog drugog filozofa, iz znanosti i dr.) koji kontriraju tom argumentu? Je li sve rečeno u okviru filozofije specifičnog autora kompatibilno s njegovim argumentom itd.?

Rad na tekstu zahtijeva dobru pripremu nastavnika – odabir tekstova je također od velike važnosti jer jedni tekstovi se mogu dati za samostalno čitanje pa čak i samostalnu obradu, a drugi mogu poslužiti kao izvrsni ilustrativni primjeri problema u koji ih želimo uvesti. Sat može biti tako organiziran da umjesto frontalnog podučavanja (koje se sve više nastoji zamijeniti drugim oblicima rada jer suvremeni metodički zahtjevi u prvi plan stavljaju učenika i njegovu aktivnost na satu) učenici dobivaju

135 Buchberger, 2012, 31.

aktivnu ulogu – oni postaju aktivni sudionici nastavnog procesa, čitanjem tekstova i usmjerenim nastavničkim pitanjima dolaze do zaključaka o određenom problemu/filozofskom teoremu/konkretnom argumentu i sl. Ovdje je nastavnikova uloga u tome da im pomogne u procesu shvaćanja i razumijevanja, da stavi naglasak na zaključke do kojih su došli (ispisivanjem ključnih pojmova na ploču ili korištenjem suvremenih tehnologija), ponudi dodatna objašnjenja, stavi problem/filozofski teorem/konkretni argument i sl. u širi kontekst te ih dalje navodi na promišljanje o tome i razvijanje kritičkog pristupa istome.

9. PRINCIPI U NASTAVI FILOZOFIJE¹³⁶

U ovom poglavlju opisat ćemo i objasniti principe o kojima treba brinuti svaki nastavnik kad priprema nastavu. Riječ je o principima koji se odnose na nastavu, ali i onima koji se odnose na učenike. Kako bi se ostvario važan zahtjev suvremenog učenja i poučavanja koji kaže da učenike trebamo staviti u središte nastave, nužno je implementirati sljedeće principe.

Principe, koji su nezaobilazni dio u predstavljanju svakog nastavnog sadržaja, možemo podijeliti na one koje su postavljeni u odnos prema nastavi (princip egzemplarnosti, princip povijesnosti i suvremenosti, princip jedinstva i različitosti) te one koji su vezani uz odnos prema učenicima (princip jednakosti šansi, princip socijalne integracije, princip znanstvenosti nastave i učenja, princip individualizacije, princip aktivnosti i princip razumijevanja). U daljnjem tekstu kratko ćemo objasniti svaki od navedenih principa te ponuditi primjer primjene principa na nastavnoj jedinici Francis Bacon.

9.1. U odnosu prema nastavi:

a) **PRINCIPEGZEMPLARNOSTI:** iz postojećih spoznaja treba izabrati reprezentativne teme, predstavnike i primjere – izdvojiti što je bitno, a to je određeno na bazi nastavnog plana i programa. Pritom valja izdvojiti temeljni problem Filozofije, a to je velika količina sadržaja koji je propisan postojećim programima i udžbenicima te staviti naglasak na selekciju gradiva od strane nastavnika (npr. Aristotelova etika vrlina – zašto? – Aristotel se često smatra osnivačem etike, a njegova su načela aktualna i danas).

PRIMJER: definirati i nabrojati idole; objasniti Baconovu kritiku stare logike; definirati i razumijeti metodu indukcije - temeljem nastavnoga plana

b) **PRINCIP POVIJESNOSTI I SUVREMENOSTI:** uvažavanje povijesnog razvoja i utjecaja povijesnih činjenica na suvremene probleme (npr. Epikurov stav o dostizanju sreće i problemu oglašavanja nekad i primjena toga u današnje vrijeme – aktualizacija). U procesu obrazovanja subjekti koji uče trebaju upoznati prošlost i sadašnjost da bi mogli

¹³⁶ Izvor kojim se služimo za tumačenje principa je djelo *Poglavlja iz didaktike* Ilije Lavrnje. Usp. Lavrnja 1998, 54-69.

sagledati tokove budućnosti. Treba odrediti optimalan omjer prošlosti i suvremenosti u obrazovnom procesu.

PRIMJER: Baconovi idoli nastali su kao ideja zahvaljujući povijesnom razvoju. Međutim, iako je on o njima promišljao u duhu prijelaza sa 16. na 17. stoljeće te mu služe kao dokaz otežanog napretka znanosti, promatrajući iz današnje perspektive, također se možemo baviti problemima idola tj. problemima ljudske zablude uopće, ali na drugačiji način – npr. idole teatra možemo ilustrirati aktualnom primjenom problema evolucionizma i kreacionizma koji se podučava u nekim školama.

c) **PRINCIP JEDINSTVA I RAZLIČITOSTI:** jedinstvene osnove za sve škole, uvažavajući specifična pitanja profesije (npr. ista ili slična osnova u strukovnim školama i gimnazijama, no u gimnaziji se dodatni elementi mogu obraditi dublje, dok bi se primjerice u strukovnim školama mogli usredotočiti na neka pitanja profesionalne etike, radne etike – npr. kakva je profesionalna etika jednog dobrog ekonomiste, doktora i sl.? S gimnazijalcima – argumenti, prigovori, protuargumenti i sl.).

PRIMJER: Gdjegod obrađujemo ovu nastavnu jedinicu potrebno je obraditi osnovne pojmove, međutim, u gimnazijama je potrebno više se zadržati na razmišljanju o idolima, diskusiji, protuargumentima ako se mogu pronaći protiv postojanja idola i sl., dok će u strukovnim školama, konkretno, ekonomskoj školi biti dovoljno iznijeti činjenice i možda se više usredotočiti na dio Baconove filozofije koji govori o znanju (Znanje je moć) te sagledati tu tvrdnju u okviru današnje ekonomije, koliko u njoj ima istine promatrano iz sadašnje perspektive i sl.

9.2. U odnosu prema učenicima:

a) **PRINCIP JEDNAKOSTI ŠANSI:** kao stručni i profesionalni nastavnici moramo se prema svim učenicima odnositi jednako, dati im jednake šanse da se iskažu, ne ih diskriminirati, dati im jednakost šansi u svim segmentima kao i svakom drugom pojedincu, ne smijemo dozvoliti ruganje pojedincima u razredu i sl. Ovaj princip treba shvaćati u smislu da se nastava i učenje tako organizira da svaki učenik postiže u optimalno mogućim uvjetima svoj maksimum.

Tijekom izlaganja trebalo bi se obraćati svim učenicima, prilikom obrade ili ponavljanja gradiva na kraju sata pitanja postavljati cijeloj grupi i ne očekivati odgovore samo od odličnih učenika već ispitati koliko su razumijeli gradivo i svi ostali učenici.

PRIMJER: Na kraju sata kao oblik ponavljanja može se izraditi kviz od svega par pitanja na koji odgovaraju svi učenici putem mobilnih telefona preko aplikacija Socrative. Na taj način nastavnik će imati priliku provjeriti cijeli razred koliko su razumjeli gradivo.

b) PRINCIP SOCIJALNE INTEGRACIJE: važno je poticati integraciju i zajedništvo, suradnju i toleranciju, osjećaj pripadnosti razrednoj zajednici, a to možemo primjerice postići grupnim radom, olujom ideja i sl. Ne smijemo dozvoliti da bilo koji pojedinac postane izoliran, odbačen u nastavi. Ovaj je princip usmjeren na toleranciju i suradnju u smislu da svaki pojedinac nađe mjesto u društvu. Usmjeren je na sprečavanje konkurencije u nastavi i učenju. Socijalna integracija nije proturječna individualizaciji. Svaka socijalna integracija moguća je uz puno uvažavanje individue.

PRIMJER: U zaključnom dijelu sata za nastavnu jedinicu F. Bacon predviđen je grupni rad čime se očekuje od učenika da međusobno surađuju, iznose ideje, dogovaraju se, izvrše podjelu uloga (npr. zapisivač, izlagač...) što sve poboljšava zajedništvo cijele grupe. Zadatak je da po grupama pročitaju navedene odlomke, odgovore na pitanja, a nakon toga čitaju odgovore razredu.

SLIKA 4. Primjer PPT s pitanjima za grupni rad:

ANALIZA TEKSTOVA

Ulomak 38., 39. i 40.

- ✦ Što su idoli?
- ✦ Koliko vrsta idola postoji? Nabroji ih!
- ✦ Prema Baconu, kako se možemo riješiti njihovog utjecaja?

Ulomak 41., 42.

- ✦ Što su idoli plemena?
- ✦ Što po vašem mišljenju znači metafora da je ljudski razum poput neravna zrcala?
- ✦ Što su idoli spilje? Zbog čega oni stvaraju probleme?

Ulomak 43., 44.

- ✦ Što su idoli trga? Na koji način oni ograničavaju razum na putu do spoznaje?
- ✦ Što su idoli teatra? Što sve ubrajamo u te idole?

Ulomak 81., 95.

- ✦ Zašto su znanosti malo napredovale?
- ✦ Objasni usporedbu mrava, pauka i pčele.

c) **PRINCIP ZNANSTVENOSTI NASTAVE I UČENJA:** nastava je bazirana na znanstvenim saznanjima što znači da ne možemo izmisliti neku svoju priču ili istinu (oslanjamo se na znanstvene činjenice i teorije, a ne na naše subjektivne dojmove i razmišljanja). Trebamo usvajati nova znanja i sposobnosti. Npr. etika – definirati što je to etika; da je to znanstvena disciplina, ima svoje kriterije, pravila i sl. Ovaj princip u nastavi i učenju treba shvaćati kao zahtjev za postavljanjem ciljeva, sadržaja i metoda učenja, odnosno kao proces u kojem se posreduju i ‘otkrivaju’ znanstvene istine, ali i odgovarajuća sumnja u posredovane i otkrivene istine. Prilikom tumačenja filozofskih sadržaja treba biti naročito oprezan jer je vrlo lako krivo interpretirati pojedino učenje. Stoga bi i trebalo inzistirati na što većoj primjeni izvornih tekstova u nastavi.

PRIMJER: Tijekom izlaganja iznositi znanstveno provjerene i utemeljene činjenice vezane konkretno uz samu nastavnu jedinicu, ne možemo tumačiti idole na svoj način već tumačenje mora biti povezano i kompatibilno s Baconovim tumačenjem, ne možemo se odmaknuti od toga, također pri spominjanju indukcije potrebno je točno objasniti što je to i na koji način se istinska indukcija kao jedinstvo eksperimentalne i racionalne sposobnosti razlikuje od dotadašnjeg shvaćanja indukcije – pošto je to povezano s logikom – definicija logike, da ima svoje kriterije, pravila itd.

d) **PRINCIP INDIVIDUALIZACIJE:** označava brigu o individualnim razlikama među učenicima, stavovima, motivaciji, iskustvu, postignuću, individualnim napredovanjima i sl. Primjerice, na obradi Aristotela, učenici mogu nacrtati poster Aristotela, karikaturu, koristiti internet, napraviti istraživanje, ovisno o preferencijama. Usmjeren je na prilagođavanje nastave i učenja individualnim specifičnostima učenika. Princip individualizacije je usmjeravanje procesa nastave i učenja na prilagođavanje ciljeva, sadržaja, metoda i tehnologije (medija) na način da svakom učeniku omogući optimalni razvoj. Omogućava da učenici napreduju prema osobnom tempu i mogućnostima.

PRIMJER: Korištenjem PPT u nastavi približavamo se specifičnom području interesa učenika.

Može se svakom učeniku dati zadatak da na svoj način oprimjeri i dodatno objasni po jednog idola (može napraviti plakat, igrokaz, crtež, mentalnu mapu, napisati sastavak, pronaći fotografiju i sl.). U skladu s učeničkim individualnim preferencijama moguće je da za domaći rad dobiju ovaj zadatak pa primjerice da bi se objasnio i oprimjerio idol trga, učenik (ako ima sklonost prema književnosti) može pronaći neki ulomak iz bilo koje komedije zabluda (primjerice Držićev *Škrtac*) gdje se jasno pokazuje kako zbog nepreciznog izbora riječi u životu u zajednici može doći do zablude i krivih tumačenja, dok će učenik koji je više priklonjen vizualnim umjetnostima moći osmisliti i izraditi strip.

e) **PRINCIP AKTIVNOSTI:** zahtjev za samostalnošću učenika u nastavi, npr. pisanje eseja na zadanu temu i sl. Ovaj princip zahtjeva aktivan odnos učenika prema sadržajima nastave i učenja, prema metodama, oblicima i medijima koji stavljaju učenika u aktivan odnos u procesima učenja. Aktivnost učenika u procesu nastave i učenja uči i privikava učenika na odgovoran odnos prema ukupnom procesu svoga razvoja. Pod aktivnošću učenika podrazumijeva se, u prvom redu, aktivno sudjelovanje kao i samostalno odgovorno djelovanje. To treba doći do izražaja u svim etapama učenja. Aktivnost učenika u procesu spoznavanja i samostalnog stjecanja znanja nužno zahtijeva i evaluaciju postignutog. S jedne strane, potrebna je osobna evaluacija rezultata koju vrše učenici, a s druge strane evaluacija koju vrše nastavnici, kao i zajednička evaluacija učenika i nastavnika.

PRIMJER: Tijekom sata očekuje se da učenici aktivno sudjeluju u nastavi – to uključuje odgovaranje na postavljena pitanja, iznošenje vlastitih stajališta o idolima prilikom razgovora o istima te aktivno sudjelovanje u ponavljanju i grupnom radu u zaključnom dijelu sata.

f) **PRINCIP RAZUMIJEVANJA:** upoznavanje učenika sa stvarnošću, pojavnim procesima, njihovim međusobnim vezama i odnosima i sl. (najčešće postavljamo pitanje - Je li vam jasno?) problematizacija i aktualizacija na kraju sata i sl. Njegov temeljni smisao sastoji se u orijentaciji nastave i učenja koja olakšava razumijevanje, shvaćanje, dodir sa stvarnošću, upoznavanje stvari, pojava, procesa, razumijevanje odnosa, njihovo predstavljanje, upoznavanje pojedinačnog, posebnog i općeg, prijelaz od konkretnog k apstraktnom mišljenju i obratno.

PRIMJERI:

- učenje o idolima uz predstavljanje konkretnih primjera za svaki kako bi se olakšalo razumijevanje (pr. idoli plemena – protekla dva utorka dobila sam odličan, danas je utorak pa ću i danas dobiti odličan; idoli spilje – stavovi prema nekim pitanjima od strane ljudi koji su doživjeli rat i od onih koji nisu; idoli trga – u Dalmaciji kažu da je smišno lijepo, a u kontinentalnoj Hrvatskoj znači smiješno: Dalmatinska rodbina mladoženje na vjenčanju u Zagrebu – Kako je smišna mlada!; idoli teatra – već spomenuto podučavanje kreacionizma u nekim američkim školama)
- na kraju sata ponavljanje kako bi se provjerilo razumijevanje, ali i tijekom sata nakon što se pojasni dio gradiva pitati je li jasno o čemu je riječ, aktualizacija gradiva zadatkom za domaću zadaću (vidi princip individualizacije)

10. NASTAVNA UMIJEĆA I KOMUNIKACIJA

U ovom poglavlju ukratko ćemo opisati glavne smjernice za dobru komunikaciju između nastavnika i učenika te učenika međusobno koja, između ostalog, doprinosi sveukupnoj pozitivnoj atmosferi i poboljšanju discipline u razredu.

Uspješna nastava podrazumjeva dobru komunikaciju između svih sudionika u nastavi, dakle, nastavnika i učenika i učenika međusobno.¹³⁷

„Termin komunikacija potječe od latinskog glagola communicare što znači napraviti skupno, dijeliti nešto s nekim, biti u međusobnoj povezanosti, biti communio (lat.) znači zajednicu, communis – zajednički, opći. Etimologija riječi komunikacija usmjerava našu pozornost na nešto što je povezano, što je skupa, na procese koji su mogući samo u zajednici i uz odgovarajuće sudjelovanje različitih faktora. Za humanistički koncept znanosti komunikacija je svojstvo i sposobnost čovjeka.“¹³⁸

Ona pretpostavlja interakciju u kojoj su na prvom mjestu učenici, tj. njihova razmišljanja, pitanja i uopće sudjelovanje u filozofskim raspravama i argumentaciji. Nastavnik je taj koji kao moderator (tj. voditelj rasprave ili onaj koji usmjerava argumentaciju u pravom smjeru) ili facilitator (tj. onaj koji olakšava proces razmjene mišljenja) svojim pitanjima neprestano i uvijek iznova pokušava (na)voditi učenike na razmjenu mišljenja, navođenje argumenata, protuargumenata i sl., s ciljem dolaska do konačnog zaključka ili rješenja problema (i donošenja vlastitog mišljenja i uvjerenja, drugim riječima, formuliranja vlastitog stajališta).

Važan dio komunikacije koja se odvija na satu svakako zauzimaju učenička pitanja. Bit filozofije i sastoji se u postavljanju pitanja i pokušaju nalaženja adekvatnih odgovora na njih. Jedna od temeljnih zadaća Filozofije kao predmeta je dovođenje u pitanje tzv. gotovih istina, gotovih rješenja, uvjerenja i stavova kao i problematiziranje tzv. dogmatskih pozicija koje netko u raspravi zauzima. Na satu Filozofije također

¹³⁷ Više o tome vidi u Lavrnja 1998, 114-126.

¹³⁸ Lavrnja 1998, 115.

se pokušavaju, napose kroz komunikaciju koja se odvija između učenika ili između učenika i nastavnika, naći (najbolji) odgovori na postavljena pitanja te postići razmjenu mišljenja, ideja i stavova među sudionicima.

U tom smislu ključno je da nastavnik kod učenika osvijesti važnost preispitivanja, tj. kritičkog promišljanja i ponovnog preispitivanja jednom utvrđenih činjenica i zauzetih stajališta. Najčešće se dovode u pitanje uvriježene istine, ono što smatramo neupitnim i samorazumljivim.

Važno je da učenici postavljaju pitanja:

Učenička pitanja su sastavni dio nastave Filozofije. Platon, jedan od najvećih filozofa uopće, svoja djela napisao je u obliku dijaloga. Dijalog među sugovornicima, pa i onaj uobičajen u pismenu formu, povlašteno je mjesto za razmjenu mišljenja i mogućnosti kritičkog promišljanja.¹³⁹

*„Pitanje treba biti takvo da omogućuje aktivno komuniciranje. Ono ne smije biti retorično, ne smije biti takvo da se na nj može odgovoriti samo s da ili ne, ne smiju se pitati općepoznate stvari, baš kao što se ne smije pitati ni ono što je potpuno nepoznato, ono na što učenik nikako ne može odgovoriti. Pitanje mora izazivati, treba učenika postaviti pred problem. Ako to ne čini, pitanje je pseudopitanje, a komunikacija u vezi s njim pseudokomunikacija. Nije, naime, bit u tome da se provede formalan dijalog, nego u tome da se učenik suočava s problemom i da se osjeća pozvanim da ga riješi.“*¹⁴⁰

Učenike treba neprestano poticati na postavljanje pitanja i traženje odgovora na filozofska, ali i svakodnevna, životna pitanja, jer ona su, kao što smo vidjeli, s jedne strane, nezaobilazan dio nastave Filozofije, a s druge, omogućuju dijalog koji je izuzetno važan za uspješnost nastave Filozofije.

Ukratko:

- pitanja su sastavni dio nastave Filozofije
- učenike treba poticati na postavljanje pitanja, ali i traženje odgovora
- treba neprestano ukazivati na važnost dijaloga u nastavi Filozofije
- drugim riječima, treba poticati komunikaciju.

¹³⁹ Više o tome vidi u Marinković 2008, 48-51.

¹⁴⁰ Marinković 2008, 48.

Dodatne prednosti postavljanja pitanja:

Dodatne prednosti postavljanja pitanja su u tome što čine nastavu dinamičnijom, zanimljivijom i aktivnijom. Proizvode dobar ugođaj i pozitivnu atmosferu u razredu. Potiču učenike da izraze svoja razmišljanja i reagiraju na iznošenje novih činjenica i podataka. Potiču učenike na preispitivanje i zauzimanje stavova koji se tiču novih spoznaja i saznanja kao i na aktivan odnos prema novom nastavnom sadržaju.

Ukratko:

- postavljanje pitanja čini nastavu dinamičnom
- opušta nastavnu klimu
- potiče učenike na reagiranje na nove činjenice
- potiče učenike na reagiranje na nove i nepoznate podatke i aktivan odnos prema novom nastavnom gradivu.

10.1. Komunikacija u nastavi Filozofije

Komunikacija u kojoj prevladava rasprava o filozofskim problemima omogućuje uključivanje svih sudionika (učenika) u nastavni proces, odnosno, participiranje svih; promiče slobodu izražavanja, jednakost i toleranciju, zatim potiče visoku razinu ravnopravnosti, aktivno sudjelovanje, jamči motiviranost za preispitivanje i sagledavanje različitih aspekata nekog filozofskog problema i traženje primjerenih rješenja.

Kada je riječ o shvaćanju nastave i načinu na koji bi se ona trebala izvoditi možemo imati na umu dvije koncepcije. Možemo govoriti o tzv. tradicionalnoj (konzervativnoj) i suvremenoj nastavi, ali i komunikaciji. U tradicionalnom pristupu i tradicionalnoj komunikaciji naglasak je bio na nastavniku, a u suvremenom je na učeniku. U suvremenoj nastavi uloga je nastavnika - moderiranje, usmjeravanje i pomaganje učenicima da postupno napreduju. Njegova je zadaća da učenike zainteresira, aktivira, angažira, motivira, uključi u rasprave (navođenje i analizu argumenata i protuargumenata) i općenito u svaku vrstu aktivnosti te da kod njih potiče kritičko mišljenje i kreativnost. A to će najbolje učiniti ponajprije kroz komunikaciju.

Uloga nastavnika kao komunikatora

U svakoj komunikaciji, a osobito onoj koja se odvija u razredu, od iznimne je važnosti imati nastavnika koji je dobar komunikator. Komunikacija se može odvijati na relaciji

učenik s učenikom te na relaciji učenici s nastavnikom, a dobar bi nastavnik u svakoj prilici trebao motivirati na komunikaciju bilo koje vrste. Koliko će ona biti uspješna ovisi o tipu nastavnika.¹⁴¹ Nastavnik može poticati komunikaciju na različite načine. Jedan od načina je kroz postavljanje pitanja. Nastavniku su na raspolaganju mnoge mogućnosti postavljanja različitih tipova pitanja i zadataka, načina ispitivanja, propitivanja i provjere znanja. U tu svrhu preporučamo priručnik Dunje Marušić Brezetić iz 2009., u kojem možete naći čitav dijapazon mogućnosti provjere učeničkog znanja.

U spomenutom priručniku nalazimo sljedeće vrste zadataka:¹⁴²

- zadaci višestrukog izbora
- zadaci višestrukih kombinacija
- zadaci povezivanja i sređivanja
- zadaci dopunjavanja
- zadaci kratkih odgovora
- zadaci produženih odgovora
- zadaci esejskog tipa.

¹⁴¹ Više o tome vidi u Mušanović i sur. 2010, 4.

¹⁴² Usp. Marušić Brezetić 2009, 29-34.

11. NASTAVNA SREDSTAVA I POMAGALA

U ovom poglavlju navest ćemo i opisati nastavna sredstva i pomagala pomoću kojih možemo dodatno poboljšati izvedbu nastave Filozofije i ostalih humanističkih znanosti.

U današnje vrijeme neizostavna je upotreba nastavnih sredstava i pomagala u nastavi. Nastavna sredstva i pomagala možemo klasificirati prema kriteriju upotrebe osjetila na vizualne, tekstualne, auditivne, audiovizualne medije, a kao posebni dio možemo izdvojiti multimedije i internet. Izbor medija u nastavi trebao bi biti uvjetovan sadržajem koji se podučava, a primjeren uzrastu i obilježjima učenika određene dobi, njihovim iskustvima, interesima i specifičnim značajkama, zatim tehničkim mogućnostima i uvjetima, ali i znanjima i sposobnostima nastavnika. U smislu zahtjeva suvremene nastave računalo, odnosno internet i multimedijalni alati dobivaju na sve većem značaju zbog specifičnih značajki učenika kojima isključivo tradicionalna nastava u smislu izlaganja i usvajanja znanja i vještina više nije zadovoljavajuća. Suvremenom nastavom naglasak se stavlja na procese učenja, specifično u nastavi Filozofije na proces razumijevanja i shvaćanja filozofskih problema, kritičko i analitičko promišljanje. Učenik postaje središnji dio nastavnog procesa te se na inovativan način pokušavaju anticipirati nove spoznaje. Time se mijenja i uloga nastavnika – postaje vodič koji pomaže učeniku da dođe do znanja i vještina, što zahtjeva promjenu dosadašnje metodike i stavlja nastavnike pred puno veće izazove nego što je to slučaj s tradicionalnom nastavom.

11.1. Ploča i kreda

Sve više istisnuti iz upotrebe zbog pojave suvremenih pomagala, ploča i kreda i dalje mogu biti nezamjenjivi dio u nastavnom procesu. Marinković tvrdi da je ploča logički zapisnik sata, skica pomoću koje učenik može na kraju sata iščitati sve najvažnije ključne pojmove i cjelokupnu shemu izlagane teme.¹⁴³ I dalje je to jedna od najvećih prednosti ploče. Ploču danas sve više iz upotrebe potiskuje PowerPoint, ali on nema mogućnosti koju ima ploča – pregledan prikaz cjelokupne sheme, stoga ćemo vidjeti kako pomoću *web 2.0.* alata možemo i tome doskočiti. Prednost ploče može biti sustavno izlaganje, pogotovo u nastavnim satovima koji su koncipirani na način da

¹⁴³ Usp. Marinković 2008, 91.

zajedno s učenicima dolazite do odgovora i zajednički ih zapisujete na ploču. Također, u nastavi Logike ploča je i dalje skoro pa neizostavan dio jer, osim što je jednostavnije kada nastavnik može sustavno dio po dio nastavnog gradiva objašnjavati (i eventualno skicirati), neizostavna je u vježbama i zajedničkom rješavanju logičkih zadataka kako nastavnika, tako i učenika.

11.2. PowerPoint prezentacije i ostali oblici prezentacija

PowerPoint u nastavi je, kao i sve ostale *web* alate, najvažnije ne primjenjivati na način da bude svrha sama sebi, jer na taj način se gubi efikasnost i ciljevi nastave. Svaki *slide* prezentacije mora biti pomno isplaniran i promišljen. Od nekih općih pravila izrade PowerPoint prezentacija izdvojili bi sljedeće:

- ne pišite cijele rečenice, nego samo natuknice
- pazite na veličinu slova i vidljivost slova i pozadine (preporuka je crna slova na bijeloj ili nekoj svjetlijoj pozadini)
- ograničite prezentaciju na izlaganje sheme, ključnih riječi, skica i crteža koji eventualno mogu pomoći u ilustraciji teme (za Filozofiju preporučeno koristiti slike iz *Atlasa filozofije*)
- za sat od 45 minuta optimalni broj slideova je od 3 – 8
- ne pretjerujte sa sličicama, ukrašavanjem i slično s jedne strane, probajte razbiti monotoniju s druge strane.

Iako su neki nastavnici Filozofije izričito protiv upotrebe PowerPointa, najbolje je samostalno naći teme i sadržaje koji se mogu prikazati na ovaj način. Ponekad najbolji satovi Filozofije mogu biti izvedeni samo s pločom i usmenom komunikacijom između učenika i nastavnika, ali današnje generacije učenika se brzo zasite svih oblika, puno kraće mogu zadržavati pažnju, žele kroz jedan nastavni sat promijeniti više različitih oblika rada te je upravo iz tog razloga ponekad dobro prezentirati nove sadržaje kroz medije koji su njima bliski.

PowerPoint ima svoje nedostatke, prvenstveno taj da se linearnim slijedom gubi sveobuhvatnost teme i često se gradivo ‘razbija’ na nekakve ključne riječi koje ne tvore smislenu cjelinu. Danas postoje i drugi oblici prezentacija kao što su primjerice sve popularniji *Prezi* ili njemu sličan alat *Mindomo* koji je prvenstveno za izradu mentalne mape koja se onda može napraviti po segmentima za prezentaciju sadržaja. Ovi alati su besplatni, ali zahtijevaju *online* registriranje. Služenje njima nije problematično i nakon

kratkog isprobavanja može se započeti s radom. Uz to što omogućuju cjeloviti uvid u cjelokupnu shemu nastavnog sadržaja i mogućnost izdvajanja zasebnih dijelova, mogu se umetati slike, video isječci, URL poveznice i slično.

11.3. Web 2.0. alati

Osim alata za prezentiranje u skladu s novim zahtjevima nastave i modernih didaktičkih očekivanja, sve popularnija postaje izrada video isječaka, izrada anketa, obrazaca ili kvizova *online*, izrada virtualnih mentalnih mapa, virtualne učionice ili razredne grupe na društvenim platformama, do *online* tečajeva.

Izrada *online* materijala zahtjeva dodatnu edukaciju i više uloženog vremena i truda, ali jednom kada naučite raditi u tim programima i izradite svoju bazu podataka imate izvrsnu podlogu za suvremenije oblike nastave i promjenu uobičajenog načina rada. Ovakvi alati nude veću slobodu, poticanje kreativnosti i nastavnika i učenika te otvorenost. Najbitnije je da se u ogromnoj količini *online* materijala odabere ono što odgovara vašoj nastavi i tehničkim mogućnostima izvođenja, ono što je podjednako važno i dovoljno je raditi sa 2 do 3 alata kroz jednu nastavnu godinu i onda pomalo mijenjati svake nastavne godine nešto. Prevelika količina novih podataka i učenje mnoštva različitih *online web 2.0* alata pomiče fokus s nastave Filozofije, a to je prvenstveno ono što bi se trebalo izbjeći.

Prednosti web 2.0. alata (grafički uredila: Laura Angelovski)

Iz ponude izdvajamo:

- *Edmodo*¹⁴⁴ koji je svojevrstan Facebook za učenike i nastavnike, a omogućuje stalnu komunikaciju s učenicima, izmjenu materijala online, a posebice je pogodan za provedbu projekata

¹⁴⁴ <https://www.edmodo.com/> (pristupljeno: 21.03.2015.)

- *Mindomo*¹⁴⁵ ili *Coggle*¹⁴⁶ za izradu mentalnih mapi, mogućnost prezentacije (Mindomo), opcija dijeljenja i spremanja sadržaja
- *Socrative*¹⁴⁷ ili *Kahoot*¹⁴⁸ koji omogućuju vrlo jednostavno sastavljanje kvizova i učenici odgovaraju na pitanja direktno na satu putem svojih pametnih telefona ili tableta, bez posebne registracije; pitanja mogu biti u više oblika, a moguće je umetnuti sliku ili video isječak; Socrative nudi mogućnost natjecanja učenika u grupama ili čak odgovaranje na pitanja koja postavlja nastavnik direktno na satu
- *Zaption*¹⁴⁹ koji omogućuje jednostavnu obradu postojećih video uradaka uključujući nasnimavanje vlastitog glasa, umetanje slika i teksta u video kao i prekidanje videa radi postavljanja pitanja što je izvrsno za nove načine obrade nastavnog sadržaja
- *Dvolvermovie*¹⁵⁰ je vrlo jednostavan alat pomoću kojeg vi ili učenici možete izraditi dijalog dviju osoba
- *Discovery Education*¹⁵¹ alat u kojem možete izraditi osmosmjerke, križaljke i slično

Stranice koje nude velik izbor web 2. 0. alata:

<http://web20guru.wikispaces.com/Web+2.0+Resources> (pristupljeno: 21.03.2015.)

i <http://www.scoop.it/t/tools-for-learners> (pristupljeno: 21.03.2015.)

145 <https://www.mindomo.com/> (pristupljeno: 21.03.2015.)

146 <https://coggle.it/> (pristupljeno: 21.03.2015.)

147 <http://www.socrative.com/> (pristupljeno: 21.03.2015.)

148 <https://getkahoot.com/> (pristupljeno: 21.03.2015.)

149 <https://www.zaption.com/> (pristupljeno: 21.03.2015.)

150 <http://www.dvolver.com/moviemaker/make.html> (pristupljeno: 21.03.2015.)

151 <http://www.discoveryeducation.com/free-puzzlemaker/?CFID=3208214&CFTOKEN=18370909> (pristupljeno: 21.03.2015.)

12. OCJENJIVANJE¹⁵²

U ovom poglavlju objasniti ćemo kako ocjenjivati učenike, što sve ocjenjivanje uključuje i podrazumijeva i koji načini ocjenjivanja su nam na raspolaganju.

„Osim didaktičkog i etičkog ocjena ima i pravno značenje. Ona je dokument koji omogućuje pristup višem stupnju obrazovanja i, u krajnjem obliku, ovlašćuje za društvenu djelatnost. To znači da ocjenjivanje ne zahtijeva samo moralnu (pedagošku), nego i pravnu odgovornost. Davanje ocjena kao dokumenta regulirano je zakonskim propisima, a njihovo nepoštivanje izaziva određene pravne sankcije. Pravna funkcija ocjene prisiljava onoga tko ocjenjuje da se nedvojbeno izrazi o tome je li onaj koga ocjenjuje svladao postavljene zadatke ili nije, a ako jest, koliko je uspješno to obavio.“¹⁵³

Postupcima prosuđivanja i ocjenjivanja stečenog znanja i vještina učenika bavi se relativno mlada znanstvena disciplina dokimologija. Ocjenjivanje je u Republici Hrvatskoj propisano kategorijama ocjena brojčanih vrijednosti od 1 do 5, prema kojoj je „nedovoljan“ (1), „dovoljan“ (2), „dobar“ (3), „vrlo dobar“ (4) i „odličan“ (5). U svakom izvedbenom planu i programu koji nastavnik izrađuje za nadolazeću školsku godinu potrebno je definirati kriterije ocjenjivanja, odnosno napisati koji su nužni uvjeti koji su mjerljivi kako bi ocjena bila što objektivnija, a učenici znali koja su očekivanja nastavnika.¹⁵⁴ Uz to, od izuzetne je važnosti da se na početku školske godine definira što će se ocjenjivati, koje rubrike u dnevniku će biti za pojedine ocjene, koliko često će se propitivati znanje učenika i na koje načine.¹⁵⁵

Ocjenjivanje je važan dio nastavnog procesa jer omogućuje učenicima praćenje edukativnog razvoja i dobivanje podataka o stečenom znanju i vještinama, ali isto tako je i povratna informacija nastavnicima o nastavnom radu i uspjehu njihova podučavanja. Jedan od temeljnih problema ocjenjivanja je pronalaženje objektivnog, pouzdanog i

¹⁵² Detaljnije o ocjenjivanju vidi u Marinković 2008, 161-179.

¹⁵³ Marinković 2008, 167.

¹⁵⁴ Više o tome vidi u Marinković 2008, 161-175.

¹⁵⁵ Vidi prilog: primjer Izvedbenog plana za nastavni predmet Filozofija

točnog kriterija koji će odgovarati danoj ocjeni.¹⁵⁶

Marinković razlikuje nekoliko dimenzija ocjenjivanja – navodi didaktičku, moralnu, pravnu i pedagošku dimenziju ocjene. Didaktička dimenzija ocjenjivanja mijenja se ovisno o kulturno-povijesnoj situaciji i Marinković tu posebno ističe ideološke koncepcije koje se mogu iščitati kroz propisani program, sadržaj, udžbenik. Didaktičnost izvire iz činjenice da nastavnik donekle i poučava ocjenjivanjem jer na taj način pokazuje koji dio nastavnog gradiva je bitan.¹⁵⁷ Naravno, Filozofija kao predmet je donekle specifična iz razloga što, s jedne strane, izmiče klasičnoj sferi ocjenjivanja jer dogmatski je tražiti od učenika da nauči činjenice u predmetu čija je sama priroda preispitivanje svih ‘činjenica’ i znanja. S druge strane, to znači da bi trebalo ocjenjivati učeničku sposobnost analize, kritičnosti i mogućnosti sinteze filozofskih problema što nije uvijek jednostavan zadatak za nastavnike Filozofije iz razloga što tada izmičemo onoj sferi lako mjerljivih i pouzdanih kriterija koji se nastoje definirati za svaku pojedinu ocjenu. Moralna dimenzija ocjenjivanja prema Marinkoviću vezana je uz odnos nastavnika i učenika. Bitno je omogućiti provjeru, priznanje i povratnu informaciju, ali pritom poticati učenika na daljnji rad, nastojati dati jasne kriterije i mjerila ocjenjivanja kako bi se ostvario pravedan međuljudski odnos koji ne počiva na odnosu moći već omogućuje ostvarenje same svrhe ocjenjivanja.¹⁵⁸ Pravna dimenzija ocjene često se zanemaruje u svakodnevnoj nastavnoj praksi i ponekad učenici imaju dojam da je ocjenjivanje proizvoljan čin nastavnika. Učenici, kao i nastavnici trebaju imati na umu da je svaka ocjena dokument i otvara vrata višim stupnjevima obrazovanja.¹⁵⁹ Postupak ocjenjivanja definiran je i uređen Pravilnikom o načinima, postupcima i elementima vrednovanja učenika u osnovnoj i srednjoj školi.¹⁶⁰ Praksa u školama za koju se teži da postane sve češća, a postaje moguća uvođenjem eDnevnika u škole, je da se uz brojčane ocjene unesu i bilješke kojima se kontinuirano kroz godinu prati učenički rad, promjene u postignućima, zalaganje i uspješnost. Pedagoška dimenzija ocjene povezana je s moralnom, a prvenstveno se tiče uvjeta pod kojima je ocjena dana i ispunjava li samu svrhu ocjenjivanja (stimulacija učenika i povratna informacija). Kad govorimo o pedagoškoj dimenziji ocjenjivanja kratko ćemo nabrojati neke pogreške

¹⁵⁶ Vidi Grgin 1999, 15.

¹⁵⁷ Vidi Marinković 2008, 161-162.

¹⁵⁸ Vidi Marinković 2008, 163-166.

¹⁵⁹ Vidi Marinković 2008, 167-168.

¹⁶⁰ Vidi <http://public.mzos.hr/fgs.axd?id=16932> (pristupljeno: 20.01.2014.)

koje se mogu javiti prilikom ocjenjivanja i koje nastavnici svakako trebaju nastojati izbjeći, kao i poteškoće s kojima se učenici mogu susresti prilikom različitih vrsta ispitivanja.

12.1. Nastavničke pogreške prilikom ocjenjivanja¹⁶¹

a) *Osobna jednakost* – tendencija pojedinih nastavnika da neopravdano podižu ili spuštaju kriterije procjenjivanja, odnosno da je nastavnik ‘preblag’ ili ‘prestroj’. U realnoj nastavnoj situaciji moguće je da se naglo promijene nastavnikovi kriteriji (umor, odnos učenika prema nastavniku, osobni problemi...). Ovdje može biti i riječ o tome da je neki dio gradiva nastavniku ‘važniji’ pa stavlja veći naglasak na njega ili pak mu je razumljiviji pa ne tolerira učeničko neznanje istog. U osobnu jednakost ulaze stavovi nastavnika prema učenicima, gradivu, ocjenjivanju, njihov radni staž, životna dob, spol.

b) *Halo-efekt* (naziva se i Pigmalion efekt ili samoispunjavajuće proročanstvo) – temelji se na subjektivnoj pogrešci prilikom ocjenjivanja na način da ocjenjivač procjenjuje na temelju općeg stava o osobi. Primjerice u školi se često drugačiji kriteriji primjenjuju na odlične učenike nego na ostale (moguće je da ponekad i neopravdano dobije dobru ocjenu jer ocjenjivač automatski ima blaži pristup), a stav o učeniku može biti formiran ili osobnim uvidom u sposobnosti učenika ili unaprijed formiranim stavom prema procjenama drugih nastavnika (uz to postoje brojne studije koje pokazuju da nastavnici djecu koju procjenjuju lijepom i simpatičnom redovito ocjenjuju višim ocjenama. Vrijedi i obrnuto, da manje lijepoj djeci daju niže ocjenu. Ove bi faktore trebalo osvijestiti i ozbiljno uzimati u obzir prilikom donošenja odluke o vrednovanju učeničkih postignuća). Ove pogreške je posebno važno izbjegavati prilikom ispravljanja eseja u nastavi Filozofije i stoga je bitno imati razrađene kriterije za ocjenjivanje eseja i pokušati biti što objektivniji prilikom formiranja ocjene, a da to ne bude na temelju nečijeg imena i prezimena.

c) *‘Logička’ pogreška* – ocjenjivač povezuje neke značajke koje zapravo nisu logički povezane, primjerice neki učenik ima lošu ocjenu iz Logike jedne školske godine, pa će sljedeće školske godine imati lošu ocjenu i iz Filozofije.

d) *Pogreška sredine* – procjenjivanja znanja učenika pretežno srednjim ocjenama

¹⁶¹ Vidi Grgin 1999, 21-69.

(prosjekom) zbog straha od davanja ekstremnih ocjena (1 i 5).

e) *Pogreška diferencijacije* – pokušaj uvođenja šireg spektra ocjena od ponuđenih (primjerice +4, -3 ili 4/5 i sl.).

f) *Pogreška kontrasta* – pogreška kada nastavnik kao referentnu točku za ocjenjivanje znanja uzima znanje jedne skupine u razredu (bilo da je riječ o iznimno dobrim učenicima ili onima koji to nisu); primjeni li tako dobiveni kriterij na sve, doći će do potcjenjivanja ili precjenjivanja učeničkog znanja.

g) *Prilagođavanja kriterija ocjenjivanja kvaliteti razredne skupine* – slično pogrešci kontrasta, ali se kao referentna točka procjene znanja uzima cijeli razred čime dolazi do toga da znanje pojedinog učenika ovisi o tome u koji razredni odjel ide.

12.2. Faktori koji utječu na učeničke odgovore¹⁶²

a) *Nedovoljna jasnoća i neodređenost odgovora* – nejasni i nepotpuni odgovori učenika podložni su nastavnikovoj interpretaciji na temelju koje on donosi sud.

b) *Učeničke verbalne mogućnosti* – učenici koji su fluentniji i elokventniji u verbalnom izričaju u pravilu imaju bolje ocjene, prilikom ispitivanja ocjena bi trebala ovisiti o znanju učenika, a ne njegovim verbalnim mogućnostima.

c) *Mogućnost opažanja i vještog korištenja percipiranih podataka* – vezuje se uz usmeno ispitivanje kada dobri opažači mogu iščitavanjem nastavnikovih gesta, mimike lica i verbalnih znakova iščitati jesu li na dobrom putu prema točnom odgovoru ili su pogriješili.

d) *Čuvstvena otpornost* – što učenik ima veću čuvstvenu otpornost bolje prolazi na ispitima; to se tiče reakcije na ispitnu situaciju koja kod nekih učenika povećava stres, nelagodu, utječe fizički na njih (znojenje dlanova, bljedilo, podrhtavanje...) i psihički (gubitak sjećanja, teško postizanje koncentracije, nesigurnost, nespretnost...), stoga je cilj nastavnika ojačati čuvstvenu otpornost učenika i otkloniti nepoželjne smetnje i prepreke.

¹⁶² Vidi Grgin 1999, 22-27.

Uzevši u obzir didaktičku, moralnu i pravnu dimenziju ocjenjivanja valja podsjetiti na jednu teškoću s kojom se susreću nastavnici i učenici. U Filozofiji se, naime, javlja specifičan problem koji Marinković ističe, a riječ je o predmetu ocjenjivanja. Ono što trebamo imati na umu je da se ne ocjenjuje količina činjenica koju je učenik usvojio već upotreba istih u daljnjem razvoju sposobnosti stvaranja osobnih stavova i smisleno izvođenje istih.¹⁶³

U skladu s navedenim faktorima koji utječu na učeničke odgovore valja podsjetiti da prilikom odabira mogućih oblika ponavljanja, uvježbavanja i provjeravanja učeniku treba pružiti priliku da se izrazi na više od jednog načina jer neki imaju problema s usmenim odgovaranjem, dok se drugi teže snalaze u pisanim provjerama. Navodimo nekoliko mogućih oblika provjeravanja znanja iz Filozofije i primjere za svaki pojedini oblik:

PISANA PROVJERA - Jedan od osnovnih oblika provjeravanja znanja učenika je pisani ispit. Marinković¹⁶⁴ izričito govori kako je zbog same specifičnosti nastavnog predmeta Filozofije *neumjesno* imati pisani oblik provjere znanja. Ipak, u skladu s postojećim pravilnicima i školskom praksom većina nastavnika Filozofije daje pisane provjere znanja, a uostalom i državna matura je u tom obliku. Miošić u *Priručniku za nastavu filozofije*¹⁶⁵ kao najbolji pisani oblik provjere znanja navodi kratke pisane provjere od 15 minuta sa zadacima zatvorenoga tipa. Uostalom kako bi učenici mogli kritički i analitički pristupiti filozofskim sadržajima potrebno je znanje činjenica. Na natjecanjima iz Filozofije¹⁶⁶ provjerava se znanje zadacima otvorenog tipa što ima svojih prednosti jer smanjuje mogućnost prepisivanja i omogućuje nastavniku da ispita više razine Bloomove taksonomije (primjena, analiza, sinteza, vrednovanje). Određene prednosti ima i kratka pisana provjera znanja kako to predlaže Miošić ili ona koja se piše cijeli sat sa zadacima zatvorenog tipa. Lakše je za ispravljati nastavnicima (ali i prepisivati uenicima), moguće je preispitati veći obim gradiva, međutim zadaci ostaju pretežito na razini znanja i razumijevanja Bloomove taksonomije.¹⁶⁷

163 Vidi Marinković 2008, 177.

164 Vidi Marinković 2008, 179.

165 Vidi Miošić 2008, 23-24.

166 Vidi Prilog 14 – primjer pitanja Školskog natjecanja iz Filozofije, šk. godina 2014./2015.

167 Primjer različitih zadataka zatvorenog tipa vidi u Prilogu 15. gdje smo izdvojili tipove zadataka prema ispitu Državne mature iz Filozofije.

USMENA PROVJERA – Prilikom usmenog ispitivanja, kao uostalom i pri pismenoj provjeri znanja, važno je oblikovati dobra pitanja. Pitanja bi trebala biti jasna, tražiti promišljanje, obuhvaćati sve razine Bloomove taksonomije; od učenika bi se trebalo tražiti da budu sposobni prepoznati apstraktno u iskustvenoj sferi (pr. Jesi li ikad doživio optičku iluziju? Navedi primjer. Zašto je to filozofski zanimljivo pitanje?), primjena i točno upotrebljavanje pojmova (pr. Kako nazivamo stajalište da o bogu/ovima ne mogu ništa znati?), tematsko povezivanje (pr. Objasni problem supstancije u racionalističkoj filozofiji.), najsloženija razina prema Marinkoviću je izražavanje osobnog stava o nekom problemu i sposobnost argumentacije (pr. Je li subjektivni idealizam održiv? Zašto?).¹⁶⁸ Pitanje s potonjim jest: je li osobni stav bitno područje ispitivanja? Pitati učenike da izraze sve argumente protiv subjektivnog idealizma i/ili za subjektivni idealizam te da izraze koja opcija im zvuči plauzibilnije je pitanje koje puno bolje pokazuje njihovu sposobnost analize, povezivanja i vrednovanja filozofskih sustava od pukog obrazloženja osobnog stajališta za koji je cilj da ga kroz nastavu Filozofije preispitaju i nauče obrazložiti – imamo li ga mi nastavnici pravo ispitivati? Miošić preporučuje usmeno ispitivanje kao najbolji oblik procjenjivanja znanja učenika, ali predlaže da se provodi kontinuirano kroz razgovor u razredu, a ne tradicionalno ‘pred pločom’.¹⁶⁹ Prema njemu naglasak je na Filozofiji kao nastavnom procesu u kojem nisu toliko važne činjenice koliko sam proces dolaženja do znanja i razvijanja sposobnosti. Ono na što stavlja naglasak je dijalog nastavnika i učenika. Iako je ovo činjenica koja odgovara samoj prirodi nastavnog predmeta Filozofije, dosta o tome ovisi broj učenika u razredu te ako imate manje razrede s manjim brojem učenika, onda je ovo svakako poželjan oblik rada. Također, istina je da je prozivanje i ispitivanje pred pločom veliki stres za učenike. Jedna od boljih varijanti je da učenici sjede ispred vas i na taj način ih ispitujete. Problem s Miošićevom uputom je što na taj način možete ocijeniti nekoliko aktivnijih (i zainteresiranijih) učenika u razredu koji su stalno aktivni i sudjeluju s vama u razgovoru, ali ocjene morate imati, a na ovaj način je jako teško ocijeniti sve učenike jer neki ne vole dijeliti svoje mišljenje s ostatkom razreda, a čak i kada im to postavite kao vašu uobičajenu praksu i tražite od cijelog razreda aktivnost i sudjelovanje, može vam se dogoditi da onda svaki sat pričate sa tri do četiri učenika koji taj dan ‘odgovaraju’, a ostali se ne osjećaju pozvanima sudjelovati u nastavnom procesu. Stres prilikom usmenog ispitivanja u velikoj mjeri ovisi o nastavniku i kako će se on postaviti prema ispitnoj situaciji. Svakako da nastavnik treba zamjetiti

¹⁶⁸ Vidi Marinković, 2008.

¹⁶⁹ Vidi Miošić 2008, 18.

učenike koji aktivno sudjeluju u raspravama, analizama tekstova, diskusijama te kod njih provesti ispitivanje na nešto jednostavniji način, s druge strane, ako je nužno da neke učenike individualno propitate, pokušajte stvoriti ugodnu atmosferu i pazite na konstrukciju pitanja kako biste mogli ostvariti filozofski dijalog s njima, a ne samo puko propitivanje naučenog znanja.

ESEJ – Esej je poseban oblik pisanoga izražavanja posebice važan u Filozofiji jer upravo kroz esej možemo ispitati proceduralno znanje učenika koji objašnjavaju koncepte, termine, činjenice i odnose, zatim iste sintetiziraju, analiziraju i evaluiraju čime nastavnik dobiva uvid u njihovu mogućnost primjene filozofskog znanja, dubinu razumijevanja sadržaja, mogućnosti analitičkog mišljenja, ali i sposobnost kritičkog promišljanja.

Prije pisanja eseja potrebno je jasno uputiti učenike u ono što se od njih očekuje. Učenike treba dobro pripremiti za esej, primjerice kroz analize kraćih tekstova vježbati pojedine dijelove za koje smatrate da bi ih trebao sadržavati filozofski esej (pr. na odabranom tekstu izvući glavnu tezu, pronaći joj protuprimjer, napraviti arhitektoniku teksta, oprimjeriti filozofsku misao primjerom iz svakodnevnog života ili drugih znanosti i slično); nadalje, učenike bi bilo dobro upoznati s nečim što smatrate odličnim esejem, upoznati ih sa strukturom eseja te što sadrži koji dio (uvod, glavni dio, završni dio), vrstama eseja (argumentacijski/dijalektički, prosudbeni/kritički, usporedni esej),¹⁷⁰ ali i s kriterijima ocjenjivanja eseja (niže u tekstu naći ćete dobro postavljen obrazac za ocjenjivanje eseja s državne mature).

Postoje različiti kriteriji ocjenjivanja eseja i u Filozofiji je često kamen spoticanja oko toga koje kriterije odabrati. Prilikom ocjenjivanja eseja treba nastojati izbjeći pogreške o kojima je već bilo riječi (posebice halo efekt, pogrešku osobne jednakosti i pogrešku kontrasta), imajte na umu da su neka istraživanja pokazala da učenici s ljepšim rukopisom dobiju veće ocjene prilikom ovakvog načina ocjenjivanja (danas se to može riješiti upotrebom računala; ovisi hoćete li im dati da pišu esej na školskom satu ili kod kuće, ako im zadate to za kućni uradak posebice pazite na plagiranje). Jedan dio kriterija se može odnositi na upotrebu jezika i stil, ali treba paziti da netko ne ‘zavede’ lijepim stilom te od svih jezičnih ukrasa na kraju uvijek treba pratiti iznesene činjenice, argumentaciju i potkrijepu rečenog primjerima i navodima.

Nastavnici često u svakodnevnoj praksi pribjegnu lakšem načinu i ocjenjuju eseje

¹⁷⁰ U skripti se nećemo detaljnije baviti esejem, no opširnije o pojedinim dijelovima eseja i vrstama eseja vidi u Miošić 2008, 29-30.

bez jasno utvrđenih kriterija, međutim iako to iziskuje više vremena i truda probajte oblikovati vlastite kriterije onako kako smatrate da najviše odgovaraju vašim očekivanjima od učenika i načinu poučavanja, dodijelite im bodove te prilikom čitanja eseja idealno bi bilo da prvo sve pročitate, a tek onda detaljno krenete u ocjenjivanje. Naravno, vremenski, to je teško moguće u nastavničkom poslu pa se stoga objektivnost kojoj uvijek treba težiti u ocjenjivanju može postići bodovanjem eseja.¹⁷¹ Svaka tablica ima prednosti i nedostataka pa je upravo stoga uputa da svaki nastavnik ne kopira slijepo već izradi vlastite kriterije. Neki nastavnici smatraju da je najbolje učenicima dati detaljne upute kao na državnoj maturi,¹⁷² dok drugi smatraju da je najbolje zadati samo temu npr. Imamo li slobodnu volju? Varaju li nas osjetila? (primjetite da su ove teme oblikovane u pitanju što je već jednostavnije učenicima za oblikovati esej od teme poput Problem slobodne volje). Uz takve jednostavne teme mogu se navesti samo kraći odlomci teksta i/ili ključne riječi i/ili pitanja, ili pak sve navedeno kao u primjeru Državne mature. Imajte pritom na umu da je učenicima najlakše pisati eseje kada imaju što više podataka kao primjerice na državnoj maturi jer su vođeni i teško mogu pogriješiti temu, ali s druge strane na taj način ostaje malo prostora za izražavanje samostalnog kritičkog i analitičkog mišljenja.

OSTALI OBLICI – Nadovežemo li se na Miošića, ocjenjivanje je proces i svakako se potrudite ocjenjivati različite učeničke aktivnosti. Diskusije, radove na analizi teksta, domaće uratke, grupne radove i sve što osmislite probajte ocijeniti barem dijelu učenika kako bi dobili motivaciju da se uopće upuštaju u takve aktivnosti i da bi dobili povratnu informaciju o svom radu.¹⁷³

171 Vidi priloge 17. i 18. u kojima su primjeri tablica za ocjenjivanje eseja na Državnoj maturi i Školskom natjecanju 2014./2015.

172 Vidi prilog 16. - primjer zadavanja teme eseja na Državnoj maturi

173 U Prilogu 19. je jedan primjer grupnog rada slagalice na temu Društveni ugovor koji lako omogućuje ocjenjivanje cijelog razreda jer traži uključivanje i angažman svih učenika.

13. UMJESTO ZAKLJUČKA

Na kraju skripte želimo usmjeriti pozornost na važnost sadržaja koje smo u njoj prikazali. Glavna nakana skripte je pružanje temeljnih znanja iz metodike nastave Filozofije, u teorijskom i praktičnom obliku. Sve izloženo trebalo bi studenticama i studentima filozofije, ali i onima koji se prvi put susreću sa izazovima nastavničke profesije pomoći, u prvom redu, u kvalitetnijem pripremanju nastave Filozofije. Budući da ovdje nisu izložene sve teme (vodili smo se, naime, nastojanjem da prikazemo isključivo temeljne sadržaje), a i s obzirom na promjene koje su sastavni dio nastavničke, ali i svake druge profesije, podsjećamo na potrebu da svaki nastavnik neprestano prati što se događa u njegovom predmetu. Trenutno je u pripremi nova kurikulumska reforma koju će zasigurno pratiti novi sadržaji i pristupi izvođenju nastave Filozofije (novi načini učenja i poučavanja te vrednovanja znanja). No, te će novosti zasigurno biti popraćene dodatnim edukacijama koje su sastavni dio cjeloživotnog učenja (radionicama i izlaganjima usklađenim s novim programima).

Filozofija je uistinu kompleksan predmet koji je toliko specifičan da izmiče cjelokupnoj didaktici zbog nemogućnosti svrstavanja u postojeće obrasce, ali ona kao predmet koji se predaje u školama ipak mora imati svoju metodiku i zadovoljiti određene uvjete.

Ova skripta predstavlja sažeti presjek metodike nastave Filozofije i svega što ona nudi, ali nikako nije ponudila cijelo bogatstvo ovoga područja. Primijećujemo da u Hrvatskoj nedostaje razmjena nastavničkih materijala i ovo je pokušaj da se barem jedan mali dio podijeli s drugima i na taj način pomogne nastavnicima ili onima koji će to tek postati. Ovo je jedna od početnih verzija za koju se nadamo da će se daljnjim radom, razvojem metodike i najavljenim promjenama u školstvu nadograditi i poboljšati.

Vrlo je važno spomenuti promjene koje su najavljene i koje već polako ulaze u naše školstvo. Ova skripta nastala je na starim metodičkim temeljima, tj. literaturi. Metodika je vrlo aktivna znanost koja se često mijenja te je potrebno uvijek biti u tijeku. Ovdje su prikazane osnove metodike Filozofije koje se u načelu mogu primijeniti na tradicionalnu, ali i na suvremenu nastavu. Pred nastavnicima Filozofije, Logike, Etike,

ali i svih drugih (a osobito humanističkih) predmeta predstoje veliki izazovi. Vrlo je važno prilikom pripreme nastave razmišljati ne više samo na koji način ćemo prenijeti sadržaje učenicima već kako će učenici samostalno doći do određenih saznanja. U suvremeno doba nastavnici postaju vodiči (moderatori, usmjeravatelji) koji pokazuju učenicima put do znanja i potrebnih vještina. Pritom valja imati na umu da nije više bitno da im ponudimo znanje, oni znanje imaju na dlanu svoje ruke i ako žele, mogu u roku od nekoliko sekundi saznati primjerice Platonovo poimanje umjetnosti – a ono što im mi moramo omogućiti je da budu sposobni to povezati s njegovom epistemologijom i ontologijom, da izgrade i kritički propitaju njegov stav i plauzibilnost istoga. Postoji mnoštvo nastavnih strategija, strategija aktivnog učenja i medija od kojih smo spomenule samo dio, upravo iz intencije s kojom se kretalo u izradu skripte, a to je da ponudi temelj za daljnje individualno nadograđivanje. Od velike je važnosti da svi koji sa školstvom imaju ili bi voljeli imati veze prate izrade novih kurikuluma, uče *online web 2.0.* alate itd. Ono što je pritom važno napomenuti, novih metoda poučavanja postoji čitavo mnoštvo kao i alata koji se koriste uz to, materijala na hrvatskom jeziku skoro da i nema, a od nešto veće pomoći mogu biti materijali na engleskom jeziku; bitno je odabrati jedan dio koji će se detaljno obrađivati, uvijek imati na umu sam predmet Filozofije i biti kreativan i uporan u željama za promjenom.

Jedna od najpozitivnijih očekivanih promjena je rasterećenje programa, a posebice iz Filozofije gdje je preopširno gradivo da bi se sve obradilo u jednoj školskoj godini. Imajte na umu da nastavnici imaju već sada određenu autonomiju koja će se povećati; ne morate ‘juriti’ kroz gradivo, posvetite se ciljevima koje ste si postavili, reducirajte pojmove i termine te se usredotočite na bitno, a tek nakon toga počnite razmišljati na koji način ćete dovesti učenike do svog cilja u 45 minuta nastave.

Nastavnički posao je zvanje koje je uvijek dinamično, interaktivno, izazovno i koliko god mi skripti o metodici napisali pa ako sve i naučite napamet, uvijek će vas iznenaditi mnoštvo mogućih i nemogućih situacija, učeničkih pitanja i odgovora – u pozitivnom i negativnom smislu. Na nastavnicima je velika odgovornost da ozbiljno pristupaju poslu i budu nadahnuće i vodiči svojim učenicima, a da bi to mogli, trebali bi uvijek biti u tijeku s promjenama, pristupati poslu s ljubavi i nikada sami ne odustati od učenja.

PRAKTIČNI DIO

PRILOG 1: Dio Izvedbenog nastavnog plana i programa za nastavni predmet
Filozofija (izradila: Laura Angelovski)

Redni broj sata	Naziv nastavne jedinice i teme prema Izvedbenom planu i programu	Cilj nastavne cjeline	Oblici rada	Nastavne metode	Korelacija s drugim predmetima	Nastavna sredstva i pomagala i materijalni uvjeti izvođenja	Mjesto izvođenja	Broj sati nastave	Radni tjedan	Napomena	
0.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
	I. UVOD U FILOZOFIJU										
1.	Uvodni sat (plan i program rada)	Upoznati najvažnije odrednice filozofije; potaknuti interes za učenje filozofije; ovladati temeljnim pojmovima u okviru pojedinih filozofskih disciplina; objasniti odnos filozofije i mita, navesti izvore filozofije; obrazložiti sličnosti i razlike filozofije sa znanosti i religijom.	Frontalni, grupni	metoda izlaganja, dijalog, analiza teksta, diskusija, prezentacije učeničkih grupnih radova	povijest, književnost, umjetnost, religija, fizika	Udžbenik Izvorni tekstovi filozofa Ploča LCD projektor i PPT	UČIONICA	5.	1.	1.	RUJAN
2.	Što je filozofija?										
3.	Filozofski problemi i discipline (ontologija i metafizika, antropologija)									2.	
4.	Filozofski problemi i discipline (gnoseologija)									3.	
5.	Filozofski problemi i discipline (etika, estetika, filozofija politike)										
6.	Ponavljanje i provjeravanje gradiva										

PRILOG 2: Priprema za nastavni sat, nastavni sadržaj jedinice „Sofisti“ (osmislila i izradila: Laura Angelovski)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
NASTAVNIČKI MODUL

Sofisti (priprema za izvođenje sata)

Ime i prezime:

Studij: 2. godina diplomskoga studija

Kolegij: Metodika nastave filozofije I

Nositelj kolegija: dr. sc. Aleksandra Golubović, doc.

Nastavna cjelina: Antička filozofija – antropološko razdoblje grčke filozofije

Nastavna jedinica: Sofisti

Nastavni ishodi:

Obrazovni nastavni ishodi:

Učenici će opisati nove povijesne i društvene prilike antropološkog razdoblja grčke filozofije, kao i analizirati temeljno pitanje kojim se ono bavi – pitanje čovjeka. Usporediti će opće odrednice antropološkog razdoblja s temeljnim postulatima sofista. Učenici će imenovati i nabrojati glavne predstavnike sofista (Protagora, Gorgija, Trazimah, Kalikle, Hipija) te opisati i analizirati temeljne postulate Protagore (čovjek kao mjera svih stvari, spoznajni i etički relativizam, skepticizam).

Funkcionalni nastavni ishodi:

Učenici će iskazati prosudbu o najbitnijim podacima. Učenici će optimalno artikulirati najbitnije probleme iznesene tijekom sata te će vrednovati sofistički filozofski sustav pomoću iznošenja vlastite kritike ili opravdanja istog.

Odgojni nastavni ishodi:

Učenici će procijeniti važnost prosvjetiteljske uloge sofista te će ih to motivirati za stjecanje vlastitoga znanja, kao i za učenje retoričkih vještina koje su bitne za sudjelovanje u društvu u kojem živimo. Učenici će kritički preispitati iznesene stavove sofista te će razviti toleranciju prema različitim mišljenjima drugih učenika.

Oblik rada: frontalni oblik rada, rad u parovima, grupni oblik rada

Nastavne metode: verbalne metode: metoda usmenoga izlaganja (monološke), metoda razgovora (dijaloške), demonstracijske metode: metoda pokazivanja, dokumentacijske metode: metoda rada na tekstu

Tip nastavnoga sata: obradba novoga gradiva

Mediji u nastavi: razgovor nastavnika i učenika, udžbenik, nastavni listići, bilježnica, kreda, ploča, kemijska olovka, PowerPoint prezentacija, računalo

Literatura:

Izvori na koje upućujemo učenike:

Kalin, B., Povijest filozofije, Školska knjiga, Zagreb, 2010.

Izvori kojima se služi nastavnik:

a) Stručna:

Kalin, B., Povijest filozofije, Školska knjiga, Zagreb, 2001.

Bošnjak, B., Grčka filozofija, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1956.

Taylor, C. C. V., Istorija filozofije: I od početka do Platona, Plato, Beograd, 2007.

Petrović, G., Logika, Školska knjiga, Zagreb, 1991.

<http://radionicapolic.hr/filozofija/FOPrirucnik/fi20r.htm> (pristupljeno: 21.03.2013.)

b) Metodična:

Kalin, B., Povijest filozofije – priručnik za nastavnike, Školska knjiga, Zagreb, 2007

Marinković, J., Metodika nastave filozofije, Školske novine, Zagreb, 2008.

Lavrnja, I., Poglavlja iz didaktike, Pedagoški fakultet u Rijeci. Rijeka, 1998.

Globalna struktura sata

Faze nastavnoga sata	Nastavni sadržaj	Trajanje u minutama
Uvodni dio	- student se kratko predstavlja učenicima i objašnjava im svoju nastavnu zadaću - kratki uvod o povijesno društvenim prilikama u antropološkom razdoblju grčke filozofije i iznošenje antropološke problematike - najava teme nastavne jedinice (sofisti)	5 minuta
Središnji dio (obrađivanje novog gradiva)	- upoznavanje sa porijeklom riječi grč. sofistes - upoznavanje sa statusom sofista u ondašnjem društvu i njihovim osobinama – prvi profesionalni poučavatelji, tehnike uvjeravanja, dijalektika, eristika, sofizam (kratko prisjećanje) - predavanje o najbitnijim postavkama Protagorina učenja (čovjek kao mjera stvari, spoznajni i etički relativizam) - upoznavanje sa sporednim sofistima (Hippija, Trazimah, Kalikle)	30 minuta
Završni dio (ponavljanje)	- utvrđivanje gradiva naučenog na satu (ponavljanje uz pitanja) - pozdravljanje s učenicima i zahvaljivanje na suradnji	10 minuta

Organizacija ili tijek nastavnoga sata

UVODNI DIO

Nakon početnog pozdravljanja i kratkog upoznavanja s učenicima (ukoliko je riječ o nastavi koju izvodi student u okviru školske prakse), nastavnik podsjeća (ili zajedno s učenicima ponavlja) na kratak povijesni uvod o povijesno društvenim prilikama u antropološkom razdoblju grčke filozofije. Pritom se učenicima u obliku kratkog izlaganja objašnjava procvat grčke kulture i civilizacije sredinom 5. stoljeća, nakon Klistenovih i Solonovih reformi te pobjeda nad Perzijancima. Atena je od sredine 5. stoljeća do sredine 4. stoljeća bila središte grčke kulture i civilizacije. U zlatno Periklovo doba jača i atenska demokracija koja podrazumijeva da je (i) vlast u rukama čitavog naroda (uz isključenje robova i žena), (ii) da se djeluje temeljem sposobnosti i spremnosti. Naravno da takvo društvo preferira razvoj određenih vještina, kao što su sposobnost držanja javnog govora i sposobnost uvjerljivoga obrazloženja, tj. argumentiranja.

Poslije iznošenja najopćenitijih postavki, nastavnik podsjeća da su u to vrijeme djelovali mnogi Grci o kojima su učenici već učili, poput Eshila, Sofokla, Euripida i Pindara. Učenike je potrebno podsjetiti i na činjenicu da u to vrijeme dolazi do imovinskoga raslojavanja unatoč demokraciji pred kojom su svi jednaki, dakle nastaju velike imovinske razlike, zatim socijalne promjene čime pravne odredbe postaju relativne što kasnije ima utjecaja i na filozofiju.

Potrebno je naglasiti da iz spomenute povijesno društvene situacije proizlazi novo glavno pitanje (pritom se učenike pita kako je glasilo središnje pitanje kozmološkog razdoblja grčke filozofije) - pitanje čovjeka, odnosno pitanja ljudske prakse poput etike, prava, običaja, zakonitosti, odgoja. U skladu s tim predstavnici antropološkog razdoblja grčke filozofije pitaju se postoji li nešto opće vrijedno što je neovisno o ljudima, krajevima i vremenu? Nakon postavljanja ovoga pitanja slijedi najava teme u obliku sažetog prikaza odgovora: prvi predstavnici, sofisti, kojima ćemo se mi danas baviti su smatrali da su sve moralne norme i spoznaje relativne, što ćemo dodatno objasniti, dok Sokrat kao drugi predstavnik smatra da je moguće pronaći istine i načela koja bi vrijedila za sve.

Nakon najave teme još jednom naglasiti da danas obrađujemo sofiste te zapisujemo naslov na ploču (ukoliko nema PPT prezentacije).

SREDIŠNJI DIO

Na početku izlaganja tumačimo porijeklo riječi sofist. Dolazi od grčke riječi *sofos* što znači znalac ili učenjak, pa zapisujemo to na ploču. Slijedi izlaganje o njihovom statusu u društvu, pri čemu se nove informacije povezuju s uvodnim dijelom odnosno s ulogom i zahtijevima demokracije. Mladež traži poduku u obrazovanju, a sofisti odgovaraju na tu potražnju. Sofisti su nudili znanje i vještine onima koji su ih tražili, a to su najčešće bili grčki mladići koji su željeli steći sposobnosti i vještine potrebne za demokraciju; njima je, dakle, pouka bila sredstvo za postizanje društvenog ugleda i moći te su stoga (nastavnik citatom podsjeća na potrebu za stjecanjem znanja) «hrlili k njima ne žaleći platiti veliku kadgod naukovinu, sjedjeli bi im do koljena i pozorno slušali svaku njihovu riječ». Možemo zaključiti da su sofisti imali ulogu prosvjetitelja Grčke i bili su prvi pravi prosvjetitelji Grčke te prvi profesionalni poučavatelji, što se zapisuje i na ploču.

Učenicima nastavnik postavlja pitanje: na početku smo istaknuli glavno pitanje antropološkog razdoblja grčke filozofije: na PowerPoint prezentaciji (dalje: PPT) se pojavljuje pitanje – postoji li nešto opće vrijedno što vrijedi za sva mjesta, vremena i ljude? Nastavnik pita učenike o njihovim razmišljanjima. Slijede kratki komentari nakon čega nastavnik pojašnjava status sofista u društvu (uz PPT). Osim u svrhu provjere razumijevanja dosad izloženog sadržaja ovo pitanje je uvod u daljnje izlaganje, a to su sofističke tehnike uvjeravanja. Na PPT se pokazuje slide s naslovom Sofističko retoričko umijeće, uz objašnjenje da su bili vješti govornici, da su poučavali retoriku te da su im u tome pomagale tehnike uvjeravanja. Nakon toga slijedi definicija tehnika uvjeravanja uz navedene i objašnjene pojmove dijalektike i eristike.

Nastavnik objašnjava da su sofisti filozofiju koristili kao sredstvo te da im nije bio bitan sadržaj o kojem su govorili već umijeće uvjeravanja, argumentiranja i dokazivanja, kako bi imali uspjeha u praktičnom životu. O dijalektici je govorio i naučavao sam Protagora, to je metoda pri kojoj se suprotstavljaju dvije proturječne tvrdnje, primjerice: Vjetar je topao i vjetar nije topao, uz cilj da se učenike upozna s načinom kako da jednu od ponuđenih tvrdnji učine snažnijom od njoj suprotstavljene neovisno o tome za koju se zalažu. Problem s ovom metodom je što su je kasniji sofisti iskrivili do eristike to jest do ispraznih nadmudrivanja koja postaju sama sebi svrhom. Kako bi što jasnije sistematizirali ovo gradivo, na *slideu* pišemo: tehnike uvjeravanja: dijalektika, eristika. Provjeravamo znaju li učenici što je dijalektika, a što eristika, a ako ne znaju

ukratko ih objašnjavamo. Za dodatnu motivaciju, ali i aktualizaciju gradiva, nastavnik pita učenike u kojem smislu se danas koriste riječi sofist, sofizam? Objašnjava im da su te riječi dobile dodatno značenje – mudrijaš, zbog negativne slike o sofistima koju su stvorili kasniji i utjecajniji filozofi poput Aristotela i Platona, ali da se danas ipak uviđa vrijednost njihove filozofije. Kako bi učenicima približili sofističke tehnike uvjeravanja, na PPT podsjećamo na prošlogodišnje gradivo o sofizmu koji označavaju – namjeran, radi obmane, zabune ili šale smišljen pogrešan zaključak. Prisjećamo se poznatih sofizama: Rogati, Pokriveni, Čelavi, Sorit, Krokodil, Protagora i učenik, Lažljivac.

Nakon što su se učenici upoznali sa sofistima općenito, slijedi predavanje o Protagori kao najznačajnijem sofističkom predstavniku, popraćeno je PPT. Kratko se izlažu biografske činjenice – rođen je u Abderi, putovao je i širio svoju filozofiju, pritom su ga mnogi slijedili. Utopio se prilikom plovidbe do koje je došlo jer je morao napustiti Atenu pošto je tamo bio optužen za bezboštvo, a knjige su mu spaljene na Agori. O bezboštvu govori u svom djelu O bogovima: «O bogovima ne mogu znati ni da postoje ili da ne postoje ni kako izgledaju...».

Na sljedećem *slideu* je nekoliko podataka o njegovoj tezi da je čovjek mjera svih stvari, što objašnjavamo nastavljajući se na dio o bezboštvu, naime, čovjek je mjera svih stvari na način da ako mi kao pojedinci vjerujemo da bogovi postoje, onda za nas postoje, dok, ako vjerujemo da ne postoje, onda ih nema. Pojedinačni slučaj o bogovima Protagora proširuje na sve ostalo što može biti okarakterizirano kao nešto opće vrijedno (upozoravamo učenike da se ponovno vraćamo na središnje pitanje antropološkog razdoblja) te zapravo tvrdi da je čovjek u središtu spoznaje. Spoznajom se čovjek uzdiže iznad mitova, tradicije, običaja i bogova. Na taj način sam sebi postaje autoritet za spoznaju, a svojim znanjem i sposobnostima u stanju je upravljati vlastitim životom prema vlastitom nahođenju. Na PPT je i poznati Protagorin citat: «Čovjek je mjera svih stvari, onih koje jesu da jesu, onih koje nisu da nisu.» Nakon kratkog osvrta na citat u kojem objašnjavamo da on sažima sve dosad rečeno o čovjeku kao mjeri stvari, ali i da nema suglasnosti oko konačnoga značenja te rečenice (je li riječ o ljudima ili pojedinačnom čovjeku). Na *slideu* je zapisano: čovjek kao mjera svih stvari čime zaključujemo ovaj dio Protagorina učenja, ali ujedno se učenici uvode i u relativizam pitanjima: ako je čovjek mjerilo stvari, možemo li onda znati kakav je vjetar? Poznati primjer je i s medom, naime med je zdravim ljudima sladak, ali ljudima

koji su bolesni se izmijene okusni pupoljci pa im je med gorak. Kakav je onda med? Kako možemo znati što je zapravo istina? Pogledajmo ove primjere (na PPT se nalaze primjeri optičkih iluzija), kako možemo znati kakva je naša stvarnost? Pitanja koja smo sada otvorili vode u Protagorin spoznajni relativizam prema kojem, dakle, kakvo se što kome čini, takvo to nekome i jest. Primjerice, ako mi je med sladak, onda mi je on sladak, a ako je nekome gorak, onda mu je gorak.

Prema sofistima nema objektivnih istina te stoga kada govorimo o Protagori kažemo da je on i skeptik u smislu da ne prihvaća dosad dane objektivne istine koje se u to vrijeme nazivaju dogme te zahtijeva da se i one propituju. Vratimo li se na spoznajni relativizam, napominjemo da se Protagora nije zaustavio samo na tome kako se kome što čini, na osjetilnoj razini, nego je primijenio tu ideju i na etiku te zbog toga tvrdi da nema opće važećih normi morala, već sve ovisi o vremenu, ljudima i krajevima jer se u jedno vrijeme jedne stvari čine ljudima dobrim, a u drugo vrijeme se čine zlim te ilustriramo tu tezu primjerom da su tada Grci imali običaj ostavljati djecu s invaliditetom na brdu da umru, dok nam se s današnje točke gledišta to čini potpuno neprihvatljivim. Zastupali su dakle – etički relativizam. Sljedećim *slideom* još samo kratko nabrajamo ostale sofiste: Hipija, Trazimah, Kalikle, Antifont i Kritija.

ZAVRŠNI DIO - ponavljanje

Ponavljamo ključne pojmove za koje se od učenika očekivalo da ih usvoje i razumiju, počinjemo od središnjeg pitanja antropološkog razdoblja grčke filozofije, podrijetlo riječi *sofist*, zašto za njih kažemo da su prvi prosvjetitelji, što su to tehnike uvjeravanja, što je dijalektika, što eristika, koji je najpoznatiji predstavnik, što znači da je čovjek mjera svih stvari, što je spoznajni, a što etički relativizam i o čemu govorimo kada govorimo o Protagorinom skepticizmu.

Na kraju nastavnik pozdravlja učenike i zahvaljuje im na suradnji.

Plan ploče (u slučaju da nemamo PPT prezentaciju) izgledao bi:

Sofisti

grč. *sofos* – učenjak, mudrac

prvi profesionalni poučavatelji

tehnike uvjeravanja:

- dijalektika
- eristika

Protagora:

- čovjek kao mjera stvari
- spoznajni relativizam i skepticizam
- etički skepticizam

PRILOG 3: Sokrat - priprema za izvođenje sata (osmislila i izradila: Despot Željka, studentica 2. god. diplomskog studija, Filozofija/ Engleski jezik i književnost)

1. **Nastavna cjelina:** Antička filozofija – antropološko razdoblje

2. **Nastavna jedinica:** Sokrat

3. **Nastavni ciljevi:**

Učenici objašnjavaju Sokratovu ulogu u antropološkom razdoblju grčke filozofije. Definiraju i opisuju Sokratovo učenje u pogledu dolaska do znanja i vrline, objašnjavaju i primjenjuju principe dijalektičkog mišljenja te sumiraju Sokratovu viziju reforme društva. Uspoređuju Sokratovo učenje sa sofistima i interpretiraju najvažnija Platonova djela o Sokratu. Promišljaju o Sokratovoj filozofiji i osvješćuju vlastite stavove o znanju, vrlini i utjecaju na društvo.

Obrazovni:

- Smještaju Sokrata u povijesno razdoblje u kojem je djelovao
- Objašnjavaju ulogu Sokratovskog dijaloga
- Navode primjer dijalektičkog mišljenja
- Definiraju ironiju
- Objašnjavaju što je majeutika
- Objašnjavaju u čemu Sokrat vidi smisao života
- Sumiraju što je po Sokratu krepost, odnosno vrlina
- Navode primjere koji dokazuju da je Sokrat značajan filozof odgoja
- Sumiraju glavne postavke Sokratovog etičkog intelektualizma

- Uspoređuju Sokratovo učenje i učenje sofista u pogledu definicije istine
- Objašnjavaju prividan paradoks u Sokratovoj tvrdnji: „Sad znam da ništa ne znam“
- Navode bitne događaje i činjenice iz Sokratova života
- Opisuju odnos Sokrata i Platona za vrijeme Sokratovog života

Ključni pojmovi: *Sokrat, dijalektika, majeutika, ironija, pojam, definicija, Obrana Sokratova, etički intelektualizam, etički idealizam, filozofija odgoja, antropološko razdoblje*

Funkcionalni:

- Prepoznaju elemente dijalektičkog mišljenja te induktivnog logičkog zaključivanja
- Primjenjuju naučeno gradivo na filozofskom tekstu iz Platonovog djela „Obrana Sokratova“
- Promišljaju o Sokratovoj filozofiji te uspoređuju Sokratov pristup s njegovim prethodnicima

Odgojni:

- Uviđaju važnost odgovornosti za svoje znanje i time su potaknuti na daljnje učenje
- Uviđaju mogućnosti reforme društva i uloge intelekta i morala u društvenom funkcioniranju
- Uočavaju važnost spoznaje različitih vrijednosti i stavova i time važnost formiranja vlastitog stava na temelju argumenata

4. Oblik rada: frontalni oblik rada, individualni oblik rada, rad u parovima

5. **Nastavne metode:** verbalne metode: metoda usmenoga izlaganja (monološke), metoda razgovora (dijaloške), dokumentacijska metoda: metoda rada na tekstu
6. **Tip nastavnoga sata:** obrada novoga gradiva
7. **Mediji u nastavi:** razgovor između nastavnika i učenika, uručak „Priča o tri sita“, udžbenik, bilježnica, kreda, ploča, PowerPoint prezentacija
8. **Literatura:**

Izvori na koje upućujemo učenike:

- Kalin, B., *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 2001.

Izvori kojima se služi profesor:

a) Stručna literatura:

- Bošnjak, B. *Grčka filozofija*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1956.
- Brun, J. *Sokrat*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2007.
- Filipović, V. *Filozofijski rječnik*. Matica hrvatska, Zagreb, 1965.
- Groves, J., Robinson, D. *Filozofija za početnike*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.
- Kalin, B. *Povijest filozofije*. Školska knjiga, Zagreb, 2001.
- Marušić - Brezetić, D. *Filozofija – priručnik za pripremu ispita na državnoj maturi*. Profil, Zagreb, 2009.
- Reale, G. *Platon: Obrana Sokratova*. Demetra, Zagreb, 2000.

- Reale, G. *Sokrat: K otkriću ljudske mudrosti*. Demetra, Zagreb, 2003.

b) Metodična literatura

- Kalin, B., *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 2002.
- Lavrnja, I. *Poglavlja iz didaktike*. Pedagoški fakultet u Rijeci, Rijeka, 1998.
- Marinković, J. *Metodika nastave filozofije*. Školske novine, Zagreb, 2008.

9. Globalna struktura sata

Faze nastavnoga	Nastavni sadržaj	Trajanje u minutama
Uvodni dio	- ponavljanje dosad obrađenog gradiva iz antropološkog razdoblja grčke filozofije (odlike razdoblja, glavni predstavnici, povijesne i društvene prilike, sofisti i njihovo učenje). - poticanje motivacije upoznavanjem s tri ključne Sokratove izreke - najava teme nastavnog sadržaja jedinice – Sokrat	5 minuta
Središnji dio (obrađa novog gradiva)	- čitanje priče o tri sita i upoznavanje učenika sa sokratovskim dijalogom - navođenje temeljnih činjenica iz Sokratova života - izlaganje o Sokratovom doprinosu u području epistemologije (sokratovski dijalog, dijalektika, ironija, majeutika), etike (etički intelektualizam, filozofija odgoja, etički idealizam) i logike (indukcija, pojam, definicija) - odgovornost pojedinca za znanje i reforma društva	30 minuta
Završni dio (sinteza)	- ponavljanje najvažnijih odrednica Sokratove filozofije - rad u paru: rad na odlomku izvornoga teksta „Obrana Sokratova“ kojeg je napisao i Sokratu posvetio Platon - zadavanje zadaće (usporedba Sokrata sa sofistima)	10 minuta

10. Tijek nastavnog sata

UVODNI DIO

Nastavnik najavljuje da će nastavni sadržaj biti posvećen još jednom važnom predstavniku antropološkog razdoblja, koji je ujedno vrlo važna ličnost u ukupnoj povijesti filozofije. Poziva učenike da prije toga kratko ponove dosadašnje gradivo o antropološkom razdoblju grčke filozofije. Postavlja učenicima četiri ključna pitanja i tako potiče njihovo prisjećanje:

- odlike antropološkog razdoblja
- glavni predstavnici tog razdoblja - sofisti, Sokrat, kirenska škola, kinička škola
- povijesne i društvene prilike u tom razdoblju (5 st. p. n. e.) – poveznica s poviješću
- temeljne odlike sofista i njihove filozofije

Nastavnik nadopunjuje učeničke odgovore o odlikama antropološkog razdoblja povezujući ga s gradivom iz povijesti. Objašnjava da je čovjek u središtu interesa. Naime, to je bila velika prekretnica, jer čovjek se uzdiže iznad mitologije i tradicije (do tad se za svaku političku odluku konzultiralo proroke). Prije toga u kozmološkom razdoblju smo se bavili pitanjima što je temelj svijeta i koji su zakoni prirode. U tom razdoblju mnogi Atenjani su robovlasnici, što im je omogućilo obilje dokolice u kojoj su izumili dramu, astronomiju pa i filozofiju. To je bila napredna teza za ondašnju situaciju jer se radi o 5. stoljeću prije nove ere.

Kao glavne predstavnike antropološkog razdoblja učenici navode sofiste, Sokrata, kirensku i kiničku školu, a ukoliko to nije slučaj nastavnik ih nadopunjava.

Što se tiče povijesno-društvenih prilika u tom razdoblju, glavno filozofsko središte postaje Atena (grad-država), a središnja pitanja iz domene praktične filozofije su pitanja o moralu, društvu, politici, zakonu i odgoju. Prije toga glavna filozofska pitanja bila su ona o konačnoj naravi svijeta i umu. Dakle, sada se sva nova pitanja vrte oko toga kako treba živjeti. Isto tako, to razdoblje grčke povijesti je razdoblje Peloponeskog rata te Sparta preuzima vlast nad Atenom. Tada vlast preuzimaju oligarsi, odnosno tridesetorica tiranina. Može se spomenuti i da je to vrijeme širenja zaraznih bolesti.

Usporedbom Sokrata sa sofistima učenici čine poveznicu unutar gradiva Filozofije. Glavni predstavnici sofista su bili Protagora, Gorgija, Trasimah, Hipija i Kalikle.

Naziv sofisti dolazi od grčke riječi „sofos“ (mislilac, znalac) – prvi plaćeni učitelji i prosvjetitelji naroda, često su se hvalisali svojim znanjem. Razvili su retoriku odnosno govorničku vještinu (tehnika uvjeravanja). Osnovna značajka njihove filozofije jest da je čovjek mjera svih stvari. Tvrde da svaka teza ima svoju antitezu. Upravo zato upadaju u spoznajni relativizam te tvrde da nema sigurne spoznaje ni istine. Dakle, uz spoznajni relativizam, sofisti zastupaju i etički relativizam (ne postoji nešto što je dobro ili loše po sebi), politički relativizam (ne postoje bolje ili loše države) te religijski relativizam (tvrde da ne možemo sa sigurnošću reći postoji li Bog).

Nastavnik zatim, putem PowerPoint prezentacije, pokazuje učenicima tri Sokratove izreke (ali im ne kaže da je riječ o njegovim izrekama) te pita učenike što misle da one znače. Nakon nekoliko odgovora, nastavnik objašnjava da su izreke Sokratove i najavljuje temu - Sokrat.

SREDIŠNJI DIO

Središnji dio sata započinje čitanjem priče o tri sita, u kojoj je Sokrat glavni lik i koja služi kao uvod u pojašnjavanje sokratovskog dijaloga i načina njegova života. Nastavnik napominje da je Sokrat znan kao „Filozof s trga“, i da nije zapisivao ideje (tj. svoja filozofska promišljanja i uvjerenja), već ih je širio dijalogom (jer „Knjiga šuti ako ju pitamo“). Možda je tako činio zbog utjecaja usmene kulture koja je dominirala u Grčkoj sve do 5. stoljeća.

Nastavnik dijeli uručke s pričom učenicima u razredu te jedan učenik čita priču. Zadatak učenika je da pažljivo slušaju priču te nakon pročitane priče, u paru rasprave koja tri ključna pojma Sokrat navodi u svom dijalogu. Tražena tri pojma su istina, dobro i korisnost. Nastavnik upućuje učenike da su upravo ovo ključni pojmovi za razumijevanje Sokratove filozofije. Stoga će u nastavku čuti o tome kakav je doprinos Sokrat dao u području epistemologije (što je istina?), u području etike (što je vrlina, dobro?) te u domeni filozofije odgoja (kako reformirati društvo, je li utjecaj na društvo moguć i kako?).

Prije toga nastavnik daje kratak pregled temeljnih činjenica iz Sokratova života. Zvali su ga Filozof s trga jer je šetao Atenom i razgovarao s ljudima, nekima je tako i dodijavao. Htio je da svi dođu, da svih izvede na pravi put. Nadimak mu je bio Obad, zato što je ponekad njegov pristup (dijalog) iritirao ljude i u njima izazivao nesigurnost. Imao je buran brak sa suprugom Ksantipom pa je njezino ime tako postalo sinonim

za svađalicu. Proročica Pitija iz Delfa prozvala ga je najmudrijim čovjekom Grčke. Općenito ga i drugi političari Atene nisu voljeli jer bi dovodio u pitanje njihovo znanje i izjave. Sokrat je često osuđivao pjesnike jer ne znaju upravo one stvari o kojima pišu. Uz pjesnike, osuđivao je i političare te obrtnike-umjetnike. Oni zbog toga što dobro obavljaju svoju vještinu, smatraju da su najmudriji i u drugim stvarima i to im je najveća greška. Cilj njegove filozofije je pokazati da je čovjekova bit u njegovoj vlastitoj duši te u njegovom razumu. Ljudi se stoga trebaju manje baviti svojim tijelom, imovinom i društvenim uspjehom, a više se posvetiti svojoj duši kako bi ju učinili što je moguće boljom. Sokrat je učitelj Platonov, a Platon učitelj Aristotelov. Osim što je Platon dao veliki doprinos filozofiji uopće, o Sokratu najviše saznajemo upravo iz njegovih spisa. Najvjernija slika njegovog lika dobiva se ako se uzmu u obzir tri izvora – a to su Ksenofont, Platon i Aristotel. Sokrat je zbog svog načina života i filozofskog djelovanja osuđen na smrt ispijanjem otrova, pod optužbom da „kvari mladež“ i „ne vjeruje u bogove“. Platon njegovu smrt opisuje u dijalogu „Fedon“. Drugo poznato Platonovo djelo je „Obrana Sokratova“ u kojoj opisuje suđenje Sokratu.

Nastavnik objašnjava da će se Sokratov doprinos filozofiji sumirati na tri područja (pa su ta tri područja navedena na PowerPointu): epistemologija, etika i logika. A kao četvrtu dimenziju promatrat će se utjecaj njegove filozofije u sva tri navedena područja na društvo općenito i odgoj. Naime, Sokrat nastavlja jednu od okosnica grčke misli a to je „Spoznaj samog sebe“ (Heraklit). U Sokratovu slučaju to će imati implikacije (kao što ćemo vidjeti) i na društvenu dimenziju.

Sokrat i spoznaja

Nastavnik objašnjava da je Sokrat začetnik dijalektike kao metode dolaska do spoznaje. Dakle objekt dijalektike je dolazak do znanja. Platonovo tumačenje je da je Sokrata zbunila proročica Pitija rekavši da je on najmudriji čovjek Grčke. Stoga se Sokrat, uvjeren da on ne zna ništa, prihvatio ispitivanja mudrih ljudi i za to smislio prigodnu metodu. Cilj mu je bio dokazati da ima mudrijih ljudi od njega samoga.

Sokratovski dijalog je način razgovora koji ima slijed (elenktički postupak). Prvi korak je razbijanje prividnog znanja (krivog znanja) što se naziva dijalektičko mišljenje. Drugi korak je svijest o vlastitom neznanju (ironija) i konačno, treći korak je rađanje pravog znanja kojeg Sokrat naziva majeutikom. Prividni paradoks: „Sad znam da ništa ne znam“, odnosno osvješćivanje neznanja prvi je korak ka znanju. Dijalektičko mišljenje znači

razvoj pozicija za i protiv neke teze (teza i antiteza). Sokrat tako postavlja pitanje, na koje sugovornik daje odgovor, a novo Sokratovo pitanje ukazuje na netočnost odgovora i tako se proces nastavlja sve dok se ne dođe do točnog određenja nečega. Negativni stupanj dijaloga, u kojem se uviđa neznanje, naziva se ironijom. Naime Sokrat ulazi u razgovor objašnjavajući da on ništa ne zna, a postavljanjem pitanja i protupitanja, pokazuje sugovorniku da ni on ništa ne zna. Međutim, tu ne treba stati već daljnjim dijalogom doći do općeg, odnosno do definicije. Ironija se može prepoznati i u situaciji u kojoj se nešto kaže, ali misli se upravo suprotno od toga (poveznica s književnošću). Nastavnik pita učenike u kojim su se književnim djelima susreli sa ironijom. Metoda dolaska do znanja prema Sokratu, odnosno pozitivni stupanj naziva se majeutikom, jer Sokrat sam sugovornika navodi da dođe do istine odnosno konačnog odgovora postavljajući mu pitanja, kao babica koja pomaže roditelji da se porodi, u ovom slučaju dođe do istine. Tako Sokrat pomaže sugovorniku da dođe do znanja koje ionako već ima u sebi samome.

Sokrat bi primjerice pitao svog sugovornika gdje se može kupiti koža, a nakon odgovora, pitao bi gdje se može kupiti vrlina što bi zbunilo sugovornika. Tako bi sugovornik postao svjestan svog neznanja i to je bio prvi korak sokratovskog dijaloga. Tijekom dijaloga sugovornik bi shvatio kako je krhka i ograničena ljudska mudrost (i znanje). Dijalektika kao tehnika opovrgavanja ima snažnu moralnu vrijednost budući da neprestano poziva čovjeka na brigu oko duše (te svojih intelektualnih sposobnosti). Stoga Sokrat naglašava racionalizam u odnosu na dotadašnje religijske stavove (iako dodaje i iracionalni element u obliku unutarnjeg glasa koji također pomaže pri spoznaji odnosno donošenju odluka). Taj božanski glas kako ga je Sokrat nazivao bio je „daimon/ion“. Taj glas ga ne tjera da nešto čini, već ga zadržava od činjenja nekih stvari. To je unutrašnji glas savjesti, ali koji ulazi u odnos s božanskim. Točka susreta čovjeka s božanskim.

Nastavnik pokazuje učenicima primjenu Sokratove metode u praksi. Traži učenike da izjave neku tvrdnju oko koje se svi slažu. Primjerice, može učenicima postaviti pitanje: „Što je pravda?“ Mogući i očekivani učenički odgovori su primjerice, „Pravda je ono što je propisano zakonom“, „Pravda je zakon“ ili „Pravda je poštivanje zakona“. Kada su se učenici složili oko neke početne definicije pravednosti, nastavnik pokušava dati protuprimjer njihovoj tvrdnji. Primjerice, može ih pitati: „Što je u slučaju potkupljenih političara koji zakon mijenjaju i kreiraju radi svoje koristi? Zar je i u tom slučaju pravda ono što je propisano zakonom?“ Time kao u prvoj fazi Sokratovskog dijaloga razbija

učeničko prividno znanje i oni postaju svjesni da definicija pravde koju su dali ima svoju antitezu i da ona nije nužno najbolja definicija. Nastavnik ukazuje učenicima da su sada došli do druge faze u kojoj uviđaju svoje neznanje o tome što je zapravo pravda. Kako se ta faza naziva ironijom, nastavnik upućuje učenike s poveznicom u književnosti, naglašavajući razliku između ironije u Sokrata i one u književnim djelima. Pita učenike mogu li se sjetiti primjera ironije u književnosti. Konačno, nastavnik u završnoj fazi poziva učenike da isprave svoju definiciju pravednosti/pravde s obzirom na ponuđenu protutezu. Jedna od mogućih definicija do koje se zajednički može doći je da je pravda vrlina iznad zakona koja predstavlja moralno postupanje prema svim osobama. Nastavnik ovdje upućuje učenike da se dijalog nastavlja ukoliko i toj definiciji mogu naći antitezu (protuprimjer).

Kako bi provjerio jesu li učenici razumjeli gradivo, nastavnik upućuje učenike da isti postupak sokratovskog dijaloga mogu primijeniti i na primjeru ljubaznosti. Pita učenike „Što je ljubaznost“ i tako potiče učenike da se slože oko neke definicije ljubaznosti. Primjer početne teze može biti: „Ljubaznost je vrlina“. Zatim nastavnik pita neke od učenika da za tu tvrdnju daju protutvrdnju, odnosno nađu iznimku koja dokazuje da ova prva tvrdnja ne vrijedi. Dakle, nakon početne definicije koju učenici daju slijedi traženje antiteze i tako se dijalog nastavlja odvijati sve dok se ne dođe do zadovoljavajuće definicije ljubaznosti. Nastavnik pritom traži od učenika da uoče prelazak iz jedne u drugu fazu Sokratovog dijaloga i da ukratko objasne što je značajno za svaku od faza dijaloga, kako bi provjerio njihovo razumijevanje.

Sokrat i logika

Nastavnik pojašnjava učenicima i da je Sokrat dao veliki doprinos i u području logike. Drugim riječima, Sokrat je pokrenuo raspravu o pojmu, definiciji i indukciji i time je dao veliki doprinos onome što spada u domenu logike. Njegov dijalog primjer je indukcije – jer od primjera sa svojim sugovornicima dolazi do općeg. Njegov cilj je poopćiti znanje, zatim doći do definicije koja po njemu znači nedvosmisleno određivanje sadržaja nekog pojma. Bit nečega određuje se preko pojma. Profesor pita učenike što je pojam, što je sadržaj pojma i kakvih se vrsta pojmova sjećaju iz nastave Logike. Povezuje ovaj Sokratov doprinos filozofiji s gradivom iz Logike. Pojam, dakle, stoji za bit stvari, ono opće o čemu ovisi sve pojedinačno. Najviši vid ljudskog mišljenja je spoznaja općeg, odnosno spoznaja pojmova, a suprotno sofistima ono opće nije

relativno i promjenjivo, već vrijedi uvijek i za sve. Sokrat tvrdi da je bit čovjeka kao umnog bića pojmovno znanje, koje vodi ka vrlini.

Sokrat i etika

Sokrat se smatra prvim pravim etičarom. Vrlina je smisao života i zato treba živjeti u skladu s njom, poštovati zakone, biti umjeren i neprestano se usavršavati. U pogledu etike suprotstavlja se etičkom relativizmu kojeg su zastupali sofisti. Sofisti su smatrali da su etički nazori relativni, da ovise o običajima, zakonima i dotičnom društvenom gledanju. Sokrat pak smatra da je smisao života vrlina. Onaj tko zna što je dobro, dobro će i činiti – etički intelektualizam (što nam je veće znanje, veća je i vrlina). Nastavnik ovdje upućuje učenike na PowerPoint prezentaciju. Dakle, prema Sokratu, onaj tko ima vrlinu, ima i znanje. Pita učenike slažu li se s ovom tvrdnjom. Možemo li se prisjetiti situacija u kojima ljudi ne čine dobro, iako znaju što je dobro, a što je loše?

Cilj filozofskih razgovora prema Sokratu je dolaženje do znanja, a time i buđenje vrlina kod sugovornika. On zastupa etički optimizam, odnosno poziciju koja tvrdi da je čovjeku urođeno da između dobra i zla odabere dobro, a između dva zla odabere uvijek ono manje zlo.

Onaj tko zna što je dobro, činit će dobro, onaj koji ne čini dobro očito nema znanje odnosno moguće je da ima krivo znanje. Ljudi dakle griješe samo ako ne znaju, a onaj koji zna ne može griješiti. Ako pak i dalje griješi, to je onda zato što nema pravo, već prividno znanje. Važno je učenicima naglasiti jedinstvo teorije i praktičnog djelovanja. Prema Sokratu, djelovanjem ljudi pokazuju imaju li pravo znanje ili su u obmani. Sokrat zastupa etički idealizam, jer etičke norme moraju imati važnost za sve ljude i za sva vremena, a nazori ne ovise o društvenom razvoju.

Prema nekim izvorima Sokrata se smatra začetnikom filozofije odgoja, iako je tu veliki doprinos dao i Platon. Sokrat smatra da se vrline temelje na znanju pa ih stoga treba učiti. Dobro je da se vrline mogu naučiti. Želi preodgojiti odnosno popraviti društvo. Filozofija ima odgajateljsku funkciju. Zato je filozofija dobila vrlo važan zadatak, a to je da sve treba spoznati u suštini (biti) da bi ljudi znali kako će djelovati. Ljudi ne mogu biti pravedni, ako ne znaju što je pravednost, ne mogu biti hrabri ako ne znaju što je hrabrost.

Sokrat odbacuje religiju, odnosno vjeru u dotadašnje bogove mitološke tradicije i to iz dva razloga: zbog ljudskih osobina koje se tim bogovima pripisuju te zbog etičkih

posljedica. Naime sve ljudske greške mogle su se objasniti pozivanjem na ponašanje samih bogova. Sokrat je zagovornik vladavine aristokracije, tj. onih koji znaju, a protiv je demokracije jer smatra da u njoj prevladava neobrazovana većina. S obzirom da je bio etički idealist, često su ga izrugivali pa čak i nazivali predstavnikom sofista.

Utjecaj na društvo

Sokrat tvrdi da je pojedinac odgovoran za svoje znanje i dužnost mu je da točno spoznaje stvari. Teorija pokazuje putokaz, daje nam opće norme koje društvo onda treba razvijati i ponašati se u skladu s njima, a ne protiv njih. Nastavnik ovdje nastoji aktualizirati ovu problematiku te postavlja pitanje učenicima: „Može li se i danas preodgojiti društvo? Koji je za to najbolji način?“

Kraj Sokratova života

U ovom dijelu sata nastavnik se osvrće na pozadinu optužbi protiv Sokrata, njegov odnos s pjesnicima i političarima, proces suđenja i smrt ispijanjem otrova.

Sokrat je bio veliki kritičar i protivnik sofista. Prijateljevao je sa Kritijom, koji je pogubljavao Atenjane ako se nisu slagali sa vladavinom tridesetorice „tirana“. On je bio sofist (što je zanimljivo!), pravi aristokrat i učinio je mnogo nepravde prema atenskom narodu. U drami „Sizif“ Kritija govori o postanku religije kao laži da se zavara narod od strane vladara, koji žele upravljati neukim pukom. No, kad je Kritija svrgnut, demokrati Atene su osudili Sokrata da kvari mladež i ne vjeruje u bogove u koje vjeruje država i tako je mjesec dana nakon presude hrabro popio otrovnu kukutu (mjesec dana se čekalo jer je ovjenčana lađa bila na putu za otok Delf u slavu bogu Apolonu). Rekao je: „Moje zadnje riječi govore o besmrtnosti duše, i stoga se ne bojim napustiti ovaj svijet“. Optužnicu po kojoj se tražila smrtna kazna za Sokrata pokrenuo je pjesnik Melet, pjesnik bez uspjeha, koji je na taj način htio steći slavu. Iako je imao priliku za bijeg uz pomoć svojih pristaša, Sokrat je to odbio. Isto tako, da je pristao otići iz Atene i prestao baviti se filozofijom, bio bi oslobođen svih optužbi.

Suđenje se provodilo u dva kruga glasovanja. U drugom krugu, umjesto da predloži alternativnu i time blažu kaznu za sebe, Sokrat je predložio da dobije nagradu. Na kraju od tužitelja ne traži milost već pravičnost. Nije se smatrao krivim, smatra da život koji

nije propitivan jednostavno nije vrijedan življenja.

Možemo reći da je živio svoju filozofiju, jer je smatrao da u svakom slučaju treba poštivati zakone, pa i onda kad je nepravедно osuđen na smrt. Savršeno utjelovljuje filozofa kako su to zamišljali Grci, jer je Sokrat onaj koji traži istinu i čini je dijelom svog života. Tada je imao 70 godina. U oproštajnom govoru objašnjava da se ubojstvom čovjeka ne može ubiti ideja koju ju stvorio. Atenjani su burno reagirali na Sokratovu smrt, gorko su se kajali, objavljivali žalost u gradu, čak i osuđivali suce. Brončani kip u čast Sokratu nalazimo na Pompeju. Nakon Sokrata, razvile su se tri Sokratovske škole - megarska, kirenska i kinička škola.

Kritika Sokrata

Žestoko ga je kritizirao Nietzsche jer je Sokrat čovjeka smatrao racionalnim i dobrim bićem, s čime se potonji nije slagao. Smatra da je on započeo dekadenciju društva. Nastavnik upućuje učenike na udžbenik gdje mogu pročitati o Nietzscheovoj kritici Sokrata. Učenici na PowerPointu vide umjetničko djelo J. L. Davida iz 18. stoljeća gdje mogu prepoznati Sokrata u posljednjim trenucima prije ispijanja otrova, kako unatoč očaju i tuzi svojih prijatelja i učenika, još uvijek žustro sudjeluje u dijalogu. Nastavnik potom upućuje učenike na uručke s kratkim tekstom iz Platonove „Obrane Sokratove”.

ZAVRŠNI DIO

U završnom dijelu nastavnik uz pomoć učenika sumira Sokratovu važnost za filozofiju uopće: u domeni epistemologije, etike i logike te ukratko zajedno sažimaju temeljne teze o reformi društva. Tu ponovno ukazuje učenicima na aktualnost problema. Učenici zatim kratko rade na izvornom tekstu (a kako Sokrat sam nije pisao), čitaju ulomak iz Platonove „Obrane Sokratove“ u kojem Sokrat prema Platonu govori o važnosti života u skladu sa svojim uvjerenjima. (str. 93-94, nastavnik učenicima daje uručke).

Za kraj ukratko podsjeća učenike na razlike Sokratove filozofije u odnosu na sofiste. Pri usporedbi sa sofistima naglašava da je Sokrat bio rođeni Atenjanin, dok je većina sofista pak došla u Atenu naknadno. Sofisti su bili branitelji pismenosti, dok Sokrat nikada ništa nije zapisao. Za razliku od sofista koji su puno putovali, Sokrat nikada nije putovao tj. napustio svoj rodni grad Atenu. Protivi se relativizmu kojeg propagiraju

sofisti, on je intelektualac. Nije se slagao sa sofistima (predstavnik Protagora) da je „čovjek mjera svih stvari“ jer to nužno vodi u subjektivizam i relativizam, odnosno stav da svaki pojedinac ima pravo.

Za domaću zadaću zadaje učenicima da samostalno usporede Sokrata sa sofistima uz pomoć tablice. Usporedbe se moraju bazirati na temeljnim razlikama navedenim na dosadašnjim satovima, a svaka dodatna usporedba je dobrodošla. Rasprava i analiza zadaće bit će na slijedećem satu. Nastavnik potom upućuje učenike na dodatna pitanja o nastavnom sadržaju.

11. **Plan ploče** (kada ne bi bilo PowerPoint prezentacije izgledao bi):

Sokrat - Atena, 469. – 399. pr.n.e. - Filozof s trga, dijalozi, nije pisao djela - Epistemologija : metoda dolaska do znanja = sokratovski dijalog (tri koraka : dijalektičko mišljenje, ironija, majeutika) - Logika = pojam, indukcija, definicija - Etika = etički intelektualizam (znanjem do vrline) = etički idealizam (ista načela za sve ljude) - Odgoj i reforma društva – pojedinac odgovoran za svoje znanje - Osuđen na smrt, ispio otrov - Platon: djelo „Obrana Sokrata“

12. **Popis priloga**

Uručak „Priča o tri sita“

Uručak s kratkim odjeljkom iz Platonove „Obrane Sokratove“ (nije uvršten u skriptu)

PowerPoint prezentacija (nije uvrštena u skriptu)

PRILOG (PRIČA O TRI SITA)

U staroj Grčkoj Sokrat je bio poznat po tome da je veoma visoko cijenio znanje. Jednog dana sretne ga poznanik i reče:

- Znaš li što sam upravo čuo o tvom prijatelju?
- Samo trenutak – zaustavio ga je Sokrat – Prije nego što mi kažeš, želio bih da napraviš kratak test. Ime mu je „Test tri sita“.
- Test tri sita?
- Da. Prije nego što mi govoriš o mom prijatelju, razmisli što mi želiš reći i propusti svoje riječi kroz posebna sita.

Prvo sito je sito istine. Jesi li posve siguran, da je to što mi želiš ispričati istina?

- Ne – odgovori čovjek – U stvari, upravo sam čuo i ...
- U redu – reče Sokrat - Probajmo s drugim sitom. Sitom dobrote. Želiš li mi ispričati nešto dobro o mom prijatelju?
- Ne, upravo suprotno...
- Znači tako – nastavi Sokrat – želiš mi ispričati nešto loše o njemu, ali ne znaš je li to istina. No, još uvijek ti je na raspolaganju sito upotrebljivosti. Da li će mi koristiti to što bi mi želio ispričati o mom prijatelju?
- U stvari, ne...
- Dakle – zaključio je Sokrat - ukoliko mi želiš ispričati nešto za šta ne znaš da li je istinito, nije dobro, niti korisno, zašto bi mi uopće morao išta ispričati?

Preuzeto s: <http://www.znanje.org/i/i2011/11iv03/11iv0309/izreke.htm> (20.1.2014)

PRILOG 4: Platon/epistemologija - priprema za izvođenje sata (osmislila i izradila: Magaš Iva, studentica 2. godine diplomskog studija, Filozofija/Engleski jezik i književnost)

1. **Nastavna cjelina:** Antička filozofija – ontološko razdoblje grčke filozofije
2. **Nastavna jedinica:** Platon - epistemologija

3. **Nastavni ciljevi:**

Obrazovni nastavni ciljevi:

- objasniti razloge zašto Platon treba ideje da bi objasnio put do znanja;
- opisati mit o špilji i objasniti njegovu važnost
- objasniti pojedini stupanj znanja u relaciji sa simbolima iz spilje
- objasniti pojam dijalektike kod Platona
- objasniti i povezati teoriju sjećanja s apriornim znanjem i argumentom o besmrtnosti duše

Ključni pojmovi: *Platon, ideje, idealizam, mit o špilji, teorija sjećanja (anamneza), stupnjevi spoznaje (slika, pojava, predodžba, ideja), dijalektika.*

Funkcionalni nastavni ciljevi:

- nabrojati, analizirati i povezati ontološke stupnjeve stvarnosti s korespondirajućim gnoseološkim na temelju mita o špilji
- izložiti glavni problem Platonovog puta do spoznaje
- dati samostalnu kritiku o obrazovnoj funkciji dijalektike i dolasku do najvišeg stupnja spoznaje
- dati samostalnu prosudbu o uvjerenosti teorije sjećanja (ili 'prisjećanja')

Odgojni nastavni ciljevi:

- propitivanje neprovjerenih vjerovanja o svijetu i naučenih dogmi, kao i neargumentiranih stajališta općenito
- uviđanje uloge predrasuda i zablude i značaja istine kao krajnjeg dometa znanja
- povezivanje izlaženja iz spilje s cjeloživotnim učenjem i obrazovanjem

kao najboljim putem do znanja

- konstantno propitivanje vlastitog znanja: koliko učenici znaju i koliko su opravdani u tome što misle da znaju i u što vjeruju

4. **Oblik rada:** frontalni oblik rada, individualni

5. **Nastavne metode:** verbalne metode: metoda usmenoga izlaganja (monološke), metoda razgovora (dijaloške); demonstracijske metode: metoda pokazivanja; dokumentacijske metode: metoda rada na tekstu

6. **Tip nastavnoga sata:** obradba novoga gradiva

7. **Mediji u nastavi:** razgovor između nastavnika i učenika, udžbenik, flomaster, ploča, PowerPoint prezentacija, računalo

8. **Literatura:**

Izvori na koje upućujemo učenike:

- Kalin, B., *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.

Izvori kojima se služi profesor:

a) Stručna:

- Bošnjak, B., *Grčka filozofija*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1983.
- Bošnjak, B., *Povijest filozofije, Knjiga prva*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1993.
- Erler, M., *Platon*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2008.
- Kalin, B., *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
- Zovko, J. *Ogledi o Platonu*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006.
- <http://www.youtube.com/watch?v=i0l2iqfaEao> Plato's Cave, Divided Line, Forms, Metaphysics, Epistemology, Etc. (pristupljeno: 20.01.2014.)
- <http://www.youtube.com/watch?v=69F7GhASOdM> The Cave: An Adaptation of Plato's Allegory in Clay 00:00-2:35 (pristupljeno: 20.01.2014.).

b) Metodična:

- Kalin, B., *Povijest filozofije* – priručnik za nastavnike, Školska knjiga,

Zagreb, 2007

- Lavrnja, I., *Poglavlja iz didaktike*, Pedagoški fakultet u Rijeci, Rijeka, 1998.
- Marinković, J., *Metodika nastave filozofije*, Školske novine, Zagreb, 2008.

9. Globalna struktura sata

Faze nastavnoga sata	Nastavni sadržaj	Trajanje u minutama
Uvodni dio	❖ Ponavljanje o Platonovoj ontologiji – idealizam – ideje – zašto ih postulira (znanje je vrlina!) ❖ Razgovor o tome kakvi su bili putovi spoznaje u kozmološkom (već su Heraklit i elejci uvidjeli mišljenje kao jedini pravi put do istine), a kakvi u antropološkom razdoblju (sofisti vs. Sokrat / osjetilni relativizam vs. razumska spoznaja) ❖ najava teme nastavnog sadržaja (Platonova epistemologija)	6 minuta
Središnji dio (obrađa novog gradiva)	❖ gledanje kratkog filma o Platonovoj spilji tj. upoznavanje s najznačajnijom metaforom u antičkoj filozofiji: mit o spilji ❖ upoznavanje s i izlaganje o pojmovima stupnjevi spoznaje (<i>noesis</i> i <i>doxa</i>), uz ilustrativnu predodžbu na „dijelnoj lenti“ (Poredba o crti) i pomoću teksta u udžbeniku na str. 289.; „Dijalektika, spoznavanje, stupnjevi spoznaje“ ❖ paralelno ispisivanje na ploču (<i>sjena-nagađanje; pojava-vjerovanje -- doxa; predodžba-predočavanje; ideja-znanje -- noesis</i>) ❖ upoznavanje s pojmom <i>anamneza</i> – predavanje o teoriji sjećanja i besmrtnosti duše	32 minuta
Završni dio (sinteza)	❖ utvrđivanje gradiva naučenog na satu (ponavljanje uz nadopunjavanje tablice za „ponavljanje“ prikazane na PPT-u) ❖ pitanja za diskusiju kao poveznica mita o spilji s današnjicom: koliko se ljudi danas drže Platonovih spoznajnih putova i na kojem stupnju najčešće zapinjemo? Bi li radije ostali u spilji (matrici), gdje je sve poznato, ili izašli van u nepoznato, tražiti istinu? Zašto? ❖ Zadavanje zadaće: napisati koje sve spoznaje o svijetu znamo samo kao mnijenje, a koje kao umne spoznaje. ❖ pozdravljanje s učenicima i zahvala na pažnji i suradnji	10 minuta

10. Organizacija ili tijek nastavnoga sata

UVODNI DIO

Nastavnik započinje nastavu ponavljanjem najvažnijih odrednica Platonove ontologije s prošlog sata, bitnih za daljnje razumijevanje novog nastavnog sadržaja. Prošli sat bio je posvećen Platonovom dualizmu, odnosno njegovoj ontološkoj poziciji da se svijet sastoji od onog materijalnog i promjenjivog (pojavni svijet) i vječnog i nepromjenjivog (svijet ideja). S obzirom da je pojavni svijet promjenjiv, u njemu ne možemo tražiti stalni bitak i počelo svega. To možemo jedino ako se uzdignemo na razinu ideja. One su prauzrok i praslike svega što vidimo – savršenije i realnije od pojedinačnih stvari. Ako imamo u vidu da se svijet po Platonu dijeli na dvije razine, na onu koja je nama osjetilno dostupna (to su pojedinačni predmeti i slike stvari) te na onu koju možemo zahvatiti jedino razumskim putem (matematičke ideje i sve druge ideje kao i najvišu ideju Dobra), onda moramo pretpostaviti da su i različiti putovi spoznaje do tih razina. Upravo ti putovi i stupnjevi spoznaje koji korespondiraju sa stupnjevima stvarnosti je ono o čemu će biti govora u ovom izlaganju.

Ponavljanje se vrši postavljanjem pitanja učenicima. Najprije se traži odgovor na pitanje kako se zove njegova temeljna ontološka pozicija (idealizam) i što ona označava (pozicija koja vidi ideje kao pravi i istinski bitak stvarnog svijeta, dok je pojavni svijet samo izveden iz ideja). Vrlo je bitno da se dade barem približno točan odgovor na ovo pitanje, s obzirom na to da je ona temeljna pretpostavka da se razumije ne samo cjelokupnu Platonovu filozofiju već da se lakše uvidi razlika kod drugih filozofa, zastupnika idealizma, koje će učenici tek kasnije učiti (Berkeley, Kant, Hegel). Nadalje, očekuje se od učenika da objasne što su ideje (rodovski pojam koji je vječan i nepromjenjiv) i koja je najviša ideja u hijerarhiji (ideja dobra) te da pokušaju odgovoriti na pitanje zašto su ideje bitne za Platona, a i za nas. Poželjno bi bilo da se sjete od prošlog sata da jedino ako znamo ideje možemo reći da imamo znanje i da su nam ideje potrebne da bismo znali što znači da je nešto lijepo, pravedno, dobro. Nastavnik to potvrđuje i dodaje da zbog nerazumijevanja koje je toliko učestalo među ljudima, tj. zbog različitog korištenja pojmova i shvaćanja njihovog sadržaja (sadržaj dobivamo empirijskim putem), trebamo se izdignuti iz te osjetilne spoznaje i doći do bitka (ideja), i pravog znanja. No ono što bi učenici trebali razlikovati nakon ovog sata, što je ujedno i tema nastavnog sadržaja, jesu stupnjevi ili put spoznaje, koji su bitni da bi znali što znači pravilno spoznati i što nam daje garanciju etičnosti, po Platonu.

Dakle, postaje jasna tema sata – Platonova epistemologija – što se zapisuje i na ploču (radi lakšeg praćenja).

Nakon ponovljene Platonove ontologije, nastavnik traži poveznicu s prijašnjim gradivom, kako bi učenici mogli što jasnije prepoznati i razlikovati sličnosti i različitosti pojedinih razdoblja antičke filozofije. Stoga nastavnik traži učenike da se sjete što su rekli filozofi kozmološkog, a što antropološkog razdoblja, koja je spoznaja jedina prava. Ovako postavljeno pitanje pretpostavlja da znaju svrstati Heraklita, Parmenida i Demokrita u prvo razdoblje (traži se odgovor razumska spoznaja) te sofiste i Sokrata u drugo. Posebno se traži dijametralno suprotno razlikovanje između sofista (opažaji su izvor spoznaje, ali to dovodi do spoznajnog relativizma) i Sokrata, koji je ujedno i Platonov učitelj te shodno tome dijele ideju da je umni uvid jedina prava spoznaja. No valja naglasiti da Platon ide i dalje od Sokrata, samim time što je razdjelio svijet na dva (dualizam), a za svaki od ta dva svijeta tvrdi da ga spoznajemo na drugi način. Na ovome satu učenici će saznati na najpoznatijem alegorijskom ili ilustrativnom Platonovom primjeru koji su stupnjevi spoznaje te koja je važnost toga za sve nas.

SREDIŠNJI DIO

Naravno, govorimo o mitu o spilji, koju sam Platon izlaže u svom djelu „Država“, 7. knjiga. Na ploču ispisujemo „mit o spilji“. Nastavnik potom najavljuje kratki video isječak u trajanju od 2:35 koji je vjerodostojan prikaz Platonove spilje, kao najpoznatije i najvažnije alegorije za shvaćanje i ilustraciju Platonove epistemologije. U tom prikazu nalazi se srž toga kako spoznajemo. Prije samog puštanja videa, nastavnik moli učenike da posebno obrate pozornost na to što predstavlja alegorija spilje i druga stvar, da pažljivo prate što je to što ljudi u spilji vide ili čuju u pojedinim fazama, od zarobljeničtva do izlaska vani.

Video isječak koji će učenici pogledati, iako je na engleskom, jasno prati ulomak iz Knjige („Država“) koji govori o izlaženju iz spilje te alegoriju vjerno utjelovljuju i dočaravaju glineni, gotovo karikirani likovi. Alegorija, kako je prikazana u isječku, prikazuje u prvom kadru „zatvorenike“ zarobljene i nepokretne u spilji. Iza njih se nalazi zid, iza kojeg je vatra te na tom zidu vidimo kako prolaze ljudi i nose predmete koji bacaju sjenu na zid ispred zatvorenika. U drugom kadru jedan od njih biva oslobođen i izlazi na danje svijetlo. Oči ga bole jer vidi prave predmete, umjesto sjena na koje je navikao i koje su dotad bile njegova „realnost“. Potom ugleda sunce koje kao da mu obasja um – on uviđa pravu istinu da je sve ono u spilji zabluda, to nije bilo pravo! Sretan trči obavijestiti svoje zarobljene kolege o toj spoznaji, no oni ga

ne prepoznaju! Kako će ga prepoznati kada ga vide kao iskrivljenu sjenu, glas mu izobličeno odjekuje. No to je njihova stvarnost. Ne znaju za pravu istinu, dokle god su zarobljeni i nepokretni.

Nakon što su učenici pogledali isječak, postavlja im se pitanje što je to što su uočili, što zatvorenici vide unutar spilje, a što vani? Traže se odgovori: *sjene* na zidu, jeka; potom kada jedan bude oslobođen, on vidi prave fizičke *predmete*, *svijetlo* koje ga zaslijepljuje, *sunce* na kraju. Nastavnik sve to zapisuje na ploču, jedno ispod drugog. Potom nastavnik pita učenike o čemu ova alegorija govori. Zašto se zatvorenik prvo zbunjuje kada „progleda“? Što simbolizira izlaženje iz spilje? Pretpostavljeni odgovori idu u smjeru toga da se kaže da spilja simbolizira izlazak iz tame, okovane predrasudama i sjenama, nestvarnog stanja stvari, na svijetlo do pravog stanja stvari, tj. istine, odnosno znanja ili, u Platonovom smislu, do ideje Dobra, kao krajnje i najviše ideje.

Izlaganje se nastavlja u tom smjeru. (Kako kroz izlaganje nastavnik spomene novi pojam koji se veže za već napisane pojmove, tako ga zapisuje na ploču. Na kraju se dobivaju četiri stupca: prvi koji se tiče onih već zapisanih iz spilje, drugi koji označava stupnjeve bitka koji korespondiraju pojmovima iz spilje (ideja, predodžba, pojava, slika); treći i najbitniji, stupnjevi ili načini spoznaje (znanje, predočavanje, vjerovanje, nagađanje); i četvrti, mediji spoznaje (razum, um percepcija, imaginacija); vidi prilog Prikaz ploče). Izlazak iz spilje simbolizira „uzlazak duše u misaoni kraj“, odnosno pravu spoznaju koja ne može biti osjetilna, već misaona. Osjetilnom spoznajom možemo dohvatiti samo pojavni svijet. Pojave su za Platona sjene i slike stvari. O njima možemo samo nagađati i vjerovati. Dakle, samo mišljenjem ili mnijenjem (što Platon naziva *doxa*) možemo imati vjerovanje o pojavama ili nagađanje o sjenama. *Doxa* je područje između bitka i ne-bitka, to je mišljenje koje se stalno mijenja i nema jednoznačnih sudova. Tako sjene i slike stvari predstavljaju naša gotovo slijepa vjerovanja u svijet oko nas, predrasude i zamišljene slike stvari koje se razlikuju od osobe do osobe (istu sjenu netko može vidjeti kao zeca, a netko drugi kao klokana). Vezujući ovo uz alegoriju, isto tako zatvorenici svoj svijet vide u sjenama, zapravo iluzijama i to je za njih stvarnost! Kako bi se promijenili trebaju promijeniti sva svoja stajališta, ali za to je potrebna i prilagodba koja je bolna. Ako zamislimo da izlazimo iz tamne sobe na danje svijetlo, sigurno će nas oči boljeti! Ili ako moramo promijeniti prehranu radi zdravlja, nije li to na početku izuzetno teško, promijeniti navike jedenja? Skidanje okova boli. Sam uzlazak iz spilje jest traumatičan, bolan i šokantan po svaku

osobu koja je podlijegala i prihvaćala neprovjerena i nepouzdana vjerovanja – koja je svijet vidjela kao – „izobličen“, u sjenama.

Uzlazak dakako simbolizira postepeni i bolni put duše ka misaonom ili svijetu ideja. Prvo što zatvorenik uočava jest vlastiti odraz u vodi, svoju pojavu, potom ga zabljesne sunčevo svijetlo koje nije ništa drugo nego matematička ili znanstvena istina, razumljivi svijet, misaoni svijet koji si može predložiti umom. Naposljetku, zatvorenik ugleda Sunce koje predstavlja počelo svega, najvišu ideju, ideju Dobra, kao najveći predmet znanja. To je ona krajnja istina do koje moramo doći, do koje je put mukotrpan. Tek tada zatvorenik shvati da je dotad živio u iluziji i zabludi. Ono što je smatrao stvarnim nije nimalo stvarno niti istinito te je u oduševljenju i spoznaji Ideje trčao nazad u spilju javiti drugim zatvorenicima tu spoznaju, u nadi da će i oni uvidjeti isto. Međutim, oni i dalje pred sobom vide samo sjene pojava, koje su za njih jedine istinite i stvarne. No jesu li sjene stvarno krajnji domet spoznaje? Oslobođeni je zatvorenik sigurno bio šokiran tom činjenicom da drugi ne vide pravu istinu koju on vidi. Razlika je, međutim, u tome što je on do svoje spoznaje došao umnom spoznajom, ili *noesis*. Noesis obuhvaća znanje o idejama i predočavanje matematičkih i znanstvenih predodžbi. To je jedini pravi način spoznaje i jedini stupanj koji može dovesti do ideje Dobra, odnosno koji može dovesti do znanja! Treba naglasiti da ova (nacrtana na ploči) hijerarhija nije put kako spoznajemo, već samo predstavlja *stupnjeve* spoznaje od najniže do najviše te stupnjeve stvarnosti koji im korespondiraju.

Nastavnik nastavlja s izlaganjem i postavlja pitanje kako netko tko je na razini samog opažanja može doći do prave spoznaje ili znanja. Može li mu se kako pomoći? Ako nema odgovora, nastavnik upućuje da odgovor potraže u udžbeniku te ih upućuje na izvorni tekst, str. 289., naslov „Dijalektika, spoznavanje, stupnjevi spoznaje“. Traženi odgovor na prije postavljeno pitanje je dakako *dijalektika*. Kako bismo obrazovali „zatvorenike“ ili sugrađane, koristimo se dijalektikom. Nastavnik nadodaje da se dijalektika u Platonovom shvaćanju odnosi na znanje o spajanju i razdvajanju pojmova i zapisuje na ploču (dijalektika = znanje o spajanju i razdvajanju pojmova). *Tko ima dijalektičku sposobnost, taj vidi jednu ideju u različitom mnoštvu, a u jednom vidi i mnoštvo; to je razlikovanje po rodu.* Dijalektika će reći da kada iskazujemo nešto, onda iskazujemo bitak. A kako bitak nije ništa drugo do ideja, onda to znači da kada govorimo, govorimo o idejama. Dijalektika je stoga nauka o idejama. Jedino dijalektika može doći do bitka (ideje Dobra). Valja napomenuti da se iz tadašnje dijalektike razvila logika.

Naposljetku, jedino pitanje na koje još treba odgovoriti jest kako učimo i kako dolazimo do znanja. Odgovor će dati teorija sjećanja ili *anamneza* [(nastavnik piše na ploču: Anamneza = teorija sjećanja (argument za besmrtnost duše)]. Nastavnik potom dodaje: Platon je mišljenja da mi možemo znati čak i ono što ne znamo! Razlog tome je što naša duša zna sve ideje. Duša je po Platonu besmrtna i ona je prije dolaska u tijelo promatrala svijet ideja i tako ih je sve upila. Dolaskom u tijelo ona mnogo toga zaboravlja stoga se mi tijekom života samo moramo prisjetiti toga što ona već zna. Očito je kako ljudsko tijelo više nalikuje pojavnom svijetu, dok je duša po svojoj prirodi bliža nepromjenjivim i vječnim idejama. Kada se duša susretne s ovozemaljskim osjetilnim podacima ona je nesigurna, ali čim se usredotoči na istinski bitak ona odmah osjeća srodnost s njima. To čini tako što promatra ono o čemu se uči te odmah zapaža sličnosti s onim što je prije gledala, s idejama. Tako se kroz sjećanje dobiva znanje. Učenje, dakle, nije ništa drugo do li sjećanje duše. Znanje koje duša ima je stoga *apriorno* ili urođeno.

Bi li mogli reći da je naše znanje apriorno, da stvarno svi sve znamo samo da se moramo prisjetiti? Jesmo li skloni vjerovati u reinkarnaciju, ili besmrtnost duše? Nastavnik ne očekuje odgovore, već ih postavlja kao pitanja za individualno promišljanje. Ukoliko se netko i javi s nekim odgovorom i obrazloženjem, o tome se kratko prodiskutira.

ZAVRŠNI DIO

Zaključno, ponavljaju se simboli opisani u spilji s korespondirajućim stupnjevima bitka i modusima spoznaje kako su prikazani na PPT-u. Potom nastavnik daje svoj doprinos poanti nastavnog sadržaja. Ono što prikazuje ova poredba o spilji jest, ne samo stupnjeve prave spoznaje, već prikazuje i važnost obrazovanja kako bi se došlo do znanja. Važnost toga da i druge trebamo naučiti pravoj istini i dovesti ih do ideje Dobra, kako bi i drugi mogli djelovati pravedno, hrabro i dobro odnosno ispravno. Dakle, ova poredba uključuje ne samo epistemološku već i ontološku i etičku perspektivu.

Nakon toga nastavnik otvara diskusiju o tome što učenici misle u kojoj mjeri ljudi danas žive u spiljama, tj. u svom svijetu iluzija. Na kojem stupnju spoznaje najčešće zapinjemo? Također, pita ih bi li ostali živjeti u spilji ili u nekoj matrici u kojoj život kontroliraju drugi (poveznica s filmom Matrix ili Trumanov Show) ili čak u svom svijetu mašte, sigurni od okrutnog svijeta ili bi voljeli znati “gorku” istinu (izaći iz spilje)? Zašto?

Nakon kratke rasprave, nastavnik daje učenicima zadaću da razmisle o tome koje sve spoznaje o svijetu znamo samo kao mnijenje, a koje kao umne spoznaje. (Primjerice, kada nas se pita što je „hrabrost“, prvo mogu zamisliti fiktivnog lika Luke Skywalkera koji se bori protiv zla (slika), onda vjerujem da je hrabar onaj vatrogasac kojeg vidim (pojava) da gasi požar na gorućem krovu, što je na razini mnijenja, potom izvodimo definiciju hrabrosti, na kraju imamo ideju hrabrosti – umna spoznaja). Bazira li se naš svijet pretežito na *doxi* ili *noesis*? Koji su uvjeti potrebni da bi rekli da u nešto nismo sigurni, da samo nagađamo ili vjerujemo, a koji kada nešto stvarno znamo?

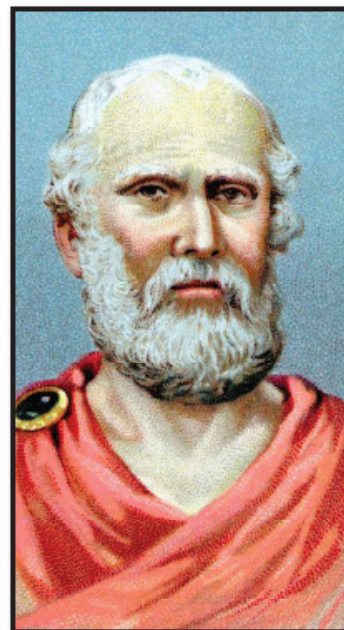
Na kraju, kada je nastavnik ponovio s učenicima ključne pojmove i odnose među njima i zadao im domaći uradak, zahvaljuje učenicima na suradnji i pozdravlja ih do sljedećeg sata kada obrađuju Aristotela.

11. Plan ploče (kao pomoć uz prezentaciju):

PLATON - epistemologija					
MIT O SPILJI					
ontologija	Simboli u spilji	Stupnjevi bitka (što)	Stupnjevi spoznaje (kako)	Modusi spoznaje (čime)	epistemologija
Svijet ideja	Sunce	Ideja (dobra)	Znanje	razum	NOESIS (umska spoznaja)
	Sunčevo svijetlo	Predodžba (matematička)	Predočavanje	Um	
Svijet pojava	Predmet	Pojaava	Vjerovanje	Percepcija	DOXA (mnijenje)
	Sjena	Slika	Nagađanje	Imaginacija	
- Dijalektika – znanje o spajanju i razdvajanju pojmova + Anamneza = teorija sjećanja (argument za besmrtnost duše) = put do znanja					

PLATON – epistemologija

Iva Magaš
Siječanj 2014.

UVOD u spoznajni problem

Što znači imati znanje ili znati?

- **znanje = vrline**
 - Treba nam garancija da smo pravedni i dobri.
 - To možemo samo ako imamo znanje!
- Kako do znanja?
- Koji su stupnjevi spoznaje po Platonu?

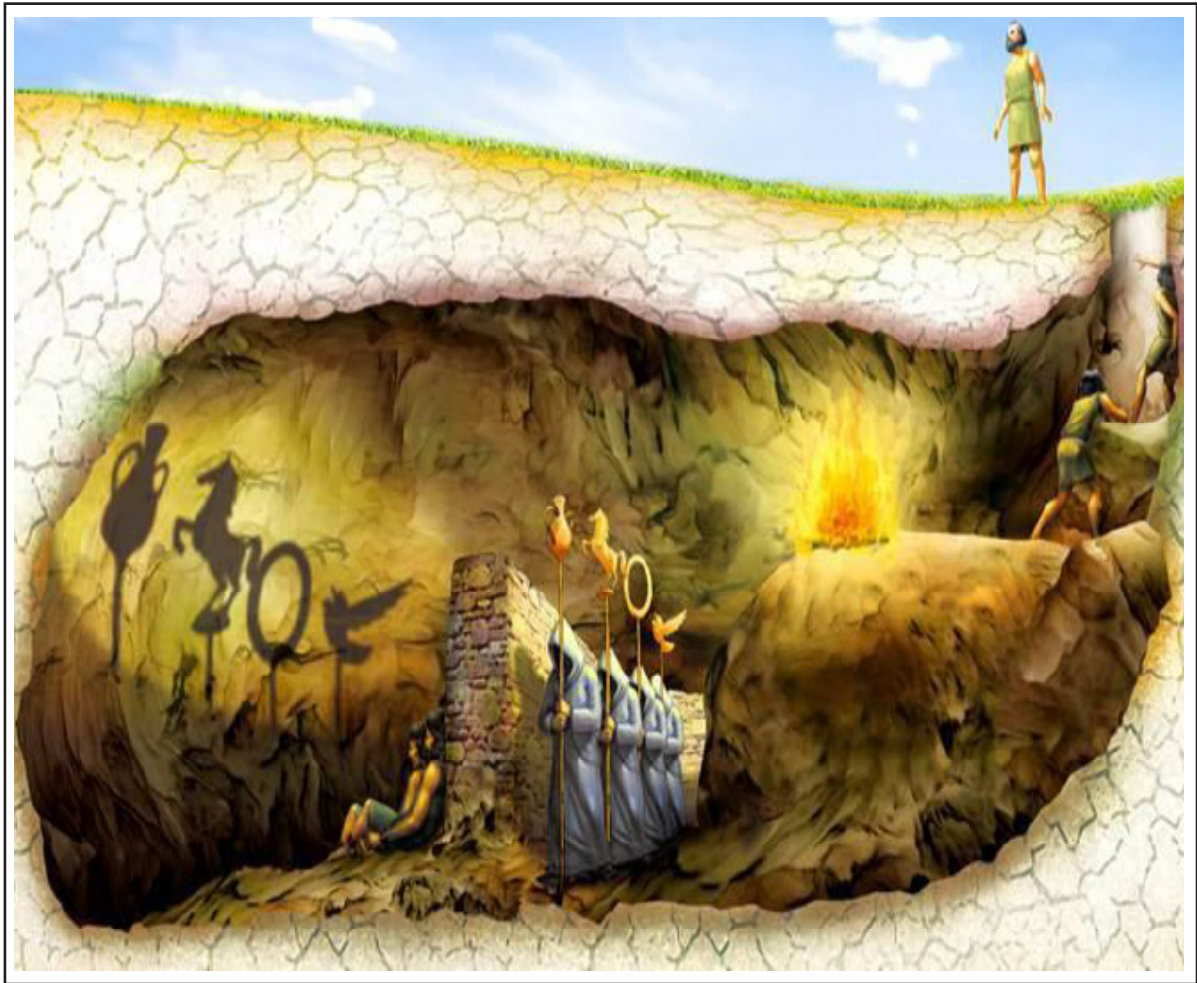
Epistemologija se tiče problema spoznaje ili znanja. Platon smatra da je jedino znanje garancija naše etičnosti i pravednosti. Drugim riječima, ako imamo znanje ne možemo ne biti pravedni i dobri. Jer ne možemo biti dobri ako nemamo znanje. No ono što je naš cilj ovdje jest saznati kako doći do znanja, odnosno koji su stupnjevi spoznaje po Platonu.

Mit o spilji (“Država”, knjiga 7.)

Kako bi učenicima bilo lakše prepoznati i razlikovati stupnjeve spoznaje najavljuje im se Mit o spilji – alegorijski i ilustrativni prikaz toga što spoznajemo, kako spoznajemo i koji je krajnji domet spoznaje (znanje). Ovaj mit opisan je u Platonovom važnom djelu Država u 7. knjizi te govori o izlasku zatvorenika iz spilje na svijetlo, što metaforički predstavlja put do znanja.

Nastavnik potom najavljuje prikazivanje video isječka koji vjerno dočarava ulomak o Platonovoj Spilji opisan u Državi. Ujedno daje učenicima zadatak da pažljivo prate što sve zatvorenik vidi dok je okovan, a što kada je oslobođen te da probaju odrediti što simbolizira izlazak iz spilje. (<http://www.youtube.com/watch?v=69F7GhASOdM>) 00:00-02:35

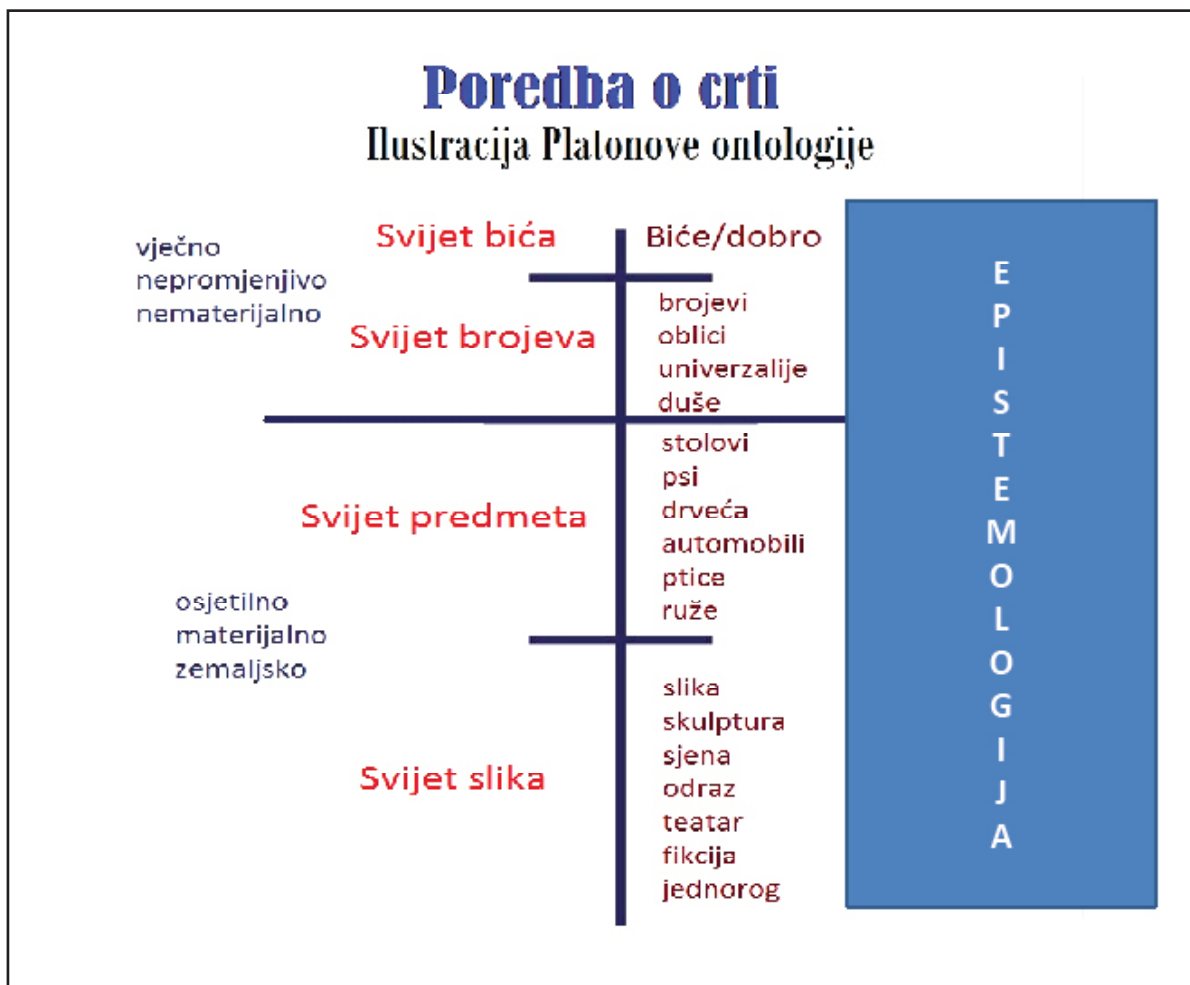
U ovome trenutku, video isječak je pogledan te slijedi zajednička analiza. Ova slika služi kao podsjetnik na važne simbole unutar i izvan spilje.

Dakle, govorimo o sjenama na zidu, predmetima koje ljudi nose, sunčevom svjetlu i Suncu. Te iste pojmove nastavnik paralelno, kako ih učenici nabroje, ispisuje na ploču u tabličnom obliku i nastavlja s analizom.

Analiza spilje

- Izlazak iz spilje simbolizira *uzlazak duše u misaoni kraj*
- Osjetilnom spoznajom možemo dohvatiti samo pojavni svijet
- **mnijenjem (*doxa*)** možemo imati **vjerovanje o pojavama i nagađanje o sjenama**
- **umna spoznaja (*noesis*)** obuhvaća **znanje o idejama i predočavanje matematičkih i znanstvenih predodžbi**
 - jedini stupanj koji može dovesti do ideje Dobra!

Ovdje slijedi detaljna analiza spilje. Osim već zapisanih elemenata iz spilje, nastavnik objašnjava i nadopisuje korespondirajuće stupnjeve stvarnosti, što je zapravo i razjašnjenje Platonove ontologije, u drugom stupcu (slika koja korespondira sjeni, pojava predmetu, matematička predodžba sunčevom svijetlu i ideja Dobra Suncu). Pritom podsjeća da je Platon dualist, što znači da razlikuje dva svijeta, ideja i pojava. Samim time on mora razlikovati dva glavna načina spoznaje stvarnosti (koji su se već spominjali u uvodu: osjetilna i misaona spoznaja, ali kod Platona je to noesis i doxa) jer svaki način odgovara svojem svijetu (pojave doxi, ideje noesisu). Ovo se dalje razrađuje u druga dva stupca (vidi Plan ploče iz Pripreme) te tako dobivamo stupac Stupnjevi spoznaje (nagađanje o sjenama; vjerovanje o pojavama; predočavanje matematičkih predodžbi, znanje o idejama). Znanje je najbitniji i najviši stupanj. Ovdje postaje jasna početna Platonova ideja da imamo znanje tek kad znamo ideje i to ideju Dobra. Navodi se još četvrti stupanj Modusi spoznaje koji je manje bitan jer označava samo sposobnosti koje se aktiviraju na pojedinom stupnju spoznaje (imaginacija kod nagađanja o sjenama i slikama stvari; percepcija ili opažanje kada vjerujemo o pojavama i predmetima; um kada si predočujemo matematičke predodžbe ili definicije ili univerzalije; razum kao najviši modus kojim dolazimo do znanja o idejama i Dobru).

Ilustracija pokazuje konkretne primjere pojedinih već navedenih stupnjeva Platonove ontologije, kako bi učenici mogli jasnije vizualizirati te stupnjeve stvarnosti. Iza plavog pravokutnika slijedi ponovno navođenje modusa kojim spoznajemo pojedini stupanj stvarnosti.

Nakon toga nastavnik postavlja pitanje kako možemo doći do ideje Dobra ili do znanja? Koja nam “tehnika” pomaže u tome? Nastavnik upućuje učenike da odgovor potraže u Udžbeniku str. 289., naslov „Dijalektika, spoznavanje, stupnjevi spoznaje“.

Dijalektika

→dijalektika = *znanje o spajanju i razdvajanju pojmova*

→kada iskazujemo nešto, iskazujemo bitak (ideje)

→ nauka o idejama

- Preteča logike

Odgovor na prethodno postavljeno pitanje je DIJALEKTIKA. Dijalektika se u Platonovom shvaćanju odnosi na znanje o spajanju i razdvajanju pojmova. *Tko ima dijalektičku sposobnost, taj vidi jednu ideju u različitom mnoštvu, a u jednom vidi i mnoštvo; to je razlikovanje po rodu.* Dijalektika će reći da kada iskazujemo nešto, onda iskazujemo bitak. A kako bitak nije ništa drugo do ideja, onda to znači da kada govorimo, govorimo o idejama. Dijalektika je, stoga, nauka o idejama. Jedino dijalektika može doći do bitka (ideje Dobra). Valja napomenuti da se iz tadašnje dijalektike razvila logika.

Anamneza ili teorija sjećanja

- Duša je po Platonu besmrtna
tijelo – bliže pojavnom svijetu;
duša – bliža svijetu ideja

- prije dolaska u tijelo →
duša promatrala svijet ideja i sve ih upila
- dolaskom u tijelo → zaboravlja →
→ sjećanjem do ideja (znanja)!

Posljednji pojam koji treba objasniti jest anamneza ili teorija sjećanja. Ona je bitna jer je to pokazatelj da mi uvijek znamo ideje, uvijek imamo znanje, čak i onda kada mislimo da ne znamo, a to je zato što naša duša zna sve ideje. Duša je po Platonu besmrtna i po svojoj prirodi bliža nepromjenjivim i vječnim idejama, dok je tijelo bliže pojavnom svijetu. Ona je prije dolaska u tijelo promatrala svijet ideja i tako ih je sve upila. Dolaskom u tijelo zaboravlja, stoga se mi samo moramo prisjetiti toga što ona već zna.

- Kad učimo, duša promatra, i odmah zapaža sličnosti s onim što je prije gledala, s idejama, i prisjeća se...
- **učenje = sjećanje duše**
- Znanje koje duša ima je *apriorno* ili urođeno

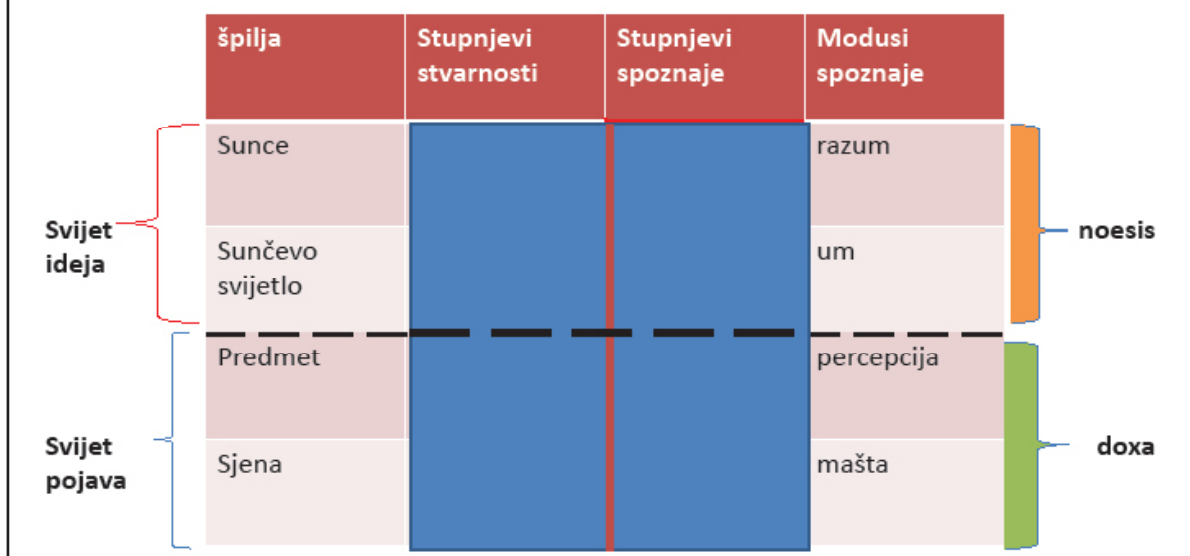
Kada se duša susretne s ovozemaljskim osjetilnim podacima ona je nesigurna, ali čim se usredotoči na istinski bitak, ona odmah osjeća srodnost s njima. To čini tako što promatra ono o čemu se uči te odmah zapaža sličnosti s onim što je prije gledala, s idejama. Tako se kroz sjećanje dobiva znanje. Učenje, dakle, nije ništa drugo doli sjećanje duše. Znanje koje duša ima je, stoga, apriorno ili urođeno.

Sinteza: bitni pojmovi

- Mit o spilji
- stupnjevi stvarnosti + stupnjevi spoznaje
- *noesis vs. doxa*
- dijalektika
- anamneza – teorija sjećanja

Ovdje je izdvojeno pet elemenata koji su ključni da bi se mogla objasniti Platonova epistemologija i koje učenici moraju znati. Ukoliko nekome neki pojam nije bio dovoljno jasno objašnjen, nastavnik to razjašnjava ponovno sada.

Ponavljjanje

Iako na ploči postoji ista skica, sada je vrijeme da se ponovi dioba stupaca tj. korespondencija metafizike s epistemologijom. Traži se da učenici znaju, posebice, razlikovati stupnjeve stvarnosti od stupnjeva spoznaje, kao što je sakriveno iza plavog kvadrata.

Diskusija

Nastavnik pred kraj sata otvara diskusiju: bi li ostali živjeti u spilji (kao u nekoj matrici u kojoj život kontroliraju drugi – poveznica s filmom Matrix ili Trumanov Show) ili pak u svom svijetu mašte, sigurni od okrutnog svijeta ili bi voljeli znati “gorku” istinu (izaći iz spilje)? Zašto?

U kojoj mjeri ljudi danas žive u spiljama? Na kojem stupnju spoznaje najčešće zapinjemo?

Domaća zadaća

1. Koje sve spoznaje o svijetu znamo samo kao mnijenje, a koje kao umne spoznaje?
2. Bazira li se naš svijet pretežito na *doxi* ili *noesis*?
3. Koji su uvjeti potrebni da bismo rekli da:
 - a) u nešto nismo sigurni, odnosno da samo nagađamo ili vjerujemo?
 - b) nešto stvarno znamo?

Nastavnik zadaje zadaću i objašnjava pitanja. Za prvo pitanje prilaže konkretan primjer na koji cilja: primjerice, kada nas se pita što je „hrabrost“, prvo mogu zamisliti fiktivnog lika Luke Skywalkera koji se bori protiv zla (slika), onda vjerujem da je hrabar vatrogasac kojeg vidim (pojava) da gasi požar na gorućem krovu, što je na razini mnijenja, potom izvodimo definiciju hrabrosti; na kraju imamo ideju hrabrosti – umna spoznaja.

Drugo i treće pitanje su čisto obrazlaganje svojih stavova što ujedno pokazuje koliko su učenici razumjeli gradivo.

Hvala na suradnji!

Na kraju, nastavnik predlaže da učenici pogledaju film Trumanov show, ukoliko već nisu, te zahvaljuje na pažnji i suradnji.

PRILOG 5: Koncept priprema „Skepticizam“ (osmislila i izradila: Laura Angelovski)

PRIPREMA ZA NASTAVNI SAT							
Škola							
Nastavnik		Razred		Datum		Redni broj u dnevniku	
Nastavni predmet	Filozofija						
Nastavna cjelina	Etičko razdoblje grčke filozofije						
Nastavna jedinica	Skeptička škola i filozofski skepticizam						
Ključni pojmovi	Skepticizam, dogmatizam, relativizam, epohé, ataraksija, Deset Enezidemovih tropa						
Ishodi nastavne jedinice	OBRAZOVNI: Učenici će nakon odslušanoga sata definirati i primjeniti pojmove: skepticizam, epohé, konformizam, deset tropa; imenovati glavne predstavnike skeptičke škole; objasniti metodu skeptičkog načina razmišljanja, objasniti razliku skepticizma i relativizma te skepticizma i dogmatizma. FUNKCIONALNI: Učenici će nakon odslušanoga sata navesti primjere skeptika i obrazložiti ih, te izvesti skeptički argument. ODGOJNI: Učenici će nakon održanog sata vrednovati posljedice skepticizma u osobnom promišljanju, povezati skepticizam s vlastitim svakodnevnim životom i iskustvom.						
Kognitivno područje							
Afektivno područje							
Korelacija							
Nastavni mediji i pomagala	ploča, kreda, PPT, računalo, projektor, udžbenik						
Literatura	Literatura za učenike	Udžbenik za IV. razred gimnazije: Kalin, Boris, Povijest filozofije, Školska knjiga, Zagreb, 2010.					
	Literatura za nastavnike	Udžbenik za IV. razred gimnazije: Kalin, Boris, Povijest filozofije, Školska knjiga, Zagreb, 2010. Udžbenik filozofije za 4. razred gimnazije; Reškovac, Tomislav, Filozofija, Profil, Zagreb, 2008. Udžbenik filozofije za IV. razred gimnazije: Grgić, Čehok, Filozofija, Profil International, Zagreb, 2001. Gregorić, Pavel i Grgić, Filip; Helenistička filozofija: Epikurovci,					

	stoici, skeptici, KruZak, Zagreb, 2005.		
	Diogen Laertije, Životi i mišljenja istaknutih filozofa, Beograd, 1985.		
	Branko, Bošnjak, Od Aristotela do renesanse, Matica Hrvatska, Zagreb, 1982.		
	Marušić Brezetić D., Filozofija – priručnik za pripremu ispita na državnoj maturi, Profil, Zagreb, 2009.		
Nastavne metode ili strategije			
Oblici nastavnog rada			
usmeno izlaganje razgovor praktični rad igranje uloga, simulacija	demonstracija pisanje čitanje i rad s tekstom	istraživački rad pedagoška radionica projektno učenje	frontalni rad individualni rad rad u paru rad u skupinama/grupni rad radionica
Tip nastavne situacije			
uvodni sat	sat ponavljanja	sat sistematiziranja	
sat usvajanja novih sadržaja	sat provjeravanja znanja učenika	kombinirani sat	
TIJEK NASTAVNOGA SATA – METODIČKI SCENARIJ			
POSTUPCI I VRIJEME	SADRŽAJ SATA (ARTIKULACIJA)		AKTIVNOSTI ZA UČENIKE
5 minuta Ponavljanje Motivacija	Ponavljanje prethodnog gradiva: Koje škole smo do sada upoznali u helenističko-rimskom razdoblju? Kako su stoici doživljavali svijet? Što je to kataliptička predodžba? Što je ataraksija? Kako ju ostvaruju? Kako Epikurejci postižu ataraksiju? Kako nazivamo njihovu etičku poziciju? Najava teme – Skepticizam Pitanje za motivaciju – Jeste li kad čuli riječ skeptik ili da se za nekoga tvrdi da je skeptik? U kojim sve kontekstima ste to čuli? Možete li objasniti što to znači?		Ponavljanje Razgovor
Usmeno izlaganje Razgovor Usmeno izlaganje	upoznavanje s porijeklom riječi grč. <i>sképsa</i> objašnjavanje razlike i suprotnosti između dogmatika i skeptika pr. Nikola Kopernik geocentrični i heliocentrični sustav pr. Današnje znanstvene dogme? Primjeri? izlaganje o predstavnicima skepticizma – suprotstavljanje dogmama, predstavnici: Piron, Sekst Empirik, Enezidem,		Slušanje Zapisivanje Razgovor Zapisivanje

Analiza teksta	Piron nije zapisivao – poveznice?; sumja radi same sumnje analiza teksta: Što je skepsa? Odgovaranje na pitanja: Što je skeptička moć? Koja je glavna tvrdnja/teza u tekstu? Što znači jednaka snaga suprotstavljenih tvrdnji? Što je epohé? Kako opisuje ataraksiju?	Rad na tekstu Analiza teksta
Arhitektonika teksta	Izlaganje o temeljnim postavkama skepticizma analizom teksta:	
Usmeno izlaganje	„sposobnost stavljanja pojava i misli u suprotnost“ → skeptici smatraju da uvijek moraju nastaviti istraživati jer će time doći do uvida da za svaku pojavu ili misao da p mogu pronaći i pojavu ili misao koja joj je kontradiktorna i glasi ne-p → suzdržavanje od suda jer pojave i misli koje im se pojavljuju su u suprotnosti, ali su jednako vrijedne i nemamo nikakav kriterij za prosuđivanje je li istinit p ili ne-p → «nepomućenost i mirnoća duše» - neuznemirenost tj. epohe.	Slušanje Zapisivanje
Oprimjerenje i dodatno objašnjenje	Dodatni primjer: toranj promatran iz daljine i izbliza (p i ne-p), na istom primjeru pitanjima se razrađuje razlika relativista i skeptika: Tko je zastupao spoznajni relativizam (sofisti)? Što bi oni tvrdili, kakav je toranj? (Onakav kakav se čovjeku pojavljuje jer čovjek je mjera svih stvari) Što bi tvrdili skeptici? (Da se moramo suzdržati od suda) Skeptici će se zaustaviti na ovome i čim dođu do suprotstavljenih pojava koje promatramo pod određenim okolnostima prijeći će na suzdržavanje od suda jer ne mogu znati kakav toranj uistinu jest. Relativisti idu korak dalje od toga, oni nakon što dođu do suprotstavljenih pojava ne tvrde da ne mogu znati kakav je toranj uistinu, već da je istinito da je toranj okrugao promatran izdaleka, a četvrtast promatran izbliza, da je med sladak zdravom, a gorak bolesnome čovjeku i tako dalje. Primjeri?	Prisjećanje Razgovor
Razgovor	Skeptik se ne opredjeljuje u pitanjima znanja, uvijek istražuje, riječ je o nazoru u životu, nije pesimistički i pasivistički stav već konformistički – pitanja za raspravu: Je li ovo kontradiktorno ponašanje antičkih skeptika? Objasnite? Oprimjerite?	Ponavljanje
Usmeno izlaganje	upoznavanje s Enezidemovim modusima (modusi su formulacije određenih načina na koji nam se pojave i misli pojavljuju i samim time stvaraju u nama određene predodžbe)	Slušanje
Analiza teksta	Rad na tekstu: čitanje modusa iz teksta u udžbeniku u parovima → učenici imaju zadatak da nakon pročitanih nekoliko modusa pokušaju sami zaključiti koja je linija argumentacije (zapisati u bilježnice), nakon toga zajedno s nastavnikom provjeravaju odgovore	Rasprava Kritičko promišljanje
Razgovor		Rad na tekstu Razgovor
Usmeno izlaganje		Razgovor – provjeravanje odgovora
		Slušanje

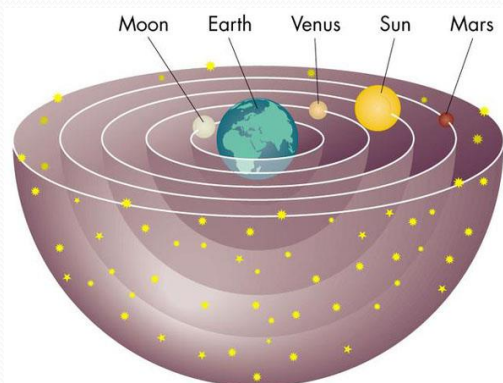
	specifičan oblik argumentacije za sve moduse – ista struktura argumenata. Tri premise; prve dvije premise počivaju na relativnosti pojava. Sekst unosi treću premisu koja tvrdi da ne možemo dati prednost niti jednoj pojavi jer objektivno ne možemo ništa znati te se moramo suzdržati od suda. Enezidemovi modusi tiču se empirijskih činjenica i njihova vrijednost je u činjenici da su nam ukazali na to kako ne možemo suditi o tome kakve su stvari samo iz razloga što se nama takve pojavljuju. Ovo je zapravo jedan od prvih skeptičkih pokušaja da dovedemo u pitanje naša vjerovanja o svijetu.	Zapisivanje
10 minuta	Pokušajte navesti nekoliko primjera optičkih iluzija. Nakon što izložite odgovarajući primjer pokušajte ga prikazati argumentom Enezidemovih modusa.	Rad u paru Sistematizacija Primjena znanja
Provjera rezultatata, razgovor	Domaći rad – izrada mentalnih mapi u aplikaciji (Mindomo ili Coogle) u kojoj će prikazati tri najvažnija predstavnika etičkog helenističko-rimskog razdoblja i najvažnije pojmove koje uz njih vežemo kako bi se gradivo sistematiziralo.	Individualni zadatak
PLAN PLOČE (ukoliko nismo pripremili PPT prezentaciju)		
Skepticizam Što je skepsa? Skepticizam - suprotstavljanje dviju tvrdnji jednake snage → suzdržavanje od suda (epohé), ostvarujemo cilj (ataraksiju)		

SKEPTICIZAM

Laura Angelovski

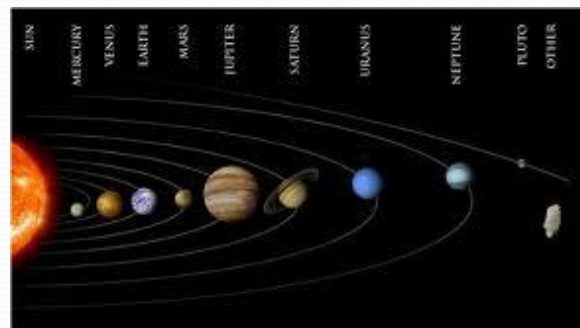
Skepticizam

- grč. *skepsa* – sumnja

Dogmatizam

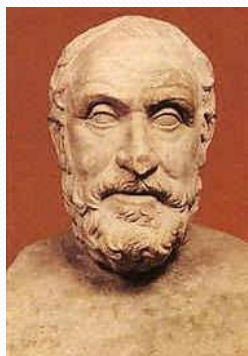
- grč. *dogma* – mišljenje

Dogma geocentričkog sustava zamijenjena je heliocentričkim sustavom

Skeptici

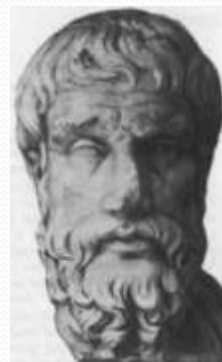
- PREDSTAVNICI:

PIRON

SEKST EMPIRIK

ENEZIDEM

Što je skepsa?

- Pročitajte tekst u udžbeniku, str. 299. *Što je skepsa?*
- Odredite glavnu tezu u tekstu

- P1: U učionici 201, Ani je hladno.

SUPROTSTAVLJENE TVRDNJE

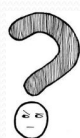
- P2: U učionici 201, Ivani je vruće.
→ suzdržavanje od suda (*epohé*)

Promatran izdaleka toranj nam se pojavljuje okrugao.

Promatran izbliza pojavljuje nam se četvrtast.

KAKAV JE TORANJ OBJEKTIVNO?

SKEPTICIZAM $\neq$ **RELATIVIZAM**

↓
- ne možemo znati - epohé

↓
- okrugao izdaleka, četvrtast izbliza

Što je cilj skepse?

- Pročitajte tekst u udžbeniku, str. 300. *Što je cilj skepse?*

Skepticizam kao način života

- **Konformizam** – prilagođavanje okolini
- 10 Enezidemovih modusa ili tropa (načini sumnjanja):
 1. Modus koji se zasniva na razlici među životinjama
 2. Modus koji se zasniva na razlici među ljudima
 3. Modus koji se zasniva na razlici u ustrojima organa za zapažanje
 4. Modus koji se zasniva na okolnostima
 5. Modus koji se zasniva na položajima, razmacima i mjestima
 6. Modus koji se zasniva na primjesama
 7. Modus koji se zasniva na količinama i ustrojstvima stvari
 8. Modus koji proizlazi iz relativnosti
 9. Modus koji se zasniva na čestim ili rijetkim susretanjima
 10. Modus koji se zasniva na načinima života, običajima, vjerovanjima i drugim dogmatskim pretpostavkama

PRILOG 6: Primjer obrasca nastavne pripreme šk.god. 2014./2015.

Ime i prezime:

Matična ustanova:

Mjesto:

Školska godina:

PRIPRAVA ZA IZVOĐENJE NASTAVNOGA SATA

Škola:

Mjesto:

Datum:

Nastavni predmet:

Razred:

Nastavno područje:

Nastavna cjelina:

Nastavna tema unutar nastavne cjeline:

Nastavna jedinica:

Cilj obrade nastavne jedinice:

Nastavni zadaci:

Obrazovni:

-
-
- ...

(upoznati, pokazati, ukazati, uočiti, razumjeti, shvatiti, poučiti, naučiti)

Funkcionalni:

-
-
- ...

(razviti, osposobiti, usavršiti, formirati, uvježbati, navikavati, izgrađivati, izoštriti, izražavati)

Odgojni:

-
-
- ...

Ishodi učenja – kompetencije učenika:

ZNANJA (činjenična i teorijska):

PAMĆENJE – RAZUMIJEVANJE – PRIMJENJIVANJE – ANALIZIRANJE –
SINTETIZIRANJE – VREDNOVANJE – KREIRANJE

Učenik:

-
-
- ...

VJEŠTINE (spoznajne, psihomotoričke, socijalne):

STRUČNO-GLAZBENE I OPĆE

Učenik:

-
-
- ...

SAMOSTALNOST

Učenik:

-
-
- ...

ODGOVORNOST

Učenik:

-
-
- ...

Korelacija s drugim predmetima/područjima:

Tip sata:

Artikulacija nastavne jedinice

Etapе nastavnog sata i kratak sadržaj		Nastavni oblici	Metode poučavanja	Principi učenja	Nastavna sredstva i pomagala
Uvodni dio (nastavnik):	Uvodni dio (učenici):				
Središnji dio (nastavnik):	Središnji dio (učenici):				
Završni dio (nastavnik):	Završni dio (učenici):				

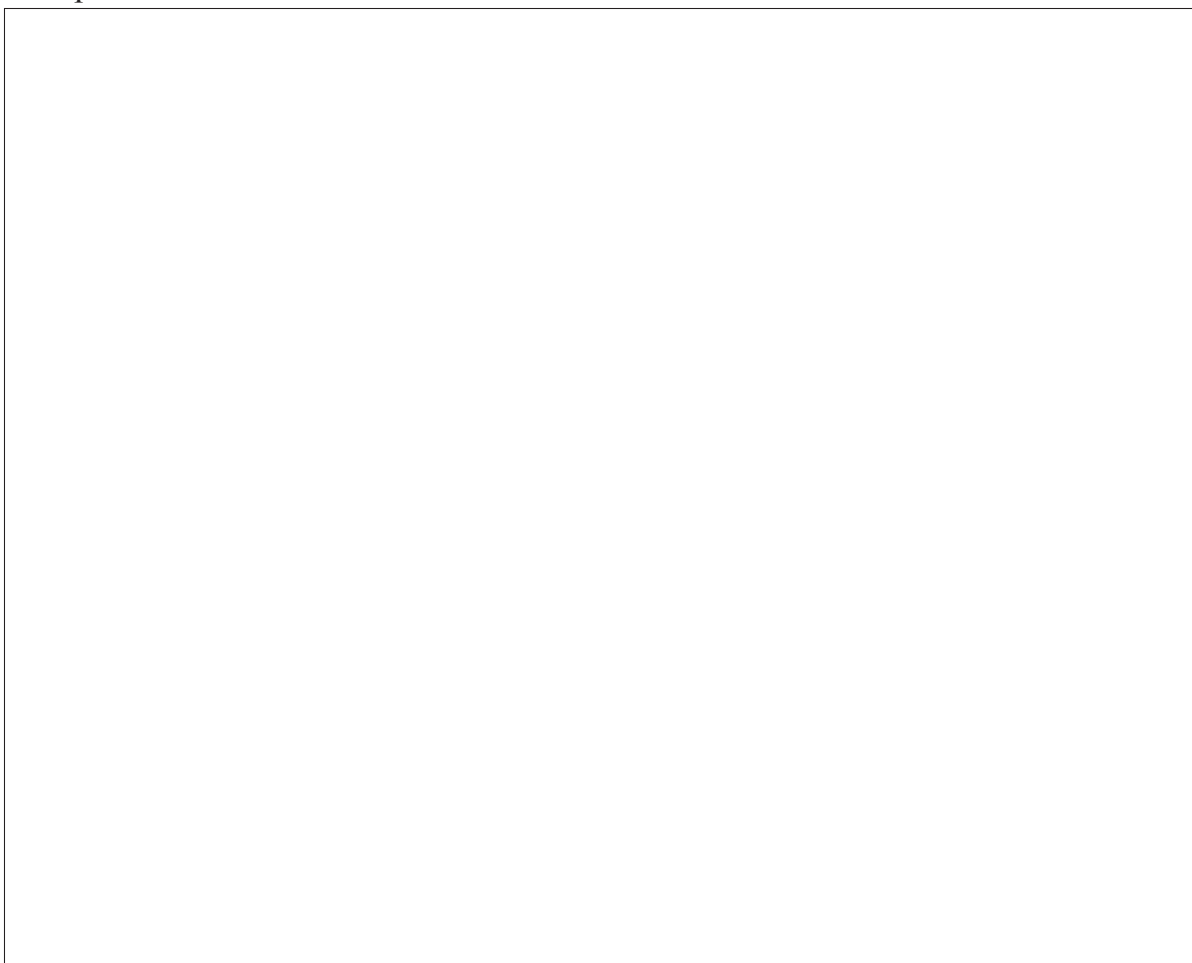
Razrada nastavnoga sata po etapama

Uvodni dio:

Središnji dio:

Završni dio:

Plan ploče

Načini vrednovanja učeničkih postignuća:

Postupci motivacije učenika:

Prilozi

Literatura

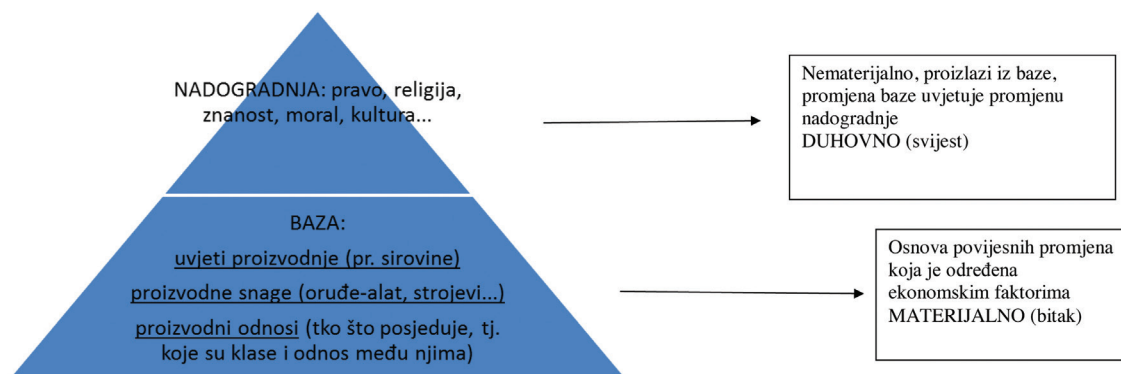
Izvori znanja za učitelja/nastavnika (stručno-znanstvena, pedagoška, psihološka, didaktička, metodička publikacija):

Izvori znanja za učenika:

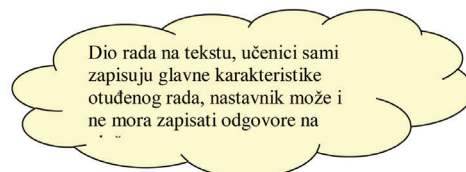
PRILOG 7: Primjer plana ploče za nastavnu jedinicu „Karl Marx“ (osmislila i izradila: Laura Angelovski)

KARL MARX

- djela: „Kapital“, „Rani radovi“
- HISTORIJSKI MATERIJALIZAM – povijest je u stvari proces razvoja proizvodnih snaga i njima prikladnih proizvodnih odnosa (odnosa među klasama)

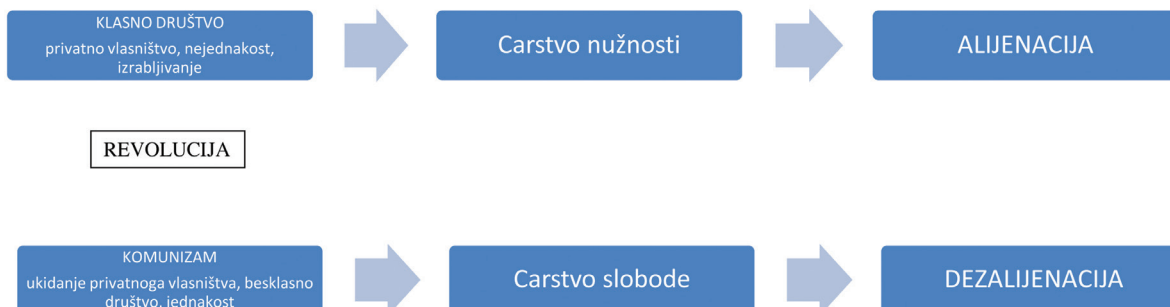

- čovjek je povijesno determinirano biće, materijalizam sui generis
- FILOZOFIJA PRAKSE – čovjek je biće prakse
- ATEIZAM - Religija je opijum za mase

OTUĐENI RAD:

Vanjski rad ne pripada čovjekovoj biti
 Čovjek je samodjelatan samo u životinjskim funkcijama
 Rad otuđuje čovjeka od njegove ljudske biti
 Otušenje čovjeka od čovjeka

PRILOG 8: Primjeri nastavnog cilja i zadataka za nastavnu jedinicu Kant (osmislila i izradila: Laura Angelovski)

Cilj poučavanja	Cilj nastavnog sata je predstaviti učenicima Kantovu spoznajnu teoriju (epistemologiju) odnosno transcendentalni idealizam, objasniti sličnosti i različitosti između teorije empirizma i racionalizma po pitanju spoznaje te Kantovog transcendentalnog idealizma, sumirati temeljne postavke Kantove epistemologije.
Ishodi nastavne jedinice Kognitivno područje Afektivno područje	OBRAZOVNI: Učenici će definirati i objasniti što je Kantov transcendentalni idealizam, navesti i obrazložiti po čemu je Kantova teorija aktualna u pogledu dolaska do spoznaje, objasniti što znači kantovski obrat i usporediti ga s kopernikanskim obratom, objasniti razliku između pojave (phenomenona) i stvari o sebi (noumena), navesti i definirati analitičke i sintetičke sudove, navesti i objasniti razliku između a priori i aposteriori, objasniti sličnosti i razlike između Kantova transcendentalnog idealizma te stajališta empirista i racionalista. FUNKCIONALNI: Učenici će primijeniti nastavni sadržaj na primjeru te usporediti Kantovu filozofiju s njegovim prethodnicima. ODGOJNI: Učenici će uočiti posljedice racionalizma i empirizma u promišljanju i djelovanju, kao i neizostavnog uključivanja oba pristupa (tj. razuma i osjetila) u sam proces spoznaje, time će biti potaknuti na daljnje učenje, nove mogućnosti spoznaje, razvijati svjesnost o mogućnosti promatranja problema iz više aspekata, spoznati vrijednost različitih stavova i time važnost formiranja vlastitog stava na temelju argumenata.

PRILOG 9: Postupci uvođenja na primjeru nastavne jedinice – Kierkegaard (osmislila Aleksandra Golubović):¹

Skandalon

Kod Kierkegaarda primjerice možemo primijeniti skandalon na temu „Tko je (prema slavnom Dancu) čovjek i kako ga uopće definirati?“ i to kroz dovođenje u pitanje same ideje koju o čovjeku imamo, a povezano sa shvaćanjem čovjeka od strane njegovih prethodnika, ali i suvremenika. On se zapravo ne slaže sa samorazumljivom, neupitnom i uvriježenom definicijom čovjeka prema kojoj proizlazi da svi znamo tko je čovjek i koje su njegove glavne karakteristike. To znači da pokazuje neadekvatnost ustaljenog načina definiranja prema kojemu se isti definira po kriteriju temeljnih osobina (karakteristika) koje pripadaju svakom čovjeku.

Problematiziranje

Sljedeći korak je kada Kierkegaard dovodi u pitanje takav način definiranja pokazujući da time dobivamo ideju (preciznije, apstraktnu ideju) o čovjeku općenito, ali ne saznajemo ništa o konkretnom čovjeku koji nas zapravo najviše interesira. On zapravo problematizira o postojećoj definiciji navodeći svoje sugovornike da uvide nužnost preispitivanja i dovođenja u pitanje postojeće (pre)općenite definicije koja je neadekvatna (u pokušaju definiranja konkretnog čovjeka – mene, tebe, njega, nje, itd.). Nameće se potreba ponovnog definiranja čovjeka koja će biti bliža čovjeku današnjice jer svakog čovjeka zanima tko je on sam, a ne čovjek općenito. Problematiziranje se sastoji u nalaženju razloga protiv starog načina definiranja (u kojem se davalo primat esenciji), a za novi način definiranja (koji će obuhvatiti čovjeka današnjice). Raspravlja se o razlozima za i razlozima protiv i pokušava donijeti konačni sud. Problem bi konkretno glasio – možemo li čovjeka definirati u prvom redu prema njegovoj esenciji ili egzistenciji? Ili - treba li čovjeka primarno definirati s obzirom na njegovu bit ili egzistenciju? Neki će učenici zasigurno zastupati esencijalni, a neki egzistencijalni pristup.

Aktualizacija

Sljedeći korak je aktualizacija, koja se manifestira kroz nalaženje onoga po čemu je svaki čovjek prepoznatljiv, onog što ukazuje na konkretnog živućeg čovjeka koji je prisutan ovdje i sada. Svaki čovjek po Kierkegaardu upravo egzistirajući, dakle, živeći,

¹ Više o tome vidi u: Golubović 2013.11

definira samog sebe. To je ono po čemu se jedan čovjek razlikuje od svih ostalih. U tom smislu čovjeka obilježava njegova egzistencija i način egzistiranja, a ne opće karakteristike koje pripadaju ljudskom rodu kao takvom (ili čovjeku općenito).

Na primjeru nastavne jedinice Kierkegaard, odnosno njegove rasprave o čovjeku vidimo kako se kroz tri faze (skandalon, problematiziranje i aktualizacija) dolazi do cjelovite slike o tome tko je za Danca čovjek i na koji ga način možemo primjereno definirati.

PRILOG 10: Analiza ulomaka tekstova: Rene Descartes (osmislila i izradila: Laura Angelovski)

Prvo je pravilo bilo da nikad ništa ne prihvaćam kao istinito, a da jasno ne spoznam da je takvo, to znači da najbrižljivije izbjegavam svako prenakljivanje i neprovjereno donošenje suda, i da u svojim sudovima obuhvaćam jedino ono što je za moj duh tako jasno i razgovijetno, da nemam nikakva povoda o tome sumnjati.

Drugo, da svaku od teškoća, koju bih proučavao, podijelim na onoliko dijelova, na koliko je to moguće i koliko je potrebno radi njihova najboljeg rješenja.

Treće, da svoje misli upravljam izvjesnim redom, polazeći od najjednostavnijih i najrazumljivijih predmeta da bih se postupno uzdizao do spoznaje najsloženijih, pretpostavljajući red čak između onih, koje po prirodi ne prethode jedni drugima.

I posljednje, da posvuda sve tako potpuno pobrojim i načinim opće preglede, da mogu biti siguran da nisam ništa izostavio.

(ulomak iz R. Descartes, *Rasprava o metodi*)

Na čemu Descartes temelji pouzdanost spoznaje?

Opredjeljuje li se Descartes za induktivnu ili deduktivnu metodu? Objasni.

Na koji način povezuje pravila metode? Obrazloži?

S obzirom na to da nam iste misli koje nam se javljaju u budnom stanju mogu doći i kad spavamo, a da u tom slučaju nijedna od njih nije istinita, odlučio sam da pretpostavim da sve stvari koje su ikad došle u moju svijest isto tako nisu istinite kao ni obmane mojih snova. Ali sam odmah zatim primijetio da, dok sam htio tako misliti, da je sve krivo, nužno treba da ja koji mislim jesam nešto. I budući da mi je bilo jasno da je ova istina “mislim, dakle jesam” tako čvrsta i tako pouzdana da je ni najpretjeranije pretpostavke skeptika nisu u stanju uzdrmati, prosudio sam da je bez promišljanja mogu prihvatiti kao prvo načelo filozofije koje sam tražio.

(ulomak iz R. Descartes, *Rasprava o metodi*)

Na koji način Descartes dolazi do jedine pouzdane istine? Što ona podrazumijeva?

Navedite bar jednu pouzdanu istinu; imate li dovoljno razloga vjerovati u nju?

Naravno, što god sam dosad primio kao najistinitije, primio sam od osjetilâ ili osjetilima; otkrio sam međutim da ona pokatkada varaju, a razboritost nalaže da se nikad u cijelosti ne pouzdajemo u one koji nas makar i samo jednom prevariše.

Samo, ako se i događa te nas osjetila pokatkada varaju o stvarima što su veoma sićušne ili daleke, postoje mnoge druge stvari o kojima se ne može dvojiti, iako se iz osjetila crpe: kao da ja sad ovdje sjedim uz ognjište, ogrnut toplim ogrtačem, s papirom pod rukama i slično. Da su ove iste ruke moje, a i cijelo ovo tijelo, kojim bi se razlogom moglo nijekati? Ukoliko se možda ne usporedim s ne-znam-kojim luđacima, kojima je mozgove toliko oštetila opaka para crne žuči, te neprestance tvrde ili da su kraljevi, iako su najubogiji, ili da su grimizom zagrnuti, iako su goli golcati, ili da im je glava glinena ili da su tikve ili da su načinjeni od stakla, ali takvi su bezumni, i sâm ne bih ispao ništa manje bezumnim ako bih primio na sebe kakav primjer uzet od njih.

Ali, zaista, kao da i sâm nisam čovjek koji uobičava noću spavati, i u snima proživljavati sve isto, ili pokatkad i još manje vjerojatno negoli tî isti kad su budni?! Koliko li me je često noćni spokoj uvjeravao u to isto, da sam ovdje, ogrnut ogrtačem, posaden uz ognjište, dok sam zapravo odložene odjeće ležao pod pokrivačem?! Sad zaista budnim očima promatram ovaj papir; glava koju pomičem nije drijemna, istu ruku svrhovito i svjesno pružam i njom dotičem; dok usnulu čovjeku stvari se ne događaju tako odjelite. Ali kao da se ne sjećam kako su me u snima znale obmanuti slične takve misli, pa kad o tome pažljivije promislim, tako jasno uviđam da se nikakvim sigurnim znacima ne može razlikovati java od sna, da sam osupnut, i gotovo mi to isto osupnuće potvrđuje misao da sanjam.

Recimo da smo zaspali i da tē pojedinosti nisu istinite, da otvaramo oči, pomičemo glavu, pružamo ruke i da čak nemamo takve ruke ni takvo cijelo tijelo; pa ipak zapravo treba priznati da su viđevine sna poput naslikanih slika, koje ne mogu nastati drugačije nego po sličnosti prema istinitim stvarima; i stoga barem ove općenitosti – oči, glava, ruke, cijelo tijelo – nisu neke umišljotine, nego doista postoje. Uistinu i sami slikari – kad nastoje sirene i satire oslikati u najneobičnijim oblicima – ne mogu im pridati posve nove naravi, nego tek pri tome miješaju dijelove različitih životinja; pa ako pak i izmisle nešto što je toliko novo te ništa tomu slično nije nikad viđeno, i da je posve izmišljeno i lažno, ipak barem boje od kojih se to sastoji moraju biti istinite. Po ništa drugačijem razlogu (iako ove općenitosti – oči, glava, ruke i slično – mogu biti

izmišljene) potrebno je barem dopustiti da istinite mogu biti neke druge jednostavnije i općenitije stvari s pomoću kojih se – kao istinitim bojama – oblikuju sve one – bilo istinite bilo lažne – slike stvari koje su u našem mišljenju.

Takve je vrste čini se tjelesna narav uopće i njezina protežnost; takav je oblik protežninâ; zatim njihova količina, ili njihova veličina i broj, samo mjesto na kojem postoje, vrijeme kojim traju i slično.

Stoga možda nećemo loše zaključiti ustvrdimo li kako su nekako dvojbene fizika, zvjezdoznanstvo, medicina i svi slični nauci, koji ovise od razmatranja složevinâ, dok je nečeg sigurnog i nedvojbenog u aritmetici, geometriji i njima sličnim, koje se bave samo najjednostavnijim i najopćenitijim stvarima i malo brinu o tome da li iste jesu ili nisu u naravi stvari. Jer, bdio ja ili spavao, dva i tri jednom zajedno jesu pet, i četvrtina nema više od četiri strane; i čini se nemogućim da bi tako bjelodane istine mogle potpasti pod sumnju lažnosti.

(ulomak iz R. Descartes, Meditacije o prvoj filozofiji)

Na kojim sve argumentima se temelji Descartesova sumnja u iskustveno znanje?

Zašto sumnja u percepciju? Imate li više povjerenja u percepciju ili logičko razmišljanje?

Objasnite kroz primjere?

Koja znanost se izdvaja od drugih? Po čemu? Koja znanost više govori o vanjskom svijetu – matematika ili fizika?

Ako prihvatimo Descartesov sud, što to zapravo podrazumijeva?

SLIKA 6. Primjer Socrative ispita u pisanom formatu, inače je kviz interaktivan i rješava se preko aplikacije na nastavi u realnom vremenu, pitanje po pitanje, a ovo je jedna od opcija na koje se može spremi (kviz osmislila i izradila: Laura Angelovski).

socrative
by MasteryConnect

Name: _____

Date: _____

Quiz name: Bacon_ponavljanje

1. Baconovo djelo zove se Novi Organon jer je time želio naglasiti:

☐ A ... da se njegova misao nastavlja na Aristotelovu deduktivnu logiku

☐ B ... da je vrijeme za novu induktivnu logiku

☐ C ... da bi se znanost trebala temeljiti na novim organima

2. Bacon je smatrao da je znanje moć.

☐ A True

☐ B False

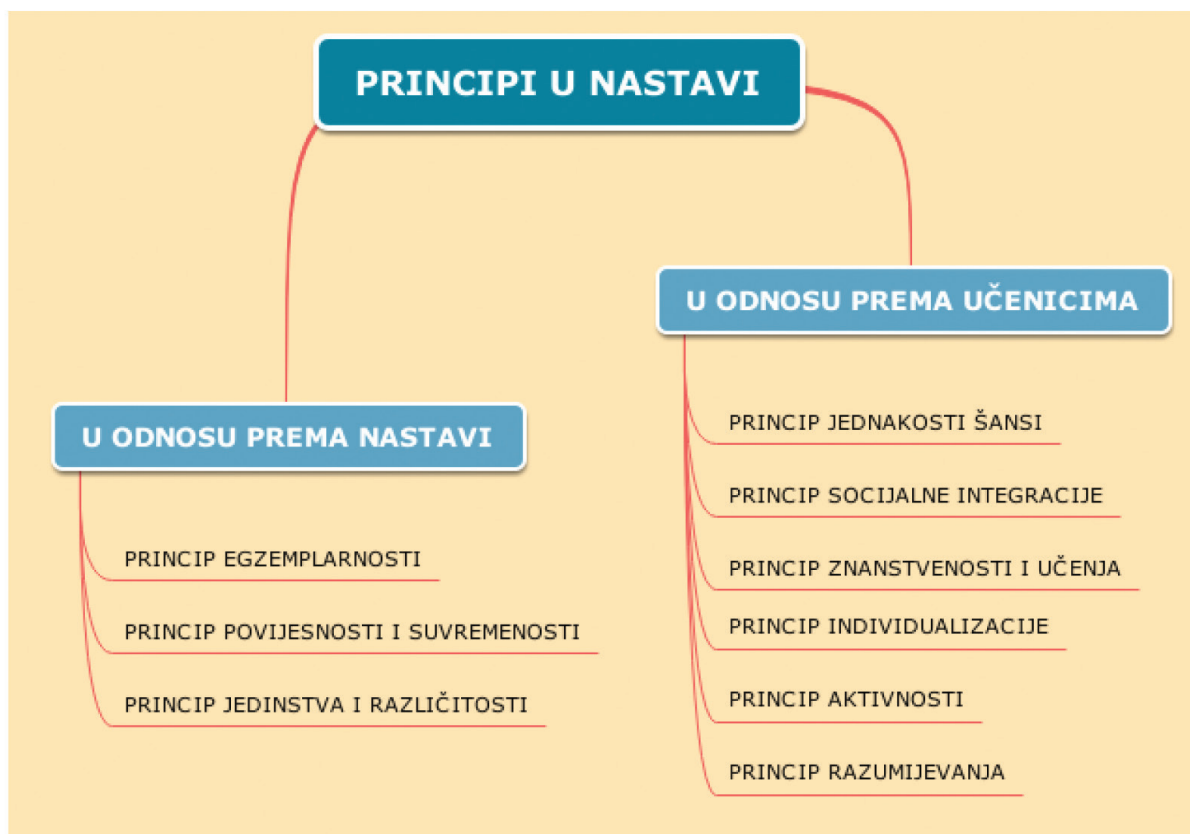
3. Idoli koji su najopasniji jer počivaju na bezuvjetnom poštivanju autoriteta nazivaju se...

4. Idoli trga nastaju zbog ekonomskih nesporazuma.

☐ A True

☐ B False

SLIKA 7. Shematski prikaz principa u nastavi (grafički uredila: Laura Angelovski)

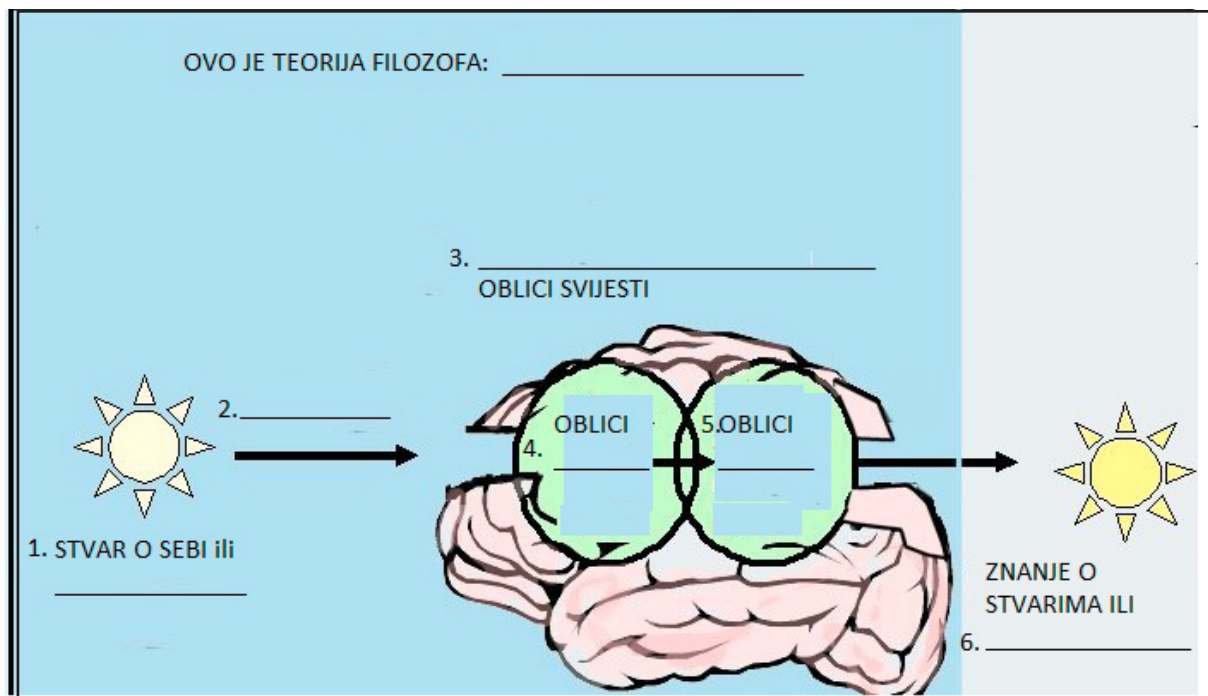
PRILOG 11: Primjeri korištenja medija u nastavi

Sunce		ideja dobra
prirodne stvari		
sjene prirodnih stvari		matematički predmeti $a^2 + b^2 = c^2$
vatra		Sunce
umjetni predmeti		živa bića i predmeti
sjene umjetnih predmeta		slike
područje usporedbe		usporedba sa Suncem i crtom

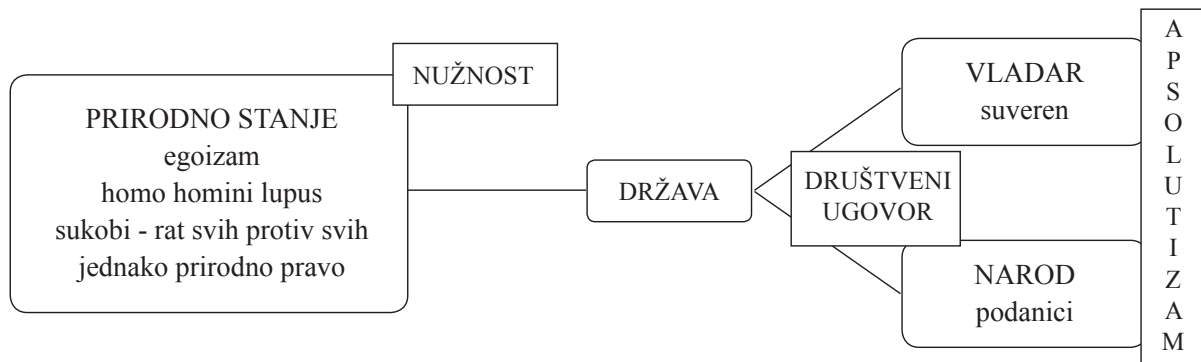
A "Usporedba sa špiljom"

Primjer vizualnog medija (skica Platonove spilje iz Atlas filozofije, 2005.)

Primjer nastavnog listića (vizualni medij) ispunjavanje ključnih pojmova Kant (osmislila prema postojećem grafičkom predlošku: Laura Angelovski)

Primjer dijagrama za prikaz filozofije Th. Hobbesa (osmislila i izradila: Laura Angelovski)

Primjer vizualnog medija koji se može iskoristiti za objašnjenje Platonove epistemologije

Sofisti

Antropološko razdoblje grčke filozofije

- ◆ Temeljno pitanje:
**postoji li nešto opće vrijedno što vrijedi za
sva mjesta, vremena i ljude?**

Sofisti

- ♦ Prvi pravi prosvjetitelji Grčke

Sofističko retoričko umijeće

- ♦ **Tehnike uvjeravanja** → nebitan sadržaj već umijeće argumentiranja i dokazivanja
 - **Dijalektika** → metoda suprotstavljanja dvije proturječne tvrdnje
TEZA – ANTITEZA
pr. Vjetar je topao. ↔ Vjetar nije topao.
 - **Eristika** → isprazna nadmudrivanja, sama sebi svrhom

Tehnike uvjeravanja

- ♦ **SOFIZAM**– namjeran, radi obmane, zabune ili šale smišljen pogrešan zaključak

SOFIZAM - Lažljivac

- ♦ Ja lažem.
 - Ako govorim istinu – lažem.
 - Ako lažem – govorim istinu.

What happens if
Pinocchio says "This
sentence is a lie"

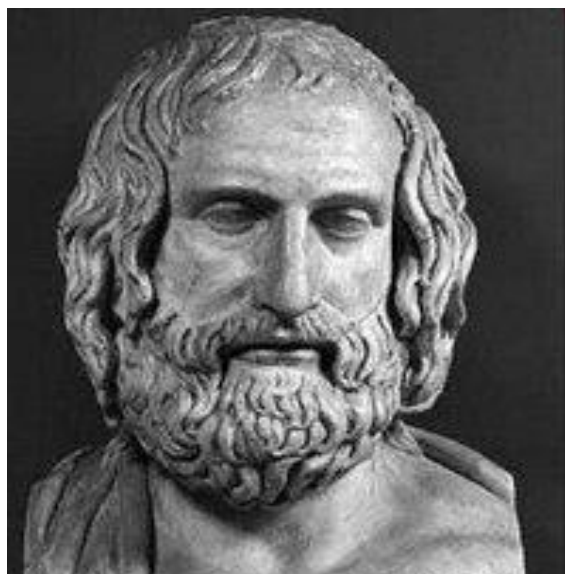
SOFIZAM - Sorit

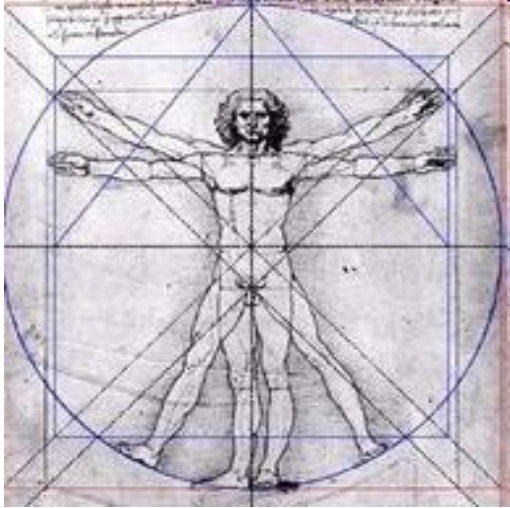
- ♦ Ako ti iščupan 1 dlaku, bit ćeš ćelav?
- ♦ Neću!
- ♦ Ako ti iščupan 2 dlaku, bit ćeš ćelav?
- ♦ Neću! ...
- ♦ Ako ti iščupan 1000 dlaka, bit ćeš ćelav?
- ♦ Hoću!
- ♦ Vidiš do 999 nisi bio ćelav i iščupao sam ti jednu dlaku i postao si ćelav!

Protagora

- ♦ Abdera, 5. st. p.n.e.

HOMO MENSURA

*„Čovjek je mjera
svih stvari, onih
koje jesu da jesu,
onih koje nisu da
nisu.“*

SPOZNAJNI RELATIVIZAM

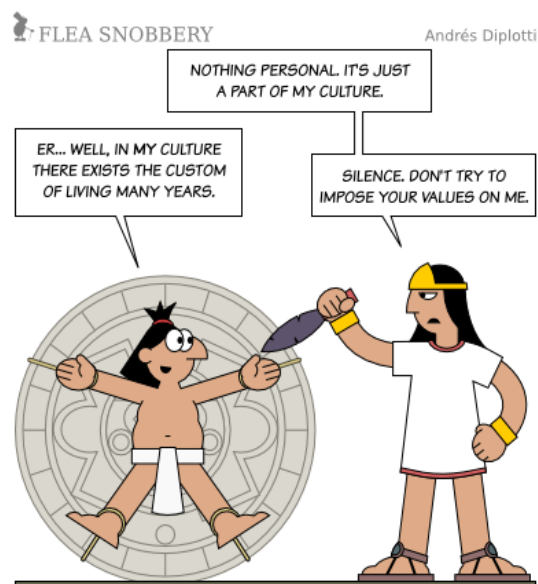
Spoznajni relativizam

- ♦ Nema objektivne istine koja bi vrijedila za sve
- ♦ **Stvari su onakve kako IZGLEDAJU pojedincu**
 - jednome je vjetar hladan, drugome topao

RELATIVIZAM → SKEPTICIZAM

Etički relativizam

- ♦ Nema opće važećih normi morala, sve ovisi o vremenu, ljudima i krajevima

RELIGIJSKI RELATIVIZAM

“O bogovima”: *O bogovima ne mogu znati ni da postoje ili da ne postoje ni kako izgledaju...*

AGNOSTICIZAM

Ostali predstavnici sofista:

- ♦ Hipija “*Zakon je silnik nad prirodom čovjeka.*”
- ♦ Trazimah “*Pravednost je korist jačega.*”
- ♦ Kalikle
- ♦ Antifont
- ♦ Kritija

PRILOG 13: primjer planiranog ocjenjivanja za nastavni predmet Filozofija
(preuzeto iz Izvedbenog plana za nastavni predmet Filozofiju šk. god. 2015/2016.
Prve riječke hrvatske gimnazije, izradila nastavnica Filozofije Laura Angelovski)

ELEMENTI OCJENJIVANJA UČENIKA U POSTUPCIMA PROVJERAVANJA (poznavanje i razumijevanje nastavnih sadržaja, usmeno i pismeno izražavanje, praktična i kreativna primjena naučenog gradiva, razvijenost vještina, načini sudjelovanja u usvajanju nastavnog sadržaja, napredak u razvoju ostalih psihofizičkih sposobnosti)			
1. Usvojenost i razumijevanje nastavnih sadržaja (kratica: URNS) Odnosi se na poznavanje i razumijevanje sadržaja predviđenog nastavnim planom i programom. Propituje se poznavanje činjenica, definicija pojmova, razumijevanje pojmova i objašnjavanje istih, razlikovanje pojmova i njihovo povezivanje, mogućnost apstrakcije, stvaranje uzročno-posljedičnih veza. Usmena provjera. 2. Kreativna primjena nastavnih sadržaja (kratica: KPNS) Odnosi se na sposobnost analize, sinteze i kreativne primjene obrađenog nastavnog sadržaja na konkretna pitanja, probleme ili zadatke. Vrednuje se sposobnost evaluacije nastavnih sadržaja; procjenjivanje i kreativnost u pristupu problemima. 3. Motivacija i interakcija (kratica: MI) Odnosi se na načine sudjelovanja učenika u usvajanju nastavnih sadržaja koji pokazuju razvijenu dubinsku motivaciju za predmet i stalnu interakciju s nastavnikom i komunikaciju s drugim učenicima, primjerice: aktivno sudjelovanje u diskusijama, učestalo iznošenje opravdane argumentacije i kritičkog razmišljanja, domaća zadaća, praktična i kreativna primjena naučenog gradiva, rad u grupi, paru ili individualno, seminari, projekti...			
MJERILA ZA OCJENJIVANJE UČENIKA PO ELEMENTIMA			
1. Usvojenost i razumijevanje nastavnih sadržaja	Odličan (5)	Samostalno iznošenje činjenica, točne definicije pojmova, učenik u potpunosti razumije pojmove i uspješno ih koristi u svim slučajevima, povezivanje pojmova, objašnjenje uzročno-posljedičnih veza, mogućnost apstrakcije, logičko zaključivanje i lijepo izražavanje.	

		Vrlo dobar (4)	Relativno samostalno iznošenje činjenica, točne definicije pojmova, razumijevanje i primjena pojmova samostalno u većem broju slučajeva, učenik u potpunosti razumije pojmove i uspješno se njima koristi, mogućnost povezivanja pojmova, objašnjenje uzročno-posljedičnih veza, mogućnost apstrakcije, logičko zaključivanje i lijepo izražavanje.
		Dobar (3)	Interpretacija gradiva uz navođenje pitanjima, prepoznavanje i dosjećanje većeg broja pojmova, u manjem broju slučajeva pokazuje razumijevanje i pravilnu primjenu pojmova, shvaćanje sadržaja do određene razine, razumijevanje osnovnih ideja, izvođenje zaključaka uz pomoć nastavnika.
		Dovoljan (2)	Reprodukcija gradiva, prepoznavanje i dosjećanje određenog broja pojmova, značajne teškoće u razumijevanju i primjeni pojmova, djelomično povezivanje i organizacija pojmova, shvaćanje zaključaka uz pomoć nastavnika.
	2. Kreativna primjena nastavnih sadržaja	Odličan (5)	Stecheno znanje primjenjuje u svim situacijama, donošenje ispravnih zaključaka, mogućnost analiziranja tekstova i fil. sustava na temelju vlastitog zaključivanja, mogućnost sinteze gradiva na originalan način. Argumentacija nadilazi okvire tekstova. Precizno iznošenje osnovne misli izvornog teksta, prema zadanim kriterijima samostalna mogućnost usporedbe tekstova. Visoka sposobnost samostalne evaluacije sadržaja; mogućnost učestalog iznošenja kritičkog promišljanja o argumentaciji u

			izvornom tekstu ili filozofskom učenju. Formuliranje originalnog stava te pokazivanje originalnosti u samostalnoj argumentaciji i nastojanje za samostalnim razrješavanjem filozofskih dilema.
		Vrlo dobar (4)	Primjena stečenog znanja uz malo poticaja, donošenje ispravnih zaključaka, mogućnost analize gradiva te u većem broju slučajeva sinteze, ali bez iznošenja originalnih zamisli, iznošenje ideje izvornog teksta, pojašnjavanje problema svojim riječima bez pogrešnog razumijevanja problema, ali objašnjenje ostaje na razini zadanih tekstova djelomičnim ponavljanjem pojedinih navoda. Djelomično visoka sposobnost samostalne evaluacije sadržaja; u određenom broju slučajeva podvrgava kritici argumentaciju u izvornom tekstu ili filozofskom učenju. Ponekad brani stajalište pozivajući se na njemu najprihvatljiviju teoriju.
		Dobar (3)	Primjena stečenog znanja uz pomoć nastavnika, u većini slučajeva ne donosi ispravne zaključke samostalno. Nemogućnost analize i sinteze sadržaja. Sposobnost iznošenja glavne teze izvornog teksta. Mogućnost objašnjenja problema, ali bez pojašnjenja ili je objašnjenje djelomično pogrešno. Usporedba dvaju tekstova prema zadanim kriterijima je površna, svodi se na reprodukciju činjenica. Sposobnost samostalne evaluacije sadržaja uz znatne poteškoće; rijetko kritičko

			promišljanje o argumentaciji u izvornom tekstu ili filozofskom učenju. U manjem broju slučajeva brani stajalište pozivajući se na njemu najprihvatljiviju teoriju. Poteškoće u samostalnoj argumentaciji.
		Dovoljan (2)	Primjena stečenog znanja uz veliku pomoć nastavnika, u većini slučajeva ne donosi ispravne zaključke. Nemogućnost analize i sinteze sadržaja. Nema objašnjenja zadanih problema. Značajne poteškoće prilikom iznošenje osnovne misli izvornog teksta te prilikom usporedbe dva izvorna teksta. Izostaje kritičko promišljanje o argumentaciji u izvornom tekstu ili filozofskom učenju. Nema oblikovan stav o problemu te se pojavljuju poteškoće u pokušaju fomuliranja istog. Nema samostalne evaluacije sadržaja; značajne poteškoće u samostalnoj argumentaciji.
	3. Motivacija i interakcija	Odličan (5)	Visoka motiviranost za rad; redovito pohađanje nastave, visoka odgovornost pri izvršavanju postavljenih zadataka kod kuće i u školi (učestalo rješavanje domaćih uradaka i nošenje potrebnog pribora), aktivno sudjelovanje u nastavi i stalna interakcija s nastavnikom i drugim učenicima (javljanje za riječ, argumentirano diskutiranje, iznošenje kritičkog promišljanja o sadržaju, učestalo sudjelovanje u analizama tekstova, sudjelovanje u diskusijama), razvijena kultura slušanja i dijaloga, samostalno korištenje udžbenikom i drugim izvorima, kritičko promišljanje postojećih modela u pokušaju rješavanja problema, izbjegavanje gotovih shema i odgovora.

		Vrlo dobar (4)	Srednje visoka motiviranost za rad; redovito pohađanje nastave, odgovornost pri izvršavanju postavljenih zadataka kod kuće i u školi (u većini slučajeva domaći uratci su riješeni i nosi se potreban pribor), aktivno sudjelovanje u nastavi na većini satova i većim dijelom ostvarena interakcija s nastavnikom i drugim učenicima (javljanje za riječ, argumentirano diskutiranje, iznošenje kritičkog promišljanja o sadržaju, sudjelovanje u analizama tekstova, sudjelovanje u diskusijama), razvijena kultura slušanja i dijaloga, samostalno korištenje udžbenikom i drugim izvorima.
		Dobar (3)	Motiviranost za rad djelomična; redovito pohađanje nastave, manja odgovornost pri izvršavanju postavljenih zadataka kod kuće i u školi (neizvršavanje obaveza, npr. često je bez domaćeg uratka ili pribora potrebnog za rad), nesamostalno izvršavanje zadataka (oslanjanje na kolege ili udžbenik kada to nije potrebno), rjeđe sudjelovanje u nastavi, slabije razvijena kultura slušanja i dijaloga, poteškoće pri korištenju udžbenika i drugih izvora, korištenje gotovih shema i odgovora.
		Dovoljan (2)	Niska motiviranost za rad; neredovito pohađanje nastave, slaba odgovornost pri izvršavanju postavljenih zadataka kod kuće i u školi (neizvršavanje obaveza, npr. učestalo je bez domaćeg uratka ili pribora potrebnog za rad), nesudjelovanje u nastavi, pokazivanje neaktivnosti i pasivnosti, interakcija je slaba (javljanje za riječ, argumentirano diskutiranje), nerazvijena kultura slušanja i dijaloga, poteškoće pri korištenju udžbenika i drugih izvora.

	OBLICI PROVJERAVANJA I OCJENJIVANJA UČENIKA PO ELEMENTIMA I NJIHOV VREMENSKI RASPORED TIJEKOM NASTAVNE GODINE (individualno i skupno, razgovor i usmeno ispitivanje, izrada pisanih, grafičkih, praktičnih, tehničkih i drugih zadaća, rješavanje zadaća objektivnog tipa, više minutno kontrolno provjeravanje znanja, nastup i ostali odgovarajući oblici)
	Oblici provjeravanja: Usmeno ispitivanje (URNS, KPNS)
	- obuhvaća teorijski dio gradiva (činjenično i konceptualno znanje s obrađenim sadržajima), ocjena iz URNS - provjera primjene i analiziranja naučenog sadržaja; ocjena iz KPNS - provodi se u pravilu svaki sat, bez prethodne najave - svaki učenik odgovara najmanje jednom u pojedinom polugodištu - nema isprika, osim u dogovoru s razrednikom ili ako učenik nije bio na nastavi opravdano dva tjedna u kontinuitetu - negativna ocjena iz usmenog ispitivanja ispravlja se usmenim putem - ako netko od učenika na satu pokaže zadovoljavajuće znanje (prema mjerilima za ocjenjivanje iz točke 16.) može biti oslobođen usmenog ispitivanja ukoliko se slaže s ponuđenom ocjenom - ocjena se donosi na temelju mjerila za ocjenjivanje koja su opisana pod točkom 16. ovog obrasca Pisana provjera (URNS) - kontrolno provjeravanje znanja zatvorenog tipa - predviđene su dvije pisane provjere tijekom školske godine, jedna na polugodištu, u pravilu nakon obrađenih većih cjelina (12. i 25. radni tjedan) - pismene provjere unaprijed su planirane Operativnim planom i učenici su upoznati s Vremenikom pisanih provjera na početku svakog polugodišta - ako učenik prepisuje i to nastavlja i nakon jednog upozorenja, pismena provjera mu se oduzima i ocjenjuje ocjenom negativan - provjera znanja koju obilježi prepisivanje najrazličitijim načinima, šaptanje i slične radnje ocjenjuje se negativnom ocjenom

- negativna ocjena iz pisane provjere ispravlja se pismenim ispravkom (određeno točkom 18. – ispravci pisane provjere)
- učenici koji nisu pristupili pismenoj provjeri obavezni su pristupiti joj u vrijeme pisanja ispravka (određeno točkom 18. – ispravci pisane provjere)
- nastavnik zadržava pravo promjene bodovne skale u korist učenika

Kriteriji za ocjene iz pisane provjere:

- 0 – 50% nedovoljan (1)
- 50 – 59% dovoljan (2)
- 60 – 74% dobar (3)
- 75 – 89% vrlo dobar (4)
- 90 – 100% odličan (5)

Filozofski esej (KPNS)

- kontrolno provjeravanje znanja otvorenog (esejskog) tipa
- predviđena su dva filozofska eseja tijekom školske godine, jedan po polugodištu, u pravilu nakon obrađenih većih cjelina (12. i 25. radni tjedan)
- predviđeno vrijeme za pisanje eseja je jedan školski sat
- prije pristupanja pisanju filozofskog eseja učenici će biti detaljno upoznati s filozofskim tekstovima i uputama za pisanje, kao i kriterijima ocjenjivanja
- pisanje filozofskog eseja unaprijed je planirano Operativnim planom i učenici su upoznati s Vremenikom pisanih provjera na početku svakog polugodišta
- pisanje filozofskog eseja koje obilježi prepisivanje najrazličitijim načinima, šaptanje i slične radnje ocjenjuje se negativnom ocjenom
- svaki pokušaj plagiranja eseja bit će ocjenjen negativnom ocjenom
- negativna ocjena iz filozofskog eseja ispravlja se ispravkom (određeno točkom 18. – ispravci pisane provjere)
- učenici koji nisu pristupili pisanju filozofskog eseja obavezni su pristupiti u vrijeme pisanja ispravka (određeno točkom 18. – ispravci pisane provjere)
- nastavnik zadržava pravo promjene bodovne skale u korist učenika

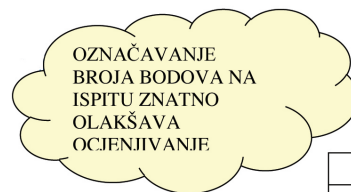
Analize tekstova (KPNS)

- tijekom nastavne godine planirano je nekoliko analiza tekstova (11., 16., 18., i 20., i 23., 29., i 30. radni tjedan)
- tekstovi se analiziraju na satu individualnim i grupnim oblikom rada
- prilikom analize teksta koriste se dodatni izvori i pomoć nastavnika te služe obradi sadržaja, razvijanju analitičkog i kritičkog razmišljanja
- ocjena se unosi u rubriku KPNS, učenik bi tijekom godine trebao imati barem dvije ocjene iz analize tekstova
- ocjena se donosi na temelju mjerila za ocjenjivanje koja su opisana pod točkom 16. ovog obrasca

Izrada pisanih, grafičkih prezentacija, analize tekstova i druge školske i domaće zadaće (KPNS, MI)

- učestalo javljanje za riječ, aktivno sudjelovanje u diskusijama i postavljanje pitanja te kritičko promišljanje rezultirat će ocjenom u rubrici MI
- svaka aktivnost zadana na satu ili za rad kod kuće bit će pregledana i popraćena ocjenom u rubrici bilješki ili ocjenom u rubriku (KPNS i/ili MI)
- ocjena domaće zadaće se donosi na temelju mjerila za ocjenjivanje koja su opisana pod točkom 16. ovog obrasca
- pregledavaju se učeničke bilježnice – njihova cjelovitost, urednost, redovito nošenje na nastavu cjelokupnog pribora potrebnog za rad. Ukoliko učenik učestalo nema bilježnicu, udžbenik i ostalo potrebno za rad negativna ocjena se bilježi u rubriku MI
- moguće je pristupiti izradi prezentacije u 26. i 27. radnom tjednu kojima će se prikazati zadani sadržaji (KPNS, MI)
- u grupnom radu nasumično se provjerava aktivnost svih učenika u grupi, prezentaciju rezultata rada iznose svi učenici grupe, a vrednovanje se izvodi komentaram i/ili ocjenom u bilješkama. Ocjena se upisuje u rubriku (KPNS/MI) ukoliko se učenik slaže s ocjenom
- sudjelovanje pojedinih učenika u projektima (školski kurikulum) potiče se odličnom ocjenom

PRILOG 14: Primjer školskog natjecanja iz Filozofije šk. god. 2014./2015.
(Agencija za odgoj i obrazovanje)

- 1) Parmenid alegorijski govori o dvije vrste spoznaje. Navedi ih i ukratko opiši.
- 2) Objasni pojam dijalektike kod Platona.
- 3) Što znači – ataraksija (ataraxia)? Objasni i navedi barem jednog filozofa u kojeg je taj pojam imao važnu ulogu.
- 4) Kako Aristotel dijeli filozofiju s obzirom na tri različita područja ljudske aktivnosti? Kakva je uloga logike u tome?
- 5) Što znači i na što se odnosi pojam mimesis kod Aristotela?
- 6) Može li bog, prema Platonu, biti uzrok zla? Objasni svoj odgovor.
- 7) Što je, prema Platonu, najveće zlo, a što najveće dobro?
- 8) Aristotel čovjeka uspoređuje s državom. Što je, prema Aristotelu, veće zlo: imati valjane zakone, ali se njima ne služiti ili se služiti zakonima, ali onima koji su zli?
- 9) Koga je, prema Aristotelu, lakše izliječiti? (Zaokruži dva točna odgovora!)
 - čovjeka koji promišlja, ali ne ostaje pri promišljenome
 - žučljivog čovjeka
 - čovjeka neuzdržanog po navici
 - čovjeka neuzdržanog po naravi
- 10) Prema Plotinu, najveće zlo je _____. Obrazloži taj pojam u kontekstu Plotinova nauka o zlu.
Zašto je, prema Plotinu, zlo nužno?

	2
	3
	3
	4
	3
	3
	2

	2
--	---

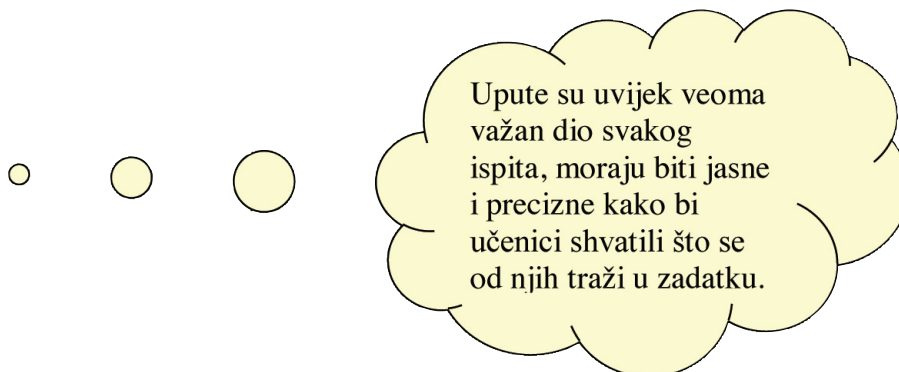
	2
--	---

	4
--	---

UKUPNO:

	30
--	----

PRILOG 15: Primjer različitih zadataka zatvorenog tipa s Državne mature iz Filozofije ljetni rok školske godine 2014./2015. (<http://dokumenti.ncvvo.hr/drzavnamatura/web/public/dm15jesen> pristupljeno: 05.04.2015.)

I. Zadaci povezivanja

U sljedećim zadacima **svaki** sadržaj označen brojem povežite **samo s jednim** odgovarajućim sadržajem koji je označen slovom. Dva sadržaja označena slovom ne mogu se povezati.

Točne odgovore morate označiti znakom X na listu za odgovore.

1. Svaki pojam povežite s odgovarajućom filozofijskom disciplinom koja ga istražuje.

1. indeterminizam
 2. konzistentnost
 3. krepost
 4. ljepota
- A. estetika
 - B. etika
 - C. filozofija politike
 - D. logika
 - E. ontologija

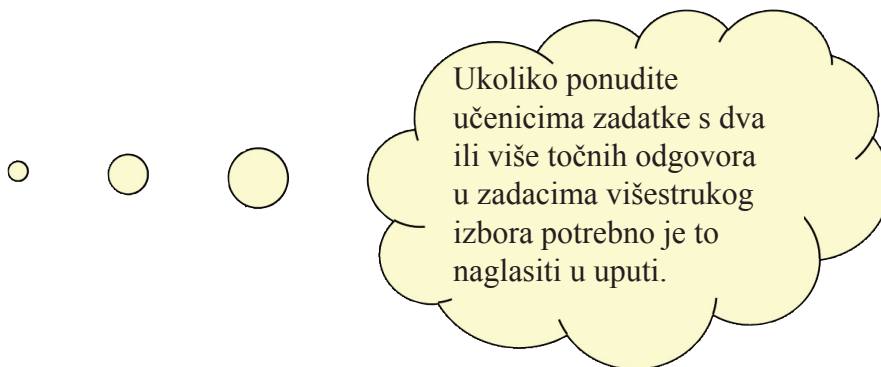
II. Zadaci produženoga odgovora

U sljedećim zadacima odgovorite s nekoliko rečenica, jasno i sažeto, usmjeravajući se na ono što je bitno za zadatak.

Odgovore upišite **samo** na predviđeno mjesto u ovoj ispitnoj knjižici. Ne popunjavajte prostor za bodovanje.

4. Ukratko objasnite određenje kreposti ili vrline prema Sokratu, Platonu i Aristotelu:

1. Sokrat: _____
2. Platon: _____
3. Aristotel: _____

III. Zadaci višestrukih kombinacija

U sljedećim zadacima od više ponuđenih odgovora **dva** su točna. Točne odgovore morate označiti znakom X na listu za odgovore. Svaki točan odgovor donosi jedan bod.

9. Koje od navedenih vrijednosti zagovara liberalna filozofija politike?

- A. prvenstvo zajedničkih interesa
- B. pravnu jednakost pojedinaca
- C. socijalnu jednakost pojedinaca
- D. slobode i prava pojedinca

IV. Zadaci višestrukoga izbora

U sljedećim zadacima od više ponuđenih odgovora samo je **jedan** točan. Točne odgovore morate označiti znakom X na listu za odgovore.

14. Koji od navedenih filozofa *ne razmatra* problem vjerske tolerancije?

- A. Baruch de Spinoza
- B. John Locke
- C. René Descartes
- D. Voltaire

V. Zadaci dopunjavanja

U sljedećim zadacima dopunite zadane rečenice upisivanjem sadržaja koji nedostaje. Odgovore upišite **samo** na predviđeno mjesto u ovoj ispitnoj knjižici. Ne popunjavajte prostor za bodovanje.

20. Nekritičko zastupanje određene teorije i odbacivanje bilo kakve mogućnosti rasprave o njoj naziva se _____.

VI. Zadaci kratkoga odgovora

U sljedećim zadacima odgovorite kratkim odgovorom (riječju, s nekoliko riječi ili jednostavnom rečenicom). Odgovore upišite **samo** na predviđeno mjesto u ovoj ispitnoj knjižici. Ne popunjavajte prostor za bodovanje.

25. Kako se naziva izravan ili neposredan uvid, odnosno način spoznavanja za koji nisu potrebni dokazi osjetila ili razuma?

PRILOG 16: Primjer zadatka esejskog tipa na Državnoj maturi iz Filozofije, travanj 2009. godine (<http://dokumenti.ncvvo.hr/drzavnamatura/web/public/probnamatura> pristupljeno: 06.04.2015.)

Zadatak esejskoga tipa

Usporedite ova dva teksta i napišite esej na temu: **Usporedba Platonove i Aristotelove ontologije**

Tekst 1

– Dakle, mili Glaukone – rekoh ja – tu cijelu sliku treba nadovezati na predašnje prikazivanje pa isporučivati svijet, što se preko vida ukazuje, sa stanom u tamnici; svjetlo ognja u njoj s djelovanjem sunca; a ako uspon gore i gledanje predmeta tamo gore uzimaš kao uzlazak duše u misaoni kraj, ne ćeš promašiti ono čemu se nadam, kad već to želiš čuti, a bog zna, da li je moje mišljenje upravo istinito. Meni se dakle kao ispravno čini, da je u svijetu spoznaje ideja dobre zadnja i da je se jedva može vidjeti. Ali kad se ugleda, treba zaključivati, da je ona uzrok svemu, što je ispravno i lijepo u svijetu; u vidljivom svijetu rađa svjetlo i gospodara njegova, a u misaonom svijetu sama kao gospodar daje istinu i um; zatim mi se čini, da nju treba vidjeti onaj, koji želi razumno raditi bilo u posebnikom bilo u javnom životu.

Tekst 2

Sad je bjelodano kako valja steći znanost o prvotnim uzrocima (jer kažemo kako znamo kakvu pojedinost kad mislimo da spoznajemo njezin prvotni uzrok), a govori se o četiri vrste uzroka, od kojih je – kažemo – jedan bivstvo i bit (jer *zašto* napokon se svodi na pojam stvari, dok je prvotno *zašto* uzrok i počelo), drugi je uzrok tvar i podmet, treći je počelo kretanja, a četvrti je njemu oprečan uzrok, naime: 'poradi čega' i Dobro (jer to je svrha svega nastajanja i kretanja). A iako smo o tome dostatno istraživali u knjigama *O prirodi*, ipak se pomozimo i onima koji su prije nas razlagali o bićima i umovali o istini. Jer bjelodano je kako i ti govore o nekim počelima i uzrocima. Stoga će biti probitačno sadašnjem istraživanju obazrijeti se i na njih. Naime, tako ćemo otkriti kakav drugi rod uzroka ili se pak više pouzdati u ove sada spomenute.

U eseju odredite i problematizirajte ove pojmove: bit, bitak, biće, počelo, istina, um, supstancija, uzrok, nastajanje, ideja (od deset ponuđenih birate samo šest koji se buduju).

Smjernice za pisanje eseja

1. Usporedite Platonovo i Aristotelovo određenje bitka.
2. Usporedite pojam bića kroz Platonovu teoriju o idejama i Aristotelovu teoriju o uzrocima.
3. Pronađite u tekstu i objasnite sličnosti i razlike između Platonova učenja o idejama i Aristotelove „znanosti o prvotnim uzrocima”.
4. Usporedite sličnosti i razlike Platonova hijerarhijskoga sustava ideja i Aristotelova teologijskoga sustava.
5. Izvedite iz navedenih tekstova Platonov i Aristotelov odnos spram istine.

Izvođenje teza u eseju potkrijepite nekim od predloženih primjera.

Kojim primjerima Platon objašnjava svijet ideja?

Koji su filozofi, prema Vašem mišljenju, utjecali na filozofiju Platona ili Aristotela?

PRILOG 17: Primjer kriterija za ocjenjivanje eseja na Državnoj maturi iz Filozofije šk. god. 2014./2015. (<http://dokumenti.ncvvo.hr/drzavnamatura/web/public/katalozi2015> pristupljeno: 21.03.2015.)

PRIMJERENA UPORABA POJMOVA (razumijevanje 6 ključnih pojmova) Svaki se pojam boduje zasebno prema priloženoj ljestvici. (Za ocjenjivače će biti navedeni primjeri za svaki od navedenih kriterija)	
Pristupnik ne određuje tražene pojmove	0 bodova
Pristupnik određuje traženi pojam, ali ga ne pojašnjava ili je pojašnjenje pogrešno	1 bod
Pristupnik određuje traženi pojam, pojašnjava ga, ali je pojašnjenje nepotpuno, tj. djelomično	2 boda
Pristupnik određuje traženi pojam, pojašnjava ga i rabi u eseju na primjeren način	3 boda
ARGUMENTACIJA (razradba 5 postavljenih problema kriterija)	
Pristupnik u eseju uopće ne objašnjava zadane probleme	0 bodova
Pristupnik u eseju nudi objašnjenje problema, ali ga ne pojašnjava ili je pojašnjenje djelomično pogrešno	1 bod
Pristupnik u eseju pojašnjava problem svojim riječima na način da se u njegovu objašnjenju ne može pronaći ništa što bi upućivalo na pogrešno razumijevanje problema, no objašnjenje ostaje na razini zadanih tekstova djelomičnim ponavljanjem pojedinih navoda	2 boda
Pristupnik u eseju sustavno razrađuje problem argumentima koji prelaze okvire samih tekstova	3 boda
PRIMJERENOST PRIMJERA I NAVODA (ocjenjuje se u cjelini)	
Primjera ili navoda u eseju nema ili su irelevantni za zadanu temu ili pogrešni	0 bodova
Primjeri ili navodi djelomično potkrjepljuju argumentaciju	1 bod
Primjeri ili navodi primjereno potkrjepljuju argumentaciju	2 boda

KOMPOZICIJA (POSTAVLJANJE PROBLEMA, RAZRADBA PROBLEMA, ZAKLJUČAK)	
Postavljanje problema	
Pristupnik u potpunosti pogrešno razumije smjernice i temu eseja te na njih ne odgovara	0 bodova
Pristupnik navodi problem, odnosno temeljni stav ili tezu eseja, ali je njegova formulacija pojednostavljena	1 bod
Pristupnik navodi problem, odnosno temeljni stav ili tezu, formulacija problema primjerena je zahtjevima eseja te upućuje na poznavanje terminologije	2 boda
Pristupnik jasno formuliра problem, odnosno temeljni stav ili tezu, a razumijevanje zadanih tekstova pokazuje dosljednim razmatranjem problema i primjenom općega znanja Filozofije	3 boda
Razradba problema	
Pristupnikova razradba ne slijedi iz postavljenoga problema, zapada u protuslovlje, a ne primjećuje to u daljnjoj argumentaciji	0 bodova
Pristupnikova razradba slijedi iz postavljenoga problema, ali je pojednostavljena	1 bod
Pristupnikova razradba slijedi postavljeni problem, ali ne obuhvaća sve implikacije koje iz njega proizlaze	2 boda
Pristupnikova razradba u potpunosti obuhvaća sve bitne implikacije navedenih postavki.	3 boda
Zaključak	
Zaključka nema ili ne proizlazi iz razradbe postavljenoga problema	0 bodova
Zaključak slijedi iz razradbe postavljenoga problema, ali je pojednostavljen i neprecizan	1 bod
Zaključak slijedi iz razradbe postavljenoga problema, ali nisu uzete u obzir bitne posljedice koje iz problema slijede	2 boda
Zaključak slijedi iz razradbe s navedenim bitnim posljedicama razradbe postavljenoga problema sa svim ključnim argumentima. Pristupnik oblikuje svoj sud	3 boda

UPORABA JEZIKA	
Konstrukcija rečenica	
Konstrukcije rečenica su uglavnom nejasne	0 bodova
Konstrukcije rečenica su uglavnom jasne	1 bod
Konstrukcije rečenica su u potpunosti jasne	2 boda
Stručni nazivi	
Neispravno pisanje i uporaba stručnih naziva	0 bodova
Uglavnom ispravno pisanje i uporaba stručnih naziva	1 bod
U potpunosti ispravno pisanje i uporaba stručnih naziva	2 boda
Osobna imena	
Neispravno napisano osobno ime	0 bodova
Uglavnom ispravno napisana osobna imena	1 bod
U potpunosti ispravno napisana osobna imena	2 boda

PRILOG 18: Kriteriji ocjenjivanja eseja školsko natjecanje šk. god. 2014./2015. (Agencija za odgoj i obrazovanje)

Natjecanje iz Filozofije šk. g. 2014./2015.

Ocjenjivanje oglada ili eseja

	A)	B)	C)	D)	E)
	Argumentacija Bodovi	Kritičnost ili protuargumentacija	Kompozicija	Adekvatnost navoda	Adekvatnost primjera
0	izostanak objašnjenja zadanih problema	nedostatak kritičkog objašnjenja ili protuargumenata	nedostatak osnovnog stava ili teze eseja	navodi ne postoje ili su potpuno netočni	potpuni nedostatak primjera
1	problemi su objašnjeni, ali je objašnjenje djelomično pogrešno	problemi su objašnjeni protuargumentima, ali je objašnjenje djelomično pogrešno	naveden je temeljni stav ili teza eseja, ali je njegova formulacija pojednostavnjena	djelomično točni ili nepotpuni navodi	primjeri koji nisu relevantni za zadanu temu
2	ponuđeno je objašnjenje problema, u osnovi, bez pogreške	ponuđeno je osnovno objašnjenje problema protuargumentacijom bez pogreške	razrada slijedi iz temeljnog stava ili teze eseja, ali je pojednostavnjena	točni navodi koji ne odgovaraju izvedenim tezama ili temi eseja	oskudni, ali relevantni i adekvatni primjeri
3	pojašnjeni su problemi na način da se u njihovu objašnjenju ne može pronaći ništa što bi upućivalo na pogrešno razumijevanje problema, no objašnjenje ostaje na razini zadanih tekstova djelomičnim ponavljanjem pojedinih navoda	pojašnjeni su problemi na način da se u njihovu objašnjenju ne može pronaći ništa što bi upućivalo na pogrešno razumijevanje problema, no protuargumentacija ostaje na razini zadanih tekstova	razrada slijedi iz temeljnog stava ili teze eseja, ne obuhvaća sve bitne implikacije koje slijede na osnovi teme eseja	točni navodi koji odgovaraju izvedenim tezama, ali ne odgovaraju temi eseja	relevantni i adekvatni primjeri
4	sustavno su razrađeni problemi argumentima koji prelaze okvire samih tekstova	sustavno su razrađeni problemi protuargumentima koji prelaze okvire samih tekstova	razrada slijedi iz temeljnog stava ili teze eseja, obuhvaća sve bitne implikacije koje slijede na osnovi teme eseja	točni navodi koji odgovaraju izvedenim tezama i odgovaraju temi eseja	adekvatni primjeri koji upućuju na raznoliku primjenu filozofskih problema i rješenja
Zbroj					

Maksimalan broj bodova iz eseja je 40 bodova. Svaka kategorija donosi maksimalno 8 bodova. Bodovi se računaju broj bodova x 2. Dakle, ako procijenite da je učenik u određenoj kategoriji (npr. A kategorija – „Ponuđeno je objašnjenje u osnovi bez greške“) ostvario, po tablici, 2 boda, ta dva boda se množe sa dva te je učenik ostvario iz A kategorije 4 boda...

PRILOG 19: Primjer materijala za grupni rad slagalica (jigsaw) na temu Društveni ugovor (osmislila i izradila Laura Angelovski)

Etape nastavnog sata:

1. Učenici se dijele u matične skupine, idealan broj je po troje učenika za jednu matičnu grupu.
2. Nakon što su zapamtili svoje matične grupe svaki učenik dobije jedan broj ili boju te se po broju ili boji svrstavaju u tzv. ekspertne skupine (svaki učenik koji je broj 1 iz pojedine matične grupe ide u jednu veliku ekspertnu grupu itd.)
3. U ekspertnim grupama zajednički čitaju odabrane tekstove, za ovu temu su predviđeni ulomci tekstova Hobbesa, Lockeja i Rousseaua o temi društvenog ugovora, nakon zajedničkog čitanja ekspertne skupine ispunjavaju sljedeće nastavne listiće

POJMOVI	FILOZOF:	TEKST:
Prirodno stanje		
Prirodno pravo		
Društveni ugovor		
Država		
Vlast		
Temeljne ideje koje se izdvajaju		

Nakon ispunjenih listića, vraćaju se u svoje matične skupine, prvo prepričavaju što su saznali u ekspertnoj skupini, a nakon toga zajednički ispunjavaju sljedeće tablice:

POJMOVI	THOMAS HOBBES	JOHN LOCKE	J. J. ROUSSEAU
ARGUMENTI ZA POJEDINAČNU TEORIJU			
ARGUMENTI PROTIV POJEDINAČNE TEORIJE			
SLIČNOSTI			
RAZLIKE			

Na kraju im možete opcionalno za domaći rad zadati da svatko individualno odgovori na sljedeći skup pitanja koja su direktno povezana s tekstovima:

Što motivira ljudske postupke prema Hobbesu?

Koje su osnovne karakteristike prirodnoga stanja prema Hobbesu?

Prema Hobbesu, zašto ljudi odlučuju zamijeniti prirodno stanje političkom zajednicom?

Kako to čine? Što je osnovna odredba njihova sporazuma?

Kakvi su ljudi po prirodi za Lockeja? Koja prava oni imaju u prirodnom stanju? Kako mogu “izaći” iz prirodnog stanja?

Koje tri osnovne karakteristike Locke pripisuje državnoj vlasti?

Kako je Rousseau odredio temeljnu svrhu i odredbu društvenog ugovora? Smije li suveren činiti što ga je volja?

Preporučena literatura

Izbor literature za Metodiku nastave filozofije:

Brajša Pavao (2000), Umijeće razgovora, Pula

Brajša Pavao (1995), Sedam tajni uspješne škole, Zagreb

Brajša Pavao (1993), Pedagoška komunikologija, Zagreb

Bežen, Jelavić, Kujundžić, Pletenac (1991), Osnove didaktike, Zagreb

Bognar Ladislav, Matijević Milan (1993), Didaktika, Zagreb

Bratanić Marija (1990), Mikropedagogija, interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja (priručnik za studente i nastavnike), Zagreb

Čehok Ivan, Grgić Filip (2001), Filozofija, udžbenik filozofije za četvrti razred gimnazije, Zagreb

Časopis Metodički ogledi, Zagreb, od 1990.

Glasser William (2005), Kvalitetna škola, Zagreb

Glasser William (2001), Svaki učenik može uspjeti, Zagreb

Glasser William (1999), Nastavnik u kvalitetnoj školi, Zagreb

Golubović Aleksandra (2010), „Filozofija odgoja“, u: Riječki teološki časopis, 18, 2 (36), str. 609-624.

Golubović Aleksandra (2013), „Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj“, u: Acta Iadertina, 10, 1, str. 25-36.

Golubović Aleksandra (2013), Uvod u Kierkegaardovu antropologiju (e-knjiga), Rijeka

Golubović Aleksandra (2015), „Odgojne implikacije Kierkegaardove antropologije. Od antropologije do filozofije odgoja u misli Sørensa Kierkegaarda“, u: Diacovensia, 23, 2, str. 213-228.

Gudjons Herbert (1995), Pedagogija (temeljna znanja), Zagreb

Howe Michael J. A. (2002), Psihologija učenja, Jastrebarsko

Itković Zora (1997), Opća metodika nastave, Split

Jelavić Filip (1998), Didaktika, Jastrebarsko

Jensen Eric (1995), Super-nastava, nastavne strategije za kvalitetnu školu i uspješno učenje, Zagreb

Jurić Vladimir (1979), Metoda razgovora u nastavi, Zagreb

Kalin Boris, Povijest filozofije s odabranim tekstovima filozofa, Zagreb, različita izdanja

Kalin Boris (2003), Povijest filozofije (priručnik za nastavnike), Zagreb

Kalin Boris (1986), Izvorni tekst u nastavi filozofije, Zagreb

Kalin Boris (1982), Logika i oblikovanje kritičkog mišljenja, Zagreb

Kyriacou Chris (1997), Temeljna nastavna umijeća, Zagreb

Kovač Vesna, Kolić-Vehovec Svjetlana (2008), Izrada nastavnih programa prema pristupu temeljenom na ishodima učenja (priručnik za sveučilišne nastavnike), Rijeka

Lavrnja Ilija (1998), Poglavlja iz didaktike, Rijeka

Lavrnja Ilija (1997), Vježbe iz didaktike, Rijeka

Marinković Josip (2008), Metodika nastave filozofije, (Prošireno i dopunjeno izdanje), Zagreb

Marinković Josip (1982), Metodika nastave filozofije, Zagreb

Marinković Josip (2008), Učiteljstvo kao poziv, Zagreb

Marinković Josip (1990), Filozofija kao nastava, Zagreb

Marinković Josip (1987), Ogledi iz filozofije odgoja, Zagreb

Marinković Josip (1981), Utemeljenost odgoja u filozofiji, Zagreb

Marsh Colin J. (1994), Kurikulum, Zagreb

Marušić Brezetić Dunja (2009), Filozofija, priručnik za pripremu ispita na državnoj maturi, Zagreb

- Matijević Milan, Radovanović Diana (2011), *Nastava usmjerena na učenika*, Zagreb
- Marzano, Pickering, Pollock (2006), *Nastavne strategije*, Zagreb
- Miošić Igor (2008), *Priručnik za nastavu filozofije*, uz udžbenik Tomislava Reškovca, Zagreb
- Mušanović Marko, Vasilj Mario, Kovačević Sonja (2010), *Vježbe iz didaktike*, Rijeka
- Nikolić Gojko (2001), *Kako postati vrstan predavač*, Zagreb
- Polić Milan (2006), *Činjenice i vrijednosti*, Zagreb
- Polić Milan (2002), *Filozofija odgoja*, elektronički priručnik, Zagreb
- Polić Milan (1997), *Čovjek – odgoj – svijest*, Zagreb
- Polić Milan (1993), *K filozofiji odgoja*, Zagreb
- Polić Milan (1993), *Odgoj i svije(s)t*, Zagreb
- Poljak Vladimir (1982), *Didaktika*, Zagreb
- Skupina autora (2000), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Rijeka
- Reardon Kathleen K (1998), *Interpersonalna komunikacija*, Zagreb
- Reškovac Tomislav (2008), *Filozofija*, udžbenik filozofije za 4. razred gimnazije, Zagreb
- Skok Pavao (1997), *Učenik u suvremenoj nastavi*, Lučko
- Šestak Miljenko (2010), *Filozofija* (radna bilježnica iz filozofije za 4. razred gimnazije), Zagreb
- Švajcer Vilko (1994), *Organizacija nastave* (ponovljeno izdanje), Rijeka

Prijedlog literature za pripremu nastave Filozofije:

Izvorna djela filozofa

Udžbenici filozofije i priručnici:

Kalin Boris, Povijest filozofije s odabranim tekstovima filozofa, Zagreb, različita izdanja

Kalin Boris (2003), Povijest filozofije (priručnik za nastavnike), Zagreb

Čehok Ivan, Grgić Filip (2001), Filozofija, udžbenik filozofije za četvrti razred gimnazije, Zagreb

Davies Brian (1998), Uvod u filozofiju religije, Zagreb

Marušić Brezetić Dunja (2009), Filozofija, priručnik za pripremu ispita na državnoj maturi, Zagreb

Miošić Igor (2008), Priručnik za nastavu filozofije, uz udžbenik Tomislava Reškovca, Zagreb

Reškovac Tomislav (2008), Filozofija, udžbenik filozofije za 4. razred gimnazije, Zagreb

Šestak Miljenko (2010), Filozofija (radna bilježnica iz filozofije za 4. razred gimnazije), Zagreb

Uvodi u filozofiju:

Anzenbacher Arno (1992), Filozofija (uvod u filozofiju), Zagreb

Berčić, Boran (2012), Filozofija (sv. 1), Zagreb

Berčić, Boran (2012), Filozofija (sv. 2), Zagreb

Blackburn, Simon (2002), Poziv na misao (Poticajni uvod u filozofiju), Zagreb

Bošnjak, Branko (1973), Filozofija – Uvod u filozofsko mišljenje i rječnik, Zagreb

Buchberger, Iva (2012), Kritičko mišljenje, Rijeka

Earle, William James (1992), Introduction to philosophy, New York

Gaarder Jostein (1995), Sofijin svijet, Zagreb

Grgin, Tomislav (1999), Školsko ocjenjivanje znanja, Zagreb

Jaspers Karl (2012), Uvod u filozofiju, Zagreb

Zelić Ivan (2006), Vodič kroz filozofiju, Split

Warburton Nigel (1999), Filozofija (osnove), Zagreb

Rječnici filozofije i enciklopedije:

Audi, Robert ur. (2001), The Cambridge dictionary of philosophy, Cambridge

Flew, Antony (1994), An introduction to western philosophy: ideas and argument from Plato to Popper. New York

Honderich, Ted (ur.), (1995), The Oxford companion to philosophy, Oxford, New York

Lacey, A. R. (2006), Rječnik filozofije, Zagreb

Kunzmann, Burkard, Wiedmann (2001), Atlas filozofije, Zagreb

Kutleša, Stipe (ur.), (2012), Filozofski leksikon, Zagreb

Mišić Anto (2000), Rječnik filozofskih pojmova, Split
Povijest filozofije:

Bošnjak Branko (1993), Povijest filozofije (sv. 1-3), Zagreb

Hirschberger Johannes (1995), Mala povijest filozofije, Zagreb

Prijić-Samaržija Snježana, Gavran Miloš Ana (2011), Antička i novovjekovna epistemologija, Zagreb

Raeper William i Smith Linda (2002), Kratka povijest ideja, Zagreb

Russell Bertrand (2005), Mudrost zapada, Split

Scruton, Roger (1996), A short history of modern philosophy: from Descartes to Wittgenstein, London, New York

Warburton, Nigel (2001), A little history of philosophy, New Haven, London

Windelband Wilhelm (1990), Povijest filozofije (sv. 1-2), Zagreb

Zbirke filozofskih tekstova:

Skupina autora (1982), Filozofska hrestomatija (sv. 1-12), Zagreb

Skupina autora (1995-1997), Hrestomatija filozofije (sv. 1-10), Zagreb

Vlastelica Ante (2004), Filozofijska čitanka (zbirka tekstova za uvođenje u filozofijsko mišljenje), Zagreb

Kazalo

- AKTUALIZACIJA 52-54
- CILJEVI 25-32
- DEBATA 60-63
- DISKUSIJA 58-59
- ISHODI 30
- OBRAZOVNI CILJ/ISHOD 25-26
- ODGOJNI CILJ/ISHOD 26-28
- OLUJA IDEJA 59-60
- POSTUPCI UVOĐENJA 42-54
- POVIJESNO-KRONOLOŠKI PRISTUP 32-36
- PROBLEMATIZIRANJE 47-52
- PROBLEMSKI (TEMATSKI) PRISTUP 36-42
- RAD NA TEKSTU 64-69
- RASPRAVA 57
- RAZVOJNI RAZGOVOR 58
- SKANDALON 42-47
- VRSTE RAZGOVORA 55-63